

e-ISSN 2310-323X

Ю Р И Д И Ч Н И Й Ж У Р Н А Л

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р. Головний редактор
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Видається щомісячно
04/2025 (27.04.2025)

Передплатний індекс 74424

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів медіа:
R30-03772

ISSN 1026-9932

DOI: 10.33498/loou-2025-04

Адреса редакції
вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна
тел.: +380(66) 972-39-27

Голова Редакційної ради
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

Вебсайт: <https://pravoua.com.ua/>
Емейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі “Фейсбук”:
<https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал “Право України” внесено до:

Переліку наукових фахових видань України з юридичних спеціальностей
(наказ Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 627)

Бази даних періодичних видань Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory) (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних EBSCO Publishing, Inc. (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus International (Польща) (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних HeinOnline (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук ERIH PLUS
(European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) (Норвегія) (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім “Ін Юре”, Юридичне видавництво “Право України”, Юридичний портал “Ратіо Дециденді”, Інформаційні технології “Ратіо Дециденді”, Адвокатське об'єднання “Адвокатська компанія “Кайрос”

Видавець
© Юридичне видавництво “Право України”



РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ *HONORIS CAUSA*

Співголови Ради

Вячеслав Борисов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Олександр Скрипнюк, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Вільям Е. Батлер (WILLIAM E. BUTLER), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign
Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

Анатолій Довгерт, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України;
Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олександр
Крупчан, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид.
наук, проф., акад. НАПрН України; Анатолій Селіванов, д. юрид. наук,
проф., акад. НАПрН України; Василь Сіренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор.
НАН України, акад. НАПрН України; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Руслан Стефанчук (голова), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Олександр Святоцький (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад.
НАПрН України; Олег Посикалюк (перш. заст. головного редактора),
к. юрид. наук, доц.; Тетяна Коломовець (заст. головного редактора), д. юрид.
наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Вікторія Резнікова (заст. головного
редактора), д. юрид. наук, проф.; Ольга Дем'яненко (заст. головного
редактора); Наталя Антонюк, к. юрид. наук., доц.; Крістіан фон Бар
(CHRISTIAN VON BAR), Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); Юрій Барабаш,
д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександр Бата-
нов, д. юрид. наук, проф.; Юрій Баулін, д. юрид. наук, проф., акад.
НАПрН України; Володимир Бевзенко, д. юрид. наук, проф.; Ігор Бойко,
д-р юрид. наук, проф.; Олександр Брьостл (OLEXANDER BRÖSTL), Dr. jur.,
Prof. (Slovakia); Тетяна Вільчик, д. юрид. наук, проф.; Юрій Галаєвський,
засл. юрист України; Наталя Гуторова, д. юрид. наук, проф., акад.
НАПрН України; Марсело Галуппо (MARCELO GALUPPO), Ph.D. in Law, Prof.
(Brazil); Анатолій Гетьман, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України;
Грина Гловюк, д. юрид. наук, проф.; Сергій Головатий, д. юрид. наук,
чл.-кор. НАПрН України; Оксана Гришук, д. юрид. наук, проф.;
Дмитро Гудима, к. юрид. наук., доц.; Борис Гулько, засл. юрист України;
Олександр Дроздов, д. юрид. наук, проф.; Володимир Єрмоленко, д. юрид.
наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Володимир Журавель, д. юрид. наук,
проф., акад. НАПрН України; Дмитро Задихайло, д. юрид. наук, проф.,

чл.-кор. НАПрН України; АНАТОЛІЙ ЗАЄЦЬ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВОЛОДИМИР ЗУБАР, к. юрид. наук, доц.; АМІР ІБРАГІМ АЛІЄВ, д. юрид. наук, проф. (Азербайджан); ОКСАНА КАПЛІНА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕКСАНДРА КОЛОГОЙДА, д. юрид. наук, проф.; ТЕТЯНА КОМАРОВА, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕКСІЙ КОТ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕНА КОХАНОВСЬКА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СТАНІСЛАВ КРАВЧЕНКО, к. юрид. наук; ВАСИЛЬ КРАТ, к. юрид. наук, доц.; ОЛЕКСІЙ КРЕСІН, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ КУЗНЕЦОВА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ПАВЛО КУЛИНИЧ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; МИКОЛА КУЧЕРЯВЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ІРИНА КУЯН, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; ДМИТРО ЛУБІНЕЦЬ, д. філософії; ДМИТРО ЛУСПЕНИК, к. юрид. наук., доц.; РОМАН МАЙДАНИК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СЕРГІЙ МАКСИМОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕКСАНДРА МАТВІЙЧУК, українська правознавчихниця; СЕРГІЙ МІНЧЕНКО, д. юрид. наук, старш. наук. співроб.; АНАТОЛІЙ МІРОШНИЧЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ВІРА МИХАЙЛЕНКО, к. юрид. наук.; ЛІДІЯ МОСКВИЧ, д. юрид. наук, проф.; АНАТОЛІЙ МУЗИКА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВОЛОДИМИР НОСІК, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВОЛОДИМИР НІКІФОРЕНКО, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ ОНИЩЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; НАТАЛІЯ ПАРХОМЕНКО, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ПЕТРО ПАЦУРКІВСЬКИЙ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕГ ПЕРВОМАЙСЬКИЙ, к. юрид. наук., доц.; ОЛЕКСАНДР ПЕТРИШИН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; РОМАН ПЕТРОВ, д. юрид. наук, проф.; ПИЛИП ПИЛИПЕНКО, д. юрид. наук, проф.; СЕРГІЙ ПОГРІБНИЙ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕГ ПОДЦЕРКОВНИЙ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; БОРИС ПОЛЯКОВ, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ ПРИТИКА, д. юрид. наук, проф.; СЕРГІЙ РАБІНОВИЧ, д. юрид. наук, проф.; ЛАРИСА РОГАЧ, к. юрид. наук; МИХАЙЛО САВЧИН, д. юрид. наук, проф.; СВІТЛАНА СЕРЬОГІНА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; КСЕНІЯ СМІРНОВА, д. юрид. наук, проф.; МИХАЙЛО СМОКОВИЧ, д. юрид. наук; ІННА СПАСИБО-ФАТЄЄВА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; МАРИНА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук; МИКОЛА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, доц.; ХІРОХІДЕ ТАКІКАВА (HIRONIDE TAKIKAWA), Prof. (Japan); МИХАЙЛО ТЕПЛОК, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; ОЛЕГ ТКАЧУК, д. юрид. наук, доц.; ВЯЧЕСЛАВ ТРУБА, д. юрид. наук, проф.; ВІТАЛІЙ УРКЕВИЧ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СПИРИДОН ФЛОГАТИС (SPYRIDON FLOGAITIS), Ph.D. in Law, Prof. (Greece); ЄВГЕН ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СЕРГІЙ ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ ХУТОРЯН,

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ, ПАРТНЕРИ

д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ТЕТЯНА ЦУВІНА, д. юрид. наук, доц.; ОЛЕКСАНДР ЧИРИЧ (OLEKSANDR CIRIC), Doctor of Law, Prof. (Serbia); ВАЛЕРІЙ ШЕПІТЬКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОКСАНА ЩЕРБАНЮК, д. юрид. наук, проф.; ЯЧІКО ЯМАДА (YASHIKO YAMADA), Prof. (Japan); ОЛЕКСАНДРА ЯНОВСЬКА, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет “Кієво-Могилянська академія”; Національний університет “Острозька академія”; НТУУ “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма “Юрлайн”

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:

“ПОСТУП УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЧЛЕНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ:
РОЛЬ АКАДЕМІЧНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ (продовження)”

*I. Пріоритетні напрями співпраці України та Європейського Союзу,
адаптації законодавства України до acquis ЄС*

НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА, ВОЛОДИМИР ДЕМИДЕНКО Реалії і тенденції розвитку електронної демократії на місцевому рівні: спільні виклики для ЄС та України	9
МАКСИМ СУРЖИНСЬКИЙ Виклики та можливості адаптації законодавства України до європейських стандартів захисту персональних даних у сфері штучного інтелекту	26
ОЛЕКСАНДР СКРИПНЮК Європейські стандарти демократії як орієнтир розвитку українського парламентаризму	38
ДМИТРО БЕЗЗУБОВ Адміністративна архітектура забезпечення громадської безпеки країн Європейського Союзу	58

*II. Теоретичні та практичні аспекти реалізації Україною статусу кандидата
на членство в Європейському Союзі*

НАТАЛІЯ ПАРХОМЕНКО Ключові підходи до формування законодавства в аспекті його ефективності	69
ІРИНА КРЕСІНА Справедливість як національна, європейська й універсальна цінність	82
СЕРГІЙ СУНЄГІН Право людини на мир: питання правового забезпечення та захисту	91
Висновки та рекомендації з актуальної теми	104

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

СЕРГІЙ ГЛОТОВ Справа про плагіат	110
---	-----

ПРАВО УКРАЇНИ • 2025 • №4 • 5-6

ЗМІСТ

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

КАРІМ ЄМЕЛЬЯНЕНКО, ВІКТОР ЛАДИЧЕНКО, БОГДАН ЯРИНКО
До питання правового забезпечення діяльності територіальної громади
як суб'єкта розпорядження екологічною інформацією..... 132

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ВОЛОДИМИР ГРЕЧЕНКО
Розробка і дослідження доктрини української державності
в історико-правничій літературі доби незалежності України 148

ПЕРСОНАЛІЇ

Життя, присвячене науці: академіку Олександрю Скрипнюку – 65 164

РЕЦЕНЗІЇ

ВІКТОРІЯ РЕЗНІКОВА, ВАЛЕНТИН ЩЕРБИНА
Адаптація національного законодавства до права
Європейського Союзу
(рецензія на монографію Володимира Устименка
“Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу:
основи, критерії, виміри стійкості”) 176

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

Багаторічні насадження не можуть бути предметом купівлі-продажу
окремо від земельної ділянки 182

Актуальна тема наступного номера:

“ПРИТЯГНЕННЯ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО
КЕРІВНИЦТВА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ: ПІДПИСАННЯ УГОДИ ПРО СТВОРЕННЯ
СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЗЛОЧИНУ
РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ”

www.pravo.ua

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:

“UKRAINE’S PROGRESS ON THE WAY TO EUROPEAN UNION MEMBERSHIP:
THE ROLE OF ACADEMIC LEGAL SCIENCE (continuation)”

I. Priority Areas of Cooperation Between Ukraine and the European Union, Adaptation of Ukrainian Legislation to the EU Acquis

NATALIIA KAMINSKA, VOLODYMYR DEMIDENKO Realities and Trends in the Development of E-Democracy at the Local Level: Common Challenges for the EU and Ukraine	9
MAKSYM SURZHYNKYI Challenges and Opportunities for Adapting Ukrainian Legislation to European Standards of Personal Data Protection in the Field of AI.	26
OLEKSANDR SKRYPNIUK European Standards of Democracy as a Guideline for the Development of Ukrainian Parliamentarism	38
DMYTRO BEZZUBOV The Administrative Architecture for Enhancing Public Safety in the European Union Countries.	58
<i>II. Theoretical and Practical Aspects of Ukraine’s Implementation of the Status of Candidate for Membership of the European Union</i>	
NATALIIA PARKHOMENKO Key Approaches to the Formation of Legislation in Terms of its Effectiveness	69
IRYNA KRESINA Justice as a National, European, and Universal Value	82
SERHII SUNIEHIN The Human Right to Peace: Issues of Legal Provision and Protection.	91
CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS ON THE CENTRAL TOPIC.	104
INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS	
SERGIY GLOTOV Plagiarism Case	110

TABLE OF CONTENTS

ENVIRONMENTAL LAW

KARIM YEMELIANENKO, VIKTOR LADYCHENKO, BOHDAN YARYNKO
On the Legal Support for the Activities of a Territorial Community
as a Subject of Environmental Information Management. 132

HISTORICAL LEGAL RESEARCH

VOLODYMYR GRECHENKO
Development and Research of the Doctrine of Ukrainian Statehood
in the Historical and Legal Literature of the Era
of Ukraine's Independence 148

PERSONALITIES

Life Dedicated to Science: Academician Oleksandr Skrypniuk – 65 164

REVIEWS

VIKTORIJA RIEZNIKOVA, VALENTYN SHCHERBYNA
Adaptation of National Legislation to European Union Law
(Review of the Monograph by Volodymyr Ustymenko
“Adaptation of National Legislation to European Union Law:
Foundations, Criteria, and Dimensions of Sustainability” 176

DOCTRINE IN CASE LAW

Perennial Plantings May not be Subject to Sale and Purchase Separately
from the Land Plot. 182

Central Topic of the Next Issue:

“HOLDING THE SENIOR POLITICAL AND MILITARY LEADERS
OF THE RUSSIAN FEDERATION ACCOUNTABLE FOR THE CRIME
OF AGGRESSION: SIGNING AGREEMENT ON THE ESTABLISHMENT
OF THE SPECIAL TRIBUNAL FOR THE CRIME OF RUSSIAN AGGRESSION
AGAINST UKRAINE”

www.pravoua.com.ua

Актуальна тема номера:
“ПОСТУП УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЧЛЕНСТВА
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ:
РОЛЬ АКАДЕМІЧНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ
(продовження)”

*І. Пріоритетні напрями співпраці України
та Європейського Союзу, адаптації законодавства України
до *acquis* ЄС*

DOI: 10.33498/Юсп-2025-04-009



Наталія Камінська

координаторка актуальної теми “Поступ України на шляху до членства в Європейському Союзі: роль академічної юридичної науки”, докторка юридичних наук, професорка, провідна наукова співробітниця відділу міжнародного права та права Європейського Союзу Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>
na-pro@ukr.net

Володимир Демиденко

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6771-0080>
dvo2012dvo@gmail.com



УДК 340.1; 342.82

РЕАЛІЇ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ
НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ:
СПІЛЬНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ЄС ТА УКРАЇНИ

Анотація. На основі аналізу доктринальних джерел, законодавства Європейського Союзу та України розкрито різноманітні концептуальні підходи до трактування феномену “електронна демократія”, його співвідношення з іншими аналогічними категоріями. Звернуто увагу на конституційно-правові засади становлення електронної демократії на національному і місцевому рівнях в Україні, існуючі проблеми у цьому контексті. Так, в умовах правового режиму воєнного стану нагальними є розробка і прийняття оновленої Концепції розвитку електронної демократії, з урахуванням розвитку ШІ, технології блокчейн, інструментів об-

© Наталія Камінська, Володимир Демиденко, 2025

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

робки великих даних (Big Data) тощо. Безперечно, розвиток локальної електронної демократії – один із ключових факторів дієвої та оперативної комунікації громадян з владними інституціями, прийняття ними обґрунтованих і прозорих рішень, а також відновлення та відбудови України через стимулювання місцевих ініціатив із залученням інвестицій.

Водночас проаналізовано концепт цифрової трансформації Європи до 2030 року, викладений у “Цифровому компасі 2030”, де закріплено стратегічний курс цифрової трансформації ЄС, зосереджений на людині орієнтованому, стійкому і забезпеченому цифровому майбутньому, впровадженні розумних платформ для громад (Smart Data), “розумних сіл” і т. ін. Успішна реалізація локальної електронної демократії в Україні та ЄС передбачає необхідність пошуку оптимальної моделі, виокремлення послідовних етапів або стадій. Акцентовано на моделі Дж. Хіллера і Ф. Белангера, що передбачає п’ять стадій розвитку електронного урядування – від простої інформації до повноцінної участі. Вона є актуальною для розвитку локальної електронної демократії в Україні.

Ключові слова: демократія; локальна демократія; електронна демократія; цифровізація; Європейський Союз; інтеграція; партисипативна демократія; е-голосування; е-урядування; праворозуміння; цифровий правопорядок; місцеве самоврядування; вибори; публічна влада.

Агресивна загарбницька війна, яка нині триває в Україні, є не просто регіональним конфліктом, а яскравим відображенням фундаментального екзистенційного протистояння між цінностями свободи та демократії, що покладені в основу цивілізованого світу, та анексіоністським авторитаризмом, який прагне зруйнувати усталений світовий та європейський правопорядок.

І це дійсно протистояння двох діаметрально протилежних світів. При цьому Україна, як не парадоксально, нині в умовах війни перебуває на вершині “демократичного айсбергу”. Адже Україна задає тон боротьби світової демократії наступу авторитарних режимів. Своєю чергою за Україною слідує інші демократичні держави та їх союзи – ЄС, Сполученого Королівства Великої Британії, Франції, Німеччини, Польщі, Нідерландів, Данії, Японії, Південної Кореї та багатьох інших країн. Кожна з наведеного списку добре усвідомлює, що перемога України – це світова перемога демократії.

Водночас авторитарні режими, на чолі яких – нині росія, що об’єднала навколо себе Іран, Північну Корею, Білорусь та низку інших держав, готові до радикального і гострого протистояння вільному світу.

Варто наголосити, що це протистояння є принциповим і категоричним. Адже подальше їхнє паралельне існування є вкрай складним з огляду на значну напруженість, зумовлену як діаметрально протилежними ціннісними орієнтирами, так і зростаючою конкуренцією за обмежені природні ресурси.

Позаяк держави демократичного світу спрямовують свої зусилля на утвердження демократії, верховенства права, поваги до людини, до її прав і свобод, зміцнення свободи слова, розвиток виборчої системи на основі вільних і чесних виборів, плюралізму думок та орієнтацією на міжнародне право і міжнародну та транснаціональну співпрацю.

Натомість авторитарний світ концентрується на централізації влади, обмеженні політичних прав і свобод, тотальному контролі над медіа, зни-

щенні або мінімум придушенні опозиції, розбудові культу особистості лідера, стійких тенденціях до ігнорування міжнародного права заради власних геополітичних амбіцій тощо. Всі ці ознаки натеper можемо спостерігати в практиці багатьох держав. Окрім того, на жаль, спостерігається чітке зростання нерішучості та зволікання з боку вільного світу у відстоюванні своїх цінностей, що породжує об'єктивне занепокоєння щодо втрати лідерства в протистоянні авторитарним режимам, особливо з огляду на нинішню позицію США.

Зважаючи на наведене, перед юридичною наукою постає важливе завдання щодо дослідження та розробки ефективних інноваційних правових механізмів та інструментів, спрямованих на зміцнення демократії та відповідно – подолання авторитарних тенденцій у світі. Відповідь на це доволі складне питання, як не дивно, демонструє нинішня агресивна війна авторитарно-терористичних режимів на чолі з росією проти України, Українського народу та цивілізованого світу. Позаяк перспективна перемога України над ворогом значною мірою залежить від новітньої цифрової революції, зокрема розробки та впровадження інноваційних технологій диджиталізації різноманітних безпілотних систем на основі штучного інтелекту, машинного навчання, комп'ютерного зору, сенсорних, хмарних, мережевих і геопросторових технологій, з подальшим якісним та кількісним їхнім нарощуванням.

Так само варто наголосити, що стратегічно важливим напрямом зміцнення цивілізованого світу та демократичних форм реалізації публічної влади, на яких він заснований, у протидії наступу авторитаризму, на нашу думку, є широкомасштабне та системне запровадження цифровізації реалізації форм прямої демократії, їх поступової трансформації на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій до партисипативної демократії (демократії участі).

Загалом цифровізація прямої демократії при реалізації публічної влади створює фундаментальне підґрунтя для розвитку партисипативної демократії, оскільки усуває традиційні бар'єри (географічні, темпоральні, бюрократичні, фінансові, інформаційні та інші перешкоди) для широкої участі громадян у прийнятті рішень. Зокрема, сучасні інноваційні цифрові інструменти значно розширюють можливості для безпосереднього волевиявлення громадян. Онлайн-платформи для голосування, петицій, опитувань громадської думки роблять участь у прийнятті рішень простішою, зручнішою та доступнішою для значно більшої кількості людей, незалежно від їхнього місця проживання чи фізичних можливостей. Це закладає звичку до активної участі та підвищує рівень залученості громадян у політичні процеси. При цьому варто зауважити, що, звичайно, запровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій реалізації демократичного врядування, як правило, пов'язане з певними складнощами, перехідним періодом для повноцінного втілення, а іноді й фіаско в досягненні певних запланованих

і прогнозованих результатів, потребою значного посилення кібербезпеки щодо захисту кіберпростору.

З метою відпрацювання слабких місць при еволюційному запровадженні новітніх інформаційно-комунікаційних технологій цифрова трансформація має здійснюватися в нерозривному взаємозв'язку з цифровою амбідекстерністю. Позаяк цифрова трансформація надає публічній владі нові цифрові інструменти та можливості, а амбідекстерність визначає здатність плідно використовувати ці інструменти в інтересах народу як основного джерела публічної влади.

Виходячи з наведеного, на нашу думку, апробація синергії цифрової трансформації реалізації демократичних форм і методів здійснення влади та амбідекстерності найкраще доцільно здійснювати на рівні місцевого самоврядування, де ймовірні недоліки і прорахунки відразу буде видно та можливе їх оперативне усунення з огляду на локальний характер муніципальної влади. І вже згенерований позитивний результат реалізації місцевої електронної демократії можна буде поширювати на загальнодержавний рівень.

Водночас важливо врахувати наявність певного нормативно-правового регулювання електронної локальної демократії як в Україні, так і в ЄС, а також різноманітні практики її впровадження (з позитивними та негативними аспектами). Відповідно актуальність дослідження зростатиме, якщо включатиме не лише аналіз поточного стану та тенденцій розвитку електронної демократії на місцевому рівні, а й виявлення спільних підходів і рішень у ЄС та Україні для їх подальшого практичного застосування.

Стан дослідженості розвитку електронної демократії

Протягом декількох десятиліть українські та зарубіжні вчені досліджують переважно соціальні, політичні, управлінські аспекти електронного урядування, електронної демократії, реформування державного і суспільного ладу під впливом цифровізації, диджиталізації¹. Вивчення їх наукового доробку, поряд з аналітичними дослідженнями, дає підстави акцентувати

¹ І Куспяк, 'Електронне урядування як інструмент формування прозорості та відкритої політичної влади' (дис канд політ наук, 2012) 204; І Сало, 'Розвиток електронної демократії в Україні: Аналітична записка' (Національний інститут стратегічних досліджень, 26.01.2010) <<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/rozvitok-elektronnoi-demokratii-v-ukraini-analitichna-zapiska>> (дата звернення 27.04.2025); С Панцир, А Когут, 'Е-демократія в Україні: рекомендації щодо впровадження політики та забезпечення її результативності' <<https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28784.pdf>> (дата звернення 27.04.2025); *Цифрове урядування* (О Карпенко (ред), ІдеяПринт 2020) 336; П Клімушин, *Стратегія та механізми електронного урядування в інформаційному суспільстві* (Магістр 2016) 524; Н Бойко, 'Інтернет як ресурс демократизації українського суспільства' (автореф дис д-ра соціол наук, 2021) 30; F P Appio, F Frattini, A M Petruzzelli, P Neirrotti, 'Digital transformation and innovation management: a synthesis of existing research and an agenda for future studies' [2021] 38(1) *Journal of Product Innovation Management* 4–20 DOI: <https://doi.org/10.1111/jpim.12562>; C Gong, V Ribiere, 'Developing a unified definition of digital transformation' [2020] 102(3) *Technovation* <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2020.102217>; I Revak, R Gren, 'Digital transformation: background, trends, risks, and threats' [2022] 5(2) *Social and Legal Studies* 61–67; J Fegert, 'Towards inclusive digital democracy: a conceptual framework for digital citizen participation', *International Conferences e-Society and Mobile Learning* (P Kommers ed, 2023).

на тому, що існують різноманітні підходи до визначення і розуміння інформаційної демократії, що зосереджена на таких поняттях, як: “е-демократія”, “цифрова демократія” (digital democracy), “кібердемократія”, “комунікаційна демократія”, “теледемократія” та ін. Як зазначають сучасні учені, відмінності між зазначеними поняттями суттєво не впливають на цілісність і методологічну точність власне концепції, при цьому дають змогу відзначити різноманітні технологічні аспекти її реалізації. Найбільш поширений концепт і розкриття сутнісних характеристик е-демократії дає можливість виокремити “демократію участі”, що зводиться до забезпечення безпосередньої участі людини і громадянина у здійсненні публічної влади на усіх рівнях, на всіх стадіях підготовки і прийняття соціально значущих рішень за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, сприяючи становленню якісно нової ери або епохи прямої демократії².

Очевидна відсутність уніфікованих підходів до розуміння електронної демократії значною мірою ускладнює здійснення електронної або цифрової участі людини і громадянина у суспільних і державотворчих процесах. Доволі часто раніше спостерігалась підміна категорій “електронна демократія” такими, як “електронне урядування” або “електронний уряд” у контексті концептуалізації основи організації та реалізації реформ системи публічної влади, підвищення якості адміністративних послуг, задоволення інтересів і потреб населення за допомогою цифрових сервісів тощо. Такий підхід убагацьється обмеженням, тому оптимальним все ж таки є феномен “електронна демократія” (“е-демократія”), на основі якого розвиваються е-парламент, е-уряд і т. ін.

Свою чергою електронна демократія визначається як форма демократичної політичної системи, особливості якої детермінує новий тип соціальної організації, що характеризується як мережеве суспільство. По суті, це політична підсистема останнього, у якій, не змінюючи ціннісної сутності демократичних процесів, онлайн-комунікація і е-партисипація – системоутворюючі фактори цього суспільства – зумовлюють еволюцію та функціонування демократичних інституцій. Аксиологічний вимір електронної демократії демонструє, що власне вона зумовлює структурно-функціональні особливості способу політичної комунікації та участі або партисипації, а фундаментальні соціальні й конституційні цінності – свобода, добробут, суспільне благо і справедливість – сприяють формуванню базових типів е-демократії: ліберального, партисипаторного та деліберативного з відповідним функціональним наповненням, інституційним механізмом, формами електронної демократії. Тобто вивчення функціональних форм е-демократії – легалістської, конкурентної, плебісцитарної, плюралістичної, партисипативної, лібер-

² Конституційно-правові та теоретичні засади модернізації українського парламентаризму в умовах реалізації європейського вибору (Ю Шемшученко, О Скрипнюк, А Крусян, О Батанов ред, Юрінком Інтер 2025) 325–326.

таріанської – дає підстави стверджувати про критерії оцінки ефективності окремих інструментів е-демократії. Тут важливими є такі ціннісні критерії: прозорість, плюралізм, автономність, консенсус, зокрема, для оцінки інструментів партисипаторної групи (е-консультації, е-петиції, е-скарги, е-голосування, е-активізм) або до комунікативної групи (онлайн-форуми, інтернет-спільноти, соціальні медіа), а також до групи е-урядування³.

Інші автори трактують електронну демократію (е-демократія, e-dem) як форму суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування. Йдеться про роботу “Партисипативні трансформації на місцевому рівні: електронна та цифрова демократія”⁴. Варте уваги дослідження на тему “Адаптація зарубіжного досвіду використання цифрових технологій в органах місцевого самоврядування”⁵ тощо. Загалом певною фрагментарністю і несистемністю відзначаються наукові розвідки у цьому напрямі в контексті електронної демократії на локальному рівні, цифровізації місцевого самоврядування тощо.

Погоджуємось, що значущість е-демократії визначають доступність і ефективність, результативність надання відповідних послуг населенню, що відображають рівень довіри до політичних інститутів, реальної демократії. Прикметно, що зазначена проблематика відзначається значною мірою міждисциплінарним і міжгалузевим характером. На нашу думку, особливо важливою є роль юристів у виокремленні теоретичних і практичних аспектів цифрової модернізації демократичних інституцій, державно-правових явищ, розробки та забезпечення реалізації новаційного законодавства⁶. Цікавим і необхідним є звернення уваги сучасних дослідників на компаративістські аспекти розвитку розуміння електронної демократії, динаміку і

³ О Войнова, ‘Електронна демократія як спосіб політичної комунікації та політичної партисипації у мережевому суспільстві’ (дис докт філ “Політологія”, 2023) 6–7.

⁴ О Карпенко, О Левченко, С Сакалош, ‘Партисипативні трансформації на місцевому рівні: електронна та цифрова демократія’ [2019] 1(77) Актуальні проблеми державного управління 111–115.

⁵ О Соколовська, ‘Адаптація зарубіжного досвіду використання цифрових технологій в органах місцевого самоврядування’ (дис канд наук з держ упр, 2021) 250.

⁶ G De Gregorio, ‘Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society’ [2022] 37(3) International Review of Law, Computers & Technology 341–344; A Golia, ‘Redefining Digital Constitutionalism as Critique and Ideology: The Perspective of Societal Constitutionalism (The Digital Constitutionalist)’ <<https://digi-con.org/redefining-digital-constitutionalism-as-critique-and-ideology-the-perspective-of-societal-constitutionalism>> (accessed 27.04.2025); О Романчук, ‘Електронне урядування: конституційно-правове дослідження’ (автореф дис канд юрид наук, 2020) 22; Е Наджафлі, ‘Цифрова держава в контексті правової реформи в Україні: теоретико-правовий аспект’ [2022] 2(85) Право і безпека 202–217 <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.19>; Н Бочарова, ‘Цифровий конституціоналізм в сучасному інформаційному суспільстві’ [2022] 2(3–4) Соціальний калейдоскоп 74–84; Н Камінська, А Камінська, ‘Новелізація правового регулювання штучного інтелекту: міжнародний і наднаціональний виміри’ [2025] 2 Наше право 234–242 <https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.35>; М Костицький, В Бесчастний, Н Кушакова-Костицька, ‘Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні’ [2022] 2 (24) Філософські та методологічні проблеми права 9–26; А Гачкевич, ‘До питання правової визначеності поняття штучного інтелекту’ [2025] 1 Вісник Національної академії правових наук України 27–46; В Марченко, ‘Адміністративно-правові засади електронного урядування в органах виконавчої влади’ (автореф дис д-ра юрид наук, 2016) 33; В Політанський, ‘Організаційно-правові засади функціонування електронного урядування в Україні’ (дис докт юрид наук, 2024) 538.

проблеми реформування розуміння форм та інститутів демократії в епоху цифровізації⁷, з урахуванням міжнародно-правових і європейських стандартів, кращих зарубіжних і національних практик.

Конституційно-правові засади становлення електронної демократії на національному і місцевому рівнях в Україні

Відповідно до Конституції України⁸ (ст. 140) місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Означене право територіальною громадою може бути реалізовано як безпосередньо – через різноманітні форми прямої локальної демократії, так і опосередковано – через діяльність різноманітних представницьких, виконавчих та інших органів, посадових осіб місцевого самоврядування, які формуються, функціонують та контролюються в інтересах територіальної громади.

Зважаючи на постійний розвиток суспільства, його інститутів та держави під впливом науково-технічного прогресу, засобів комунікації та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, форми реалізації права на місцеве самоврядування потребують перманентного вдосконалення. Адже для забезпечення ефективності та дієвості система місцевого самоврядування повинна динамічно розвиватися, адаптуючись до суспільних трансформацій, технологічних досягнень та еволюції муніципального управління.

Це передбачає не лише реагування на поточні виклики, а й проактивну адаптацію до майбутніх змін, здатних докорінно трансформувати способи реалізації права на місцеве самоврядування територіальною громадою, її окремими членами й органами та посадовими особами місцевого самоврядування.

При цьому, на нашу думку, зростання ефективності муніципальної влади на сучасному етапі розвитку суспільства та держави може бути досягнуто шляхом втілення електронної локальної демократії, що може бути визначена як здатність територіальних громад, їх органів і посадових осіб місцевого самоврядування досягати поставлених цілей шляхом оптимального використання наявних, розвитку нових цифрових та інших рішень і ресурсів, спрямованих на забезпечення високої якості послуг для населення.

Адже традиційні форми демократії визнаються недостатніми для реагування на сучасні потреби різних верств населення. Громадяни дедалі частіше ставлять під сумнів сакраментальні форми представницької демократії

⁷ І Щербетун, Б Довгань, 'Електронна демократія: досвід зарубіжних країн і перспективи її впровадження в Україні' [2020] 2 Право і суспільство 148–153; І Ящишина, Т Боднарчук, 'Соціальні наслідки цифровізації: досвід Європейського Союзу' [2024] 3(117) Наука та наукознавство 3–20; М Бондаренко, Н Колісниченко, 'Моделі створення архітектури системи е-урядування: світовий досвід та українські реалії' [2020] 4 Теорія та практика державного управління 186–195.

⁸ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

та очікують інновацій у процесах формування муніципальної політики з можливостями прямої участі. Органи місцевого самоврядування є першим рівнем влади, що є найближчим до людини. На цьому рівні люди прагнуть активно брати участь у процесах прийняття та впровадження рішень⁹.

Відповідно стрімкий цифровий розвиток не лише зумовлює необхідність адаптації існуючих підходів і пошуку нових, більш ефективних цифрових механізмів залучення громадян до управління місцевими справами, забезпечення прозорості й підзвітності органів місцевого самоврядування, а й потребує створення інклюзивного та безпечного цифрового середовища. Це передбачає розширення можливостей для самоорганізації та самоврядування на рівні територіальних громад або їх частин, враховуючи потреби різних соціальних груп і забезпечуючи захист їхніх персональних даних і конфіденційності комунікацій.

Варто зауважити, що проблематика втілення електронної демократії перебуває в полі зору публічної влади та громадськості в Україні. Зокрема, у 2017 році Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації¹⁰. Відповідно до Концепції електронна демократія – це форма суспільних відносин, за якої громадяни та організації залучаються до державотворення та державного управління, а також до місцевого самоврядування шляхом широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у демократичних процесах, що дає змогу:

- посилити участь, ініціативність і залучення громадян на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях до публічного життя;
- поліпшити прозорість процесу прийняття рішень, а також підзвітність демократичних інститутів;
- поліпшити зворотну реакцію суб'єктів владних повноважень на звернення громадян;
- сприяти публічним дискусіям і привертати увагу громадян до процесу прийняття рішень.

Загалом варто відзначити ґрунтовність наведеної вище дефініції “електронна демократія”, яка висвітлює ключові аспекти та потенційні досягнення у випадку її запровадження. Проте, нашу думку, важливо було б у Концепції розвитку електронної демократії в Україні не лише сформулювати ймовірні досягнення у випадку її реалізації, а й окреслити потенційні виклики та ризики, які поставатимуть при поетапному та поступовому втіленні електронної демократії. На жаль, чомусь ця Концепція оминула

www.pravoua.com.ua

⁹ H Uçar, A Cansel, ‘E-Participation in Local Government: Case of Ankara Metropolitan Municipality’ [2021] 4(1) Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi 50–62 <https://doi.org/10.33712/mana.845370>.

¹⁰ Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

увагою гостру потребу постійного підвищення рівня кібербезпеки кіберсередовища та ін.

Адже у випадку ігнорування цього вагомого виклику потенційні досягнення впровадження електронної демократії будуть не лише знівельовані, а й можуть спричинити глибоку втрату довіри громадян до нових електронних форм демократичної участі, що може зруйнувати саму ідею їхнього впровадження, навіть якщо вона є правильною за змістовим наповненням. До певної міри це може зумовити значні проблеми у функціонуванні публічної (державної та муніципальної) влади та й загалом втрати керованості. Власне вказаний спектр викликів також включає вирішення стратегічних питань:

а) щодо збереження балансу між відкритістю при використанні електронної демократії та захистом конфіденційної інформації про особу, її персональних даних;

б) щодо цифрової нерівності – позаяк не всі громадяни мають рівний доступ до новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і відповідні навички їх використання, що може призвести до виключення певної частини населення з демократичних процесів;

в) щодо протидії маніпулюванню громадською думкою та відвертою дезінформацією шляхом застосування інноваційних цифрових платформ тощо.

Більше того, доцільно звернути увагу на те, що Концепція розвитку електронної демократії в Україні передбачала лише два етапи: перший етап стосувався 2017–2018 років; другий етап – 2019–2020 роки. Було також розроблено та затверджено відповідні плани заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2017–2018 роки¹¹ та 2019–2020 роки¹².

Зважаючи на зазначене, в умовах правового режиму воєнного стану нагальною є розробка та прийняття оновленої Концепції розвитку електронної демократії. Ця Концепція має врахувати сучасні виклики та можливості, зумовлені розвитком таких передових інструментів, як системи штучного інтелекту для аналізу громадської думки та автоматизації надання публічних послуг, технології блокчейн для забезпечення прозорості голосувань та незмінності реєстрів, інструменти обробки великих даних (Big Data) для прийняття обґрунтованих управлінських рішень і персоналізації комунікації з громадянами, а також платформи доповненої та віртуальної реальності для залучення громадян до інтерактивних форм участі тощо.

¹¹ План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2017–2018 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#n154>> (дата звернення 27.04.2025).

¹² План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019–2020 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 405-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405-2019-%D1%80#n7>> (дата звернення 27.04.2025).

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

На нашу думку, оновлена Концепція має визначати нові, актуальні стратегічні цілі та пріоритети розвитку електронної демократії, акцентуючи особливу увагу на розвитку локальної електронної демократії як ключового фактору відновлення та відбудови України через стимулювання місцевої ініціативи із залученням внутрішніх та зовнішніх інвестицій.

Особливості регламентації та функціонування локальної електронної демократії у Європейському Союзі в епоху цифровізації: ключові завдання для України

Доцільно звернути увагу на концепт цифрової трансформації Європи до 2030 року, викладений у “Цифровому компасі 2030” (2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade¹³), прийнятому в березні 2021 року. У “Цифровому компасі” викладено стратегічне бачення цифрової трансформації ЄС до 2030 року, яке має бути зосереджене на людині орієнтованому, стійкому та забезпеченому цифровому майбутньому, що ґрунтується на чотирьох ключових напрямках (cardinal points):

- а) цифрова компетентність громадян;
- б) безпечна та енергоефективна цифрова інфраструктура;
- в) цифрові інновації в бізнесі;
- г) цифрові громадські послуги.

Зокрема, ставиться амбітна мета – 100 % основних послуг (наприклад, податкові, медичні, соціальні, освітні, реєстрація актів цивільного стану, комунальні та інші) мають надаватися онлайн.

Положення “Цифрового компасу” Європейського Союзу, що стосуються розвитку локальної демократії, є вельми повчальними та перспективними для застосування в Україні. Особливої уваги заслуговує ідея впровадження розумних платформ для громад (Smart Data), що інтегрують дані з різних секторів для системного покращення якості муніципального життя. Зокрема, у “Цифровому компасі” акцентована увага на ефективному управлінні відходами, розбудові інтелектуальних транспортних систем, оптимізації енергоспоживання в містах тощо.

Також привертають увагу положення цього документа щодо підтримки “розумних сіл” (Smart Villages). Зауважено, що покращення використання цифрових технологій у сільських регіонах сприятиме створенню нових робочих місць, забезпеченню доступу до освіти та охорони здоров’я. Концепція “розумних сіл” є важливою складовою стратегії цифрової трансформації Європейського Союзу, яка доповнює ініціативи щодо “розумних міст”. Тобто підтримка “розумних сіл” – це офіційний напрям політики ЄС, спрямований на використання цифрових технологій та інноваційних підходів для вирішення викликів, з якими стикаються сільські громади.

www.pravoua.com.ua

¹³ 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade (9 March 2021) <<https://eufordigital.eu/library/2030-digital-compass-the-european-way-for-the-digital-decade>> (accessed 27.04.2025).

Що важливо, “Цифровий компас 2030” передбачає щорічне звітування про прогрес у досягненні цілей (наприклад, через Digital Economy and Society Index – DESI). Індекс цифрової економіки та суспільства (DESI) є ключовим інструментом, який Європейська Комісія використовує для оцінки цифрової ефективності держав – членів ЄС. Він регулярно оновлюється і слугує основним показником для цього звітування. Для місцевого самоврядування в державах – членах ЄС це створить механізм контролю за виконанням цифрових проєктів та їхнього впливу на громади.

Водночас у контексті постійного еволюційного зростання обсягу й наповнення цифрової комунікації муніципальної влади і територіальних громад в Україні, гострої потреби посилення протистояння російській гібридній війні доцільно звернути увагу на Регламент про цифрові послуги (DSA, Regulation (EU) 2022/2065)¹⁴ з метою подальшої імплементації в національне правове поле базових положень цього акта. Зокрема, Регламент про цифрові послуги 2022/2065 передусім спрямований на створення безпечного та надійного онлайн-середовища, зменшення ризиків і викликів, що виникають внаслідок цифрової трансформації, пов’язані з незаконним контентом, онлайн-дезінформацією й негативним впливом інших гібридних інформаційно-комунікаційних операцій росії, інших авторитарних режимів. Адже безпечне онлайн-середовище є фундаментом для участі людини і громадянина у будь-яких онлайн-процесах, довіри до них, включаючи реалізацію права на місцеве самоврядування та здійснення різноманітних електронних муніципальних форм прямої демократії.

Відповідно до Регламенту про цифрові послуги 2022/2065 провайдери великих онлайн-платформ і великих онлайн-пошукових систем зобов’язані оцінювати системні ризики, що виникають від їхніх послуг, включаючи фактичні або передбачувані негативні наслідки для демократичних процесів, громадянського дискурсу та виборчих процесів, а також для громадської безпеки (п. 82, 83). Заходи, спрямовані на зменшення негативних ризиків (наприклад, боротьба з дезінформацією, маніпулятивною та образливою діяльністю, використанням ботів, фальшивих облікових записів для створення навмисно неточної або оманливої інформації), є екзистенційно важливим для підтримки здорового інформаційного простору, в якому формуються та реалізуються місцеві демократичні ініціативи.

З огляду на наведене вище органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам, територіальним громадам в Україні, які використовують або розробляють муніципальні онлайн-платформи, доцільно застосовувати принципи Регламенту про цифрові послуги 2022/2065 для оптимального встановлення власних правил модераторії, забезпечуючи, щоб дискусії були

¹⁴ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) <<http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>> (accessed 27.04.2025).

поважними та зосередженими на суті, а не на образах чи поширенні проти-правної інформації.

Крім того, при впровадженні та функціонуванні різноманітних форм локальної електронної демократії є критично важливою необхідність врахувати Регламент про кібербезпеку (Cybersecurity Act, Regulation (EU) 2019/881)¹⁵. Регламент про кібербезпеку закріплює процедури для європейської сертифікації кібербезпеки та визначає різні рівні впевненості – “базовий”, “істотний” або “високий” (п. 86). Це дає змогу оцінити рівень стійкості до кібератак різної складності та допомагає як органам місцевого самоврядування, так і громадянам усвідомлено обирати або оцінювати безпеку інструментів, що використовуються у сфері локальної електронної демократії. Платформи електронної локальної демократії часто обробляють персональні дані громадян (зокрема, реєстраційні дані, висловлені думки тощо). Регламент про кібербезпеку 2019/881, разом із Загальним регламентом про захист даних (GDPR) Європейського Союзу¹⁶, забезпечують захист цих даних від несанкціонованого доступу чи витоку.

У пошуках оптимальної моделі локальної електронної демократії

Варто зауважити, що успішна реалізація локальної електронної демократії в Україні та ЄС передбачає необхідність проєктування оптимальної моделі з відповідними етапами її формування, визначення та аналізу кожного кроку. Зокрема, існує кілька моделей втілення електронного врядування: а) К. Лейна і Дж. Лі (2001); б) К. Баума і А. Ді Майо (2000); в) ООН (2001); г) Дж. Хіллера та Ф. Белангера (2001); ґ) К. Вескота (2001)¹⁷.

На нашу думку, в контексті сучасного стану розвитку локальної електронної демократії та її подальшого розвитку в Україні та ЄС викликає зацікавленість модель Дж. Хіллера та Ф. Белангера. Вона передбачає такі п'ять стадій розвитку електронного врядування:

– перша стадія – “інформація”: розповсюдження інформації розглядається як основна форма електронного врядування, де влада розміщує інформацію на вебсайтах;

– друга стадія – “двостороння комунікація”. На цьому етапі урядові сайти дають змогу учасникам спільноти комунікувати з урядом і робити прості запити; дозволяється вносити пропозиції щодо вдосконалення сайту;

– третя стадія – “транзакція”. На цьому етапі уряд має доступні сайти для фактичних транзакцій з виборцями. Люди можуть комунікувати з урядом

¹⁵ Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing Regulation (EU) No 526/2013 (Cybersecurity Act) <<http://data.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj>> (accessed 27.04.2025).

¹⁶ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text> (дата звернення 27.04.2025).

¹⁷ Бондаренко, Колісниченко (н 7).

і здійснювати трансакції в Інтернеті, при цьому у цих випадках вебсайти самообслуговування замінюють публічних службовців;

– четверта стадія – “інтеграція”. На цьому етапі всі послуги підключено, єдиний е-портал може бути використано для доступу до всіх електронних державних послуг (усі державні служби інтегровано). Цього можна досягти за допомогою єдиного порталу, який учасники можуть використовувати для доступу до тих послуг, які їм потрібні, незалежно від того, які установи (агенції чи відомства) пропонують їх. Відсутність інтеграції всіх онлайн- та бек-офісних систем є однією з найбільших перешкод для більшої кількості онлайн-трансакцій між урядом та його структурами;

– п’ята стадія – “участь”. Урядові сайти на цьому етапі забезпечують голосування, реєстрацію чи розміщення коментарів в Інтернеті. Така двостороння стадія комунікації вимагає окремої уваги, особливо з погляду конфіденційності¹⁸.

Модель розвитку електронного урядування Дж. Хіллера та Ф. Белангера, що передбачає п’ять стадій – від простої інформації до повноцінної участі – є надзвичайно актуальною та цінною для розвитку локальної електронної демократії в Україні.

Висновки. Застосування згаданої моделі в українському контексті дає змогу системно оцінити поточний стан і визначити стратегічні напрями для подальшого розвитку е-демократії на місцевому рівні. Зокрема, у межах першої стадії – “інформація” – більшість органів місцевого самоврядування в Україні вже мають вебсайти, де публікується офіційна інформація (новини, рішення сесій, контактні дані). Проте якість, повнота та зручність доступу до цієї інформації часто різняться та в переважній більшості потребують удосконалення. Нині, на нашу думку, акцент має бути на стандартизації та підвищенні якості інформаційного контенту. Це передбачає, окрім розміщення ключових документів (рішення місцевих рад та їх виконавчих органів, бюджетів, планів розвитку і забудови, протоколів засідань тощо), дотримання принципу відкритості й доступності даних, зручність навігації та пошуку. Вебсайти органів місцевого самоврядування мають бути інтуїтивно зрозумілими для громадян різного віку та рівня цифрової грамотності. Також важливо забезпечити актуальність всієї розміщеної інформації.

Стосовно другої стадії “двосторонньої комунікації” переважно органи місцевого самоврядування в Україні мають форми зворотного зв’язку, можливості щодо електронних звернень, “гарячі лінії”. Проте ефективність та оперативність відповідей, а також реальне врахування пропозицій залишаються викликом. Водночас, на нашу думку, варто запровадити публікацію відповідей на типові запитання та результатів розгляду звернень, якщо на це вказує ініціатор звернення.

У межах третьої стадії – “трансакція” – в Україні вже активно розвивається надання електронних послуг через сервіси “Дія”, ЦНАПи тощо. Проте на

¹⁸ J S Hiller, F Belanger, ‘Privacy strategies for electronic government’ [2001] E-government 162–198.

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

локальному рівні не всі послуги доступні онлайн, а їхня повна цифровізація (від подачі заяви до отримання результату) ще потребує вдосконалення. Також доцільно розвивати електронну ідентифікацію учасників реалізації права на місцеве самоврядування (медійна популяризація та забезпечення зручного використання кваліфікованих електронних підписів).

Четверта стадія – “інтеграція” – у реаліях локальної електронної демократії в Україні є найбільш слаборозвиненою. Так, з одного боку, спостерігається поширення багатьох онлайн-послуг. Проте вони часто доволі розкидані та розрізнені на різних сайтах органів публічної влади України, що створює значні незручності й перепони для користувачів. Як наслідок, доцільно поетапно запроваджувати єдиний портал місцевих послуг (єдине вікно) для доступу до всіх муніципальних електронних послуг громади, де вони диференційовані на типові життєві ситуації (наприклад, народження дитини, зміна місця проживання, відкриття бізнесу), щоб місцеві жителі могли отримати всі необхідні послуги в одному місці.

Та власне повноцінна електронна локальна демократія неможлива без п'ятої стадії “партисипативної участі”. Хочемо зауважити, що в Україні вже наявні певні успіхи у впровадженні інструментів електронної участі, таких як електронні петиції, бюджети участі, онлайн-опитування. Проте їх ефективність та захищеність значно варіюються в різних регіонах та органах місцевого самоврядування. Варто наголосити, що ця стадія є кульмінацією впровадження електронної локальної демократії, де цифрові технології використовуються для активного залучення мешканців до прийняття рішень. Саме на цій стадії критично важливим є захистити платформи для голосування та опитувань, гарантувати анонімність (де це необхідно), захист від можливих фальсифікацій (наприклад, через КЕП). Забезпечення кібербезпеки та конфіденційності є фундаментом цієї п'ятої стадії впровадження муніципальної електронної демократії в Україні та ЄС.

Загалом рівень регламентації в ЄС засад, форм і механізмів здійснення локальної електронної демократії значно випереджає стан і якість правового регулювання е-демократії в Україні. Національне законодавство у цьому напрямі значно відстає, тому необхідним убачаємо невідкладне прийняття нової концепції розвитку електронної демократії, з урахуванням існуючих стандартів міжнародного і європейського рівнів, викликів і загроз воєнного стану, а також перспектив післявоєнної відбудови.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Klimushyn P, *Stratehii ta mekhanizmy elektronnoho uriaduvannia v informatsiinomu suspilstvi* (Mahistr 2016) (in Ukrainian).

Edited books

2. Fegert J, 'Towards inclusive digital democracy: a conceptual framework for digital citizen participation', *International Conferences e-Society and Mobile Learning* (P Kommers ed, 2023).
3. *Konstytutsiino-pravovi ta teoretychni zasady modernizatsii ukrainskoho parlamentaryzmu v umovakh realizatsii yevropeiskoho vyboru* (Iu Shemshuchenko, O Skrypniuk, A Krusian, O Batanov red, Yurinkom Inter 2025) (in Ukrainian).
4. *Tsyfrova vriaduvannia* (O Karpenko (red), Ideia Prynt 2020) (in Ukrainian).

Journal articles

5. Appio F P, Frattini F, Petruzzelli A M, Neirotti P, 'Digital transformation and innovation management: a synthesis of existing research and an agenda for future studies' [2021] 38(1) *Journal of Product Innovation Management* 4–20 DOI: <https://doi.org/10.1111/jpim.12562>.
6. De Gregorio G, 'Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society' [2022] 37(3) *International Review of Law, Computers & Technology* 341–344.
7. Gong C, Ribiere V, 'Developing a unified definition of digital transformation' [2020] 102(3) *Technovation* <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2020.102217>.
8. Hiller J S, Belanger F, 'Privacy strategies for electronic government' [2001] *E-government* 162–198.
9. Revak I, Gren R, 'Digital transformation: background, trends, risks, and threats' [2022] 5(2) *Social and Legal Studies* 61–67.
10. Uçar H, Cansel A, 'E-Participation in Local Government: Case of Ankara Metropolitan Municipality' [2021] 4(1) *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 50–62 <https://doi.org/10.33712/mana.845370>.
11. Bocharova N, 'Tsyfrovyi konstytutsionalizm v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi' [2022] 2(3–4) *Sotsialnyi kaleidoskop* 74–84 (in Ukrainian).
12. Bondarenko M, Kolisnichenko N, 'Modeli stvorennia arkhitektury systemy e-uraduvannia: svitovyi dosvid ta ukrainski realii' [2020] 4 *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia* 186–195 (in Ukrainian).
13. Hachkevych A, 'Do pyttannia pravovoi vyznachenosti poniattia shtuchnoho intelektu' [2025] 1 *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 27–46 (in Ukrainian).
14. Kaminska N, Kaminska A, 'Novelizatsiia pravovoho rehuliuвання shtuchnoho intelektu: mizhnarodnyi i nadnatsionalnyi vymiry' [2025] 2 *Nashe pravo* 234–242 <https://doi.org/10.71404/NP.2025.2.35> (in Ukrainian).
15. Karpenko O, Levchenko O, Sakalosh S, 'Partysypatyvni transformatsii na mistsevomu rivni: elektronna ta tsyfrova demokratiia' [2019] 1(77) *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia* 111–115 (in Ukrainian).
16. Kostytskyi M, Beschastnyi V, Kushakova-Kostytska N, 'Tsyfrovyi konstytutsionalizm: nova paradyhma ta perspektyvy rozvytku v Ukraini' [2022] 2 (24) *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* 9–26 (in Ukrainian).
17. Nadzhafli E, 'Tsyfrova derzhava v konteksti pravovoi reformy v Ukraini: teoretyko-pravovyi aspekt' [2022] 2(85) *Pravo i bezpeka* 202–217 <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.19> (in Ukrainian).
18. Shchebetun I, Dovhan B, 'Elektronna demokratiia: dosvid zarubizhnykh krain i perspektyvy yii vprovadzhenia v Ukraini' [2020] 2 *Pravo i suspilstvo* 148–153 (in Ukrainian).
19. Yashchyshyna I, Bodnarchuk T, 'Sotsialni naslidky tsyfrovizatsii: dosvid Yevropeiskoho Soiuzu' [2024] 3(117) *Nauka ta naukoznavstvo* 3–20 (in Ukrainian).

Theses

20. Boiko N, 'Internet yak resurs demokratyzatsii ukrainskoho suspilstva' (avtoref dys d-ra sotsiol nauk, 2021) (in Ukrainian).

Наталія Камінська, Володимир Демиденко

21. Kuspliak I, 'Elektronne uriaduvannia yak instrument formuvannia prozoroi ta vidkrytoi politychnoi vlady' (dys kand polit nauk, 2012) (in Ukrainian).
22. Marchenko V, 'Administratyvno-pravovi zasady elektronnoho uriaduvannia v orhanakh vykonavchoi vlady' (avtoref dys d-ra yuryd nauk, 2016) (in Ukrainian).
23. Politsanskyi V, 'Orhanizatsiino-pravovi zasady funktsionuvannia elektronnoho uriaduvannia v Ukraini' (dys dokt yuryd nauk, 2024) (in Ukrainian).
24. Romanchuk O, 'Elektronne uriaduvannia: konstytutsiino-pravove doslidzhennia' (avtoref dys kand yuryd nauk, 2020) (in Ukrainian).
25. Sokolovska O, 'Adaptatsiia zarubizhnoho dosvidu vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia' (dys kand nauk z derzh upr, 2021) (in Ukrainian).
26. Voinova O, 'Elektronna demokratiia yak sposib politychnoi komunikatsii ta politychnoi partysypatsii u merezhevomu suspilstvi' (dys dokt fil "Politolohiia", 2023) (in Ukrainian).

Websites

27. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade (9 March 2021) <<https://eufordigital.eu/library/2030-digital-compass-the-european-way-for-the-digital-decade>> (accessed 27.04.2025).
28. Golia A, Redefining Digital Constitutionalism as Critique and Ideology: The Perspective of Societal Constitutionalism (The Digital Constitutionalist) <<https://digi-con.org/redefining-digital-constitutionalism-as-critique-and-ideology-the-perspective-of-societal-constitutionalism>> (accessed 27.04.2025).
29. Pansyr S, Kohut A, 'E-demokratiia v Ukraini: rekomendatsii shchodo vprovadzhennia polityky ta zabezpechennia yii rezultyvnosti' <<https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28784.pdf>> (accessed 27.04.2025) (in Ukrainian).
30. Salo I, 'Rozvytok elektronnoi demokratii v Ukraini: Analitichna zapyska' (Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 26.01.2010) <<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyini-strategii/rozvitok-elektronnoi-demokratii-v-ukraini-analitichna-zapyska>> (accessed 27.04.2025) (in Ukrainian).

Nataliia Kaminska
Volodymyr Demidenko

REALITIES AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF E-DEMOCRACY
AT THE LOCAL LEVEL:
COMMON CHALLENGES FOR THE EU AND UKRAINE

ABSTRACT. Based on the analysis of doctrinal sources, legislation of the European Union and Ukraine, the article reveals various conceptual approaches to the interpretation of the phenomenon of "electronic democracy" and its correlation with other similar categories. Attention is drawn to the constitutional and legal framework for the establishment of e-democracy at the national and local levels in Ukraine, and the existing problems in this context. Thus, in the context of the martial law regime, it is urgent to develop and adopt an updated Concept for the Development of Electronic Democracy, taking into account the development of AI, blockchain technology, Big Data processing tools etc. Undoubtedly, the development of local e-democracy is one of the key factors for effective and efficient communication between citizens and government institutions, their informed and transparent decision-making, as well as for the restoration and reconstruction of Ukraine through stimulating local initiatives involving investment.

At the same time, the concept of Europe's digital transformation by 2030, set out in the Digital Compass 2030, which sets out the EU's strategic course for digital transformation, focused on a human-centered, sustainable and secure digital future, the introduction of smart platforms for communities (Smart Data), smart villages, etc. Successful implementation of local e-democracy in Ukraine and the EU requires finding an optimal model and identifying successive stages. The emphasis is placed on the specifics of the model of J. Hiller and F. Belanger, which provides for five

stages of e-government development – from simple information to full participation. It is relevant for the development of local e-democracy in Ukraine.

In general, the level of regulation in the EU of the principles, forms and mechanisms of local e-democracy is far ahead of the state and quality of legal regulation of e-democracy in Ukraine. National legislation in this area lags far behind, so we believe it is necessary to urgently adopt a new concept for the development of e-democracy, taking into account existing international and European standards, the challenges and threats of martial law, and the prospects for post-war reconstruction.

KEYWORDS: democracy; local democracy; e-democracy; digitalization; European Union; integration; participatory democracy; e-voting; e-government; legal understanding; digital law and order; local self-government; elections; public authority.

Головатий Сергій. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К. : Наш Формат, 2024. xiv, 1016 с. : іл. (XXXII).

Ця книга – про українську правничу мову, яка зазнала глибокого змосковщення, особливо від кінця 20-х років ХХ ст. за тотальної советизації всіх сфер життя українців. За десятиліття інтенсивних трансформацій з української мови витіснено базові елементи *правний* і *правничий*, натомість накинута росіянізм-калька правовий, а в слові право начисто стерто його первинний серцевинний смисл – *ідеал справедливого*. Советизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення смислів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в українській мові досі позначають за московськими моделями як *правова держава*, *правовий закон*, *правова норма*, *правова система*, *правова наука*, *правова позиція* тощо.



Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять унеможлиблювали точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, німецької та інших мов, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники.

Книга повертає до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років ХХ ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема і з ділянки правництва, об'єктивно й гідно ще не поціновано.

Провідне завдання розвитку української правничої мови, наукової термінології правознавства – очищення їх від московського і советського спотворень, вироблення й використання в юридичних текстах питомих українських термінів і моделей словосполук. З цієї метою автор запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десовєтизоване, пояснення змісту та структуру значень терміна *право*, що конче потрібне для оновлення системи української правничої термінології.

Для правників, мовознавців, перекладачів, широкого кола шанувальників української мови.



Максим Суржинський

кандидат юридичних наук,
науковий співробітник відділу міжнародного права
та права Європейського Союзу
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1697-1816>
maksym.surzhynskiy@gmail.com

УДК 346.7:342.721:614.2

ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У СФЕРІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Дослідження адаптації законодавства України до європейських стандартів захисту персональних даних у сфері штучного інтелекту (далі – ШІ) зумовлене низкою питань, що виникають із швидкого розвитку технологій, а також необхідністю забезпечення прав людини, прозорості й підвітності при автоматизованій обробці персональних даних. Особливу складність становить регулювання специфічних правовідносин, що виникають під час використання ШІ, зокрема профілювання, автоматизованого прийняття рішень, етичного та недискримінаційного застосування алгоритмів, а також забезпечення належних гарантій для суб'єктів даних.

Метою цієї статті є комплексний аналіз європейських правових актів (GDPR та AI Act), чинного українського законодавства і перспективних його змін, зокрема проекту Закону № 8153 “Про захист персональних даних”, для вироблення цілісного бачення викликів і можливостей у гармонізації українського права з європейськими стандартами. Також метою є визначення напрямів подальшого удосконалення національного законодавства, здатного забезпечити належний захист персональних даних при використанні технологій ШІ.

Встановлено, що чинні норми українського права потребують значного доопрацювання з метою ефективного врахування специфіки технологій ШІ, особливо у питаннях прозорості алгоритмів, захисту від автоматизованих рішень, а також гарантій щодо етики і недискримінації. Виявлено необхідність підтримки малого і середнього підприємництва (далі – МСП) при адаптації до нових вимог GDPR та AI Act, а також вирішення складних питань трансграничної передачі даних. Сформульовано рекомендації щодо запровадження спеціалізованих правових інструментів (етичні кодекси, регуляторні пісочниці), які забезпечать баланс між захистом прав суб'єктів даних та інноваційною діяльністю у сфері ШІ.

Ключові слова: персональні дані; штучний інтелект; GDPR; AI Act; автоматизоване прийняття рішень; прозорість алгоритмів; етика штучного інтелекту; гармонізація законодавства; штучний інтелект; Fully Homomorphic Encryption.

У сучасну епоху цифрової трансформації обсяг і цінність персональних даних зросли до безпрецедентного рівня. За прогнозами, до 2028 р. світовий обсяг даних досягне 394 зетабайтів¹, що відображає стрімке зростання циф-

¹ P Taylor, ‘Amount of data created, consumed, and stored 2010-2023, with forecasts to 2028’ (Nov 21, 2024) <<https://www.statista.com/statistics/871513/worldwide-data-created>> (accessed 14.04.2025).

ровізації, накопичення інформації. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) та масове використання великих даних загострюють питання захисту персональної інформації. Практично кожна сфера суспільного життя пов’язана з обробкою цифрової інформації про осіб, що висуває нові вимоги до правового забезпечення права на приватність та захисту персональних даних. Традиційні підходи і законодавчі інструменти нерідко виявляються застарілими перед стрімким технологічним прогресом, створюючи правові прогалини та ризики зловживань. Подібні проблеми актуальні й для України: чинні норми не враховують сучасних технологічних реалій і фактично гальмують впровадження інноваційних рішень у сфері обробки даних. Це зумовлює нагальну потребу в модернізації нормативної бази для належної охорони персональних даних та адаптації до викликів цифрової доби.

Тому метою цього дослідження й стало визначення, яких змін потребує законодавство України задля відповідності європейським стандартам захисту персональних даних у сфері ШІ, а також які виклики й можливості виникають у цьому процесі. Так, на міжнародному рівні вже сформовані уніфіковані стандарти захисту даних, зокрема, Європейський Загальний регламент із захисту даних (General Data Protection Regulation, GDPR) встановив суворі вимоги до організацій, які обробляють персональні дані резидентів ЄС², і фактично став глобальним еталоном приватності. Прийнятий 14 квітня 2016 р., він набув чинності 25 травня 2018 р., замінивши Директиву 95/46/ЄС про захист даних від 1995 р.³, яка до того часу становила основу правового режиму ЄС у цій сфері⁴.

GDPR встановлює єдиний для всіх держав – членів ЄС правовий режим, який значно полегшує транснаціональну діяльність організацій завдяки усуненню нормативної фрагментації. Окрім того, він істотно посилює права суб’єктів даних, запровадивши нові інструменти контролю, зокрема право на перенесення даних, право на стирання (“право бути забутим”) та посилені вимоги до згоди на використання особистих даних.

Регламент GDPR визначає три фундаментальні цілі:

1) зміцнення контролю фізичних осіб над своїми персональними даними, зокрема, шляхом надання прозорості інформації про обробку даних і забезпечення прав на заперечення та обмеження обробки;

² Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>> (accessed 14.04.2025).

³ Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1995/46/oj>> (accessed 14.04.2025).

⁴ General Data Protection Regulation (n 2).

Максим Суржинський

2) гармонізація законодавства держав – членів ЄС, що створює передумови для уніфікованого правозастосування й зменшення адміністративного навантаження на бізнес;

3) адаптація до викликів цифрової трансформації, включаючи технології хмарних обчислень, інтернет-банкінг, великі дані та алгоритмічне прийняття рішень.

Сфера застосування GDPR є надзвичайно широкою: вона охоплює як суб'єктів, що здійснюють обробку персональних даних на території ЄС, так і ті організації, які, перебуваючи за межами ЄС, пропонують товари або послуги резидентам ЄС чи здійснюють моніторинг їхньої діяльності в мережі Інтернет (ст. 3 GDPR).

Ключовим поняттям у регламенті є “персональні дані”, що визначаються як будь-яка інформація, яка прямо або опосередковано дає змогу ідентифікувати фізичну особу. До них належать, зокрема, ім'я, адреса електронної пошти, геолокаційні дані, IP-адреси, біометричні й генетичні дані (ст. 4 GDPR). Водночас окремі категорії діяльності, такі як обробка для виключно особистих чи побутових потреб, діяльність органів національної безпеки або правоохоронних органів, не підпадають під дію GDPR (ст. 2).

Попри значний позитивний вплив GDPR на розвиток культури захисту даних, практика його застосування супроводжується низкою викликів. Серед них:

– складність упровадження для малого і середнього підприємництва (далі – МСП), який часто не має ресурсів для повноцінної відповідності вимогам GDPR;

– юридична неоднозначність окремих положень, таких як псевдонімізація або автоматизоване прийняття рішень (ст. 22 GDPR), що викликає суперечки як серед правників, так і серед науковців⁵;

– потенційний стримуючий ефект для інновацій, особливо у сфері ШІ та аналізу великих даних, де суворі обмеження на обробку персональної інформації можуть перешкоджати розвитку нових технологій⁶. У контексті ШІ особливо важливими є положення GDPR щодо автоматизованого прийняття рішень і профілювання. Стаття 22 GDPR надає особі право не підпадати під рішення, що базується виключно на автоматизованій обробці (включно з профілюванням), якщо таке рішення має значні наслідки. Відповідно контролери зобов'язані впроваджувати запобіжні заходи, зокрема людське втручання та можливість оскарження рішення. Також GDPR встановлює вимогу інформувати суб'єкта про логіку та наслідки автоматизованої обробки його даних, а у випадку систематичного профілювання – проводити оцінку впливу на права та свободи (Data Protection Impact Assessment, DPIA). Отже,

www.pravoua.com.ua

⁵ C Kuner, L A Bygrave, C Docksey (eds), *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A commentary* (Oxford University Press 2017).

⁶ M Brkan, 'Do algorithms rule the world? Algorithmic decision-making and data protection in the framework of the GDPR and beyond' [2019] 27(2) *International Journal of Law and Information Technology* 91–121.

GDPR уже заклав базові гарантії проти непрозорих або дискримінаційних рішень ШІ, хоча й не містить детальних правил саме для технологій штучного інтелекту.

GDPR виступає не лише як інструмент регулювання, а й як еталон для законодавчих ініціатив у сфері конфіденційності в усьому світі. Широке застосування GDPR також спричинило так званий феномен “брюссельського ефекту”, який продемонстрував здатність ЄС де-факто експортувати свої регуляторні стандарти за межі власної юрисдикції⁷. Його принципи прозорості, мінімізації даних і відповідальності активно впливають на формування глобальної практики обробки персональної інформації. Незважаючи на існуючі складнощі, GDPR залишається зразком для країн, що прагнуть модернізувати своє законодавство про захист даних відповідно до викликів XXI ст.

Однак через критику щодо надмірного регуляторного навантаження на МСП Європейська Комісія вже почала розроблення планів спрощення GDPR, які мають бути впроваджені до середини 2025 р.⁸ Загалом прийняття GDPR стало потужним каталізатором процесів гармонізації національних законодавств у сфері персональних даних навіть поза межами ЄС, закріпивши тенденцію до світового підвищення вимог щодо приватності.

Усвідомлюючи обмеженість загальних норм GDPR для специфіки ШІ, ЄС розробив окремий правовий акт для всеосяжного регулювання штучного інтелекту. Регламент ЄС 2024/1689 (AI Act)⁹ ухвалений у червні 2024 р. і набув чинності 1 серпня 2024 р., ставши першою комплексною спробою врегулювати ШІ на рівні широкої юрисдикції ЄС.

AI Act запроваджує ризик-орієнтований підхід: всі системи ШІ поділяються на категорії за рівнем ризику. Системи ШІ з неприйнятним рівнем ризиків заборонені до використання – зокрема, заборонено алгоритми, що маніпулюють поведінкою людей таким чином, щоб суттєво спотворити їхні рішення, а також системи “соціального рейтингування”, які класифікують осіб за поведінкою чи характеристиками з метою присвоєння їм соціальної оцінки. Під пряму заборону також підпали деякі практики, пов’язані з біометричними технологіями (як біометрична класифікація осіб за певними ознаками) та оцінка емоцій у чутливих сферах на кшталт працевлаштування чи освіти. Для високоризикованих систем ШІ (High-risk AI) AI Act встановлює суворі вимоги: розробники мають здійснювати належне управління даними та ризиками, забезпечувати якість і релевантність датасетів, документува-

⁷ A Bradford, *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World* (Oxford University Press 2020).

⁸ K Van Quathem, ‘European Commission Confirms Plans to Simplify GDPR’ (March 17, 2025) <<https://www.insideprivacy.com/gdpr/european-commission-confirms-plans-to-simplify-gdpr/>> (accessed 14.04.2025).

⁹ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/>> (accessed 14.04.2025).

Максим Суржинський

ти роботу систем, проводити оцінку відповідності тощо. Окремо регламент закріплює обов'язок забезпечити людський нагляд за функціонуванням ШІ всюди, де це потрібно для захисту основоположних прав. Також закон вимагає певної прозорості: наприклад, розробники повинні інформувати людей про те, що вони взаємодіють із системою ШІ (це стосується, зокрема, чат-ботів чи систем розпізнавання облич).

Важливо, що AI Act не скасовує дію GDPR (прямо передбачено в ст. 2 Регламенту); навпаки, він доповнює його, створюючи “гармонізовані правила” для використання ШІ при обробці даних з метою краще гарантувати права суб'єктів. Новий закон накладає обов'язки не тільки на класичних володільців і розпорядників даних, а й на інших пов'язаних суб'єктів – розробників, постачальників, користувачів ШІ-систем. Таким чином, у ЄС сформовано дворівневу систему регулювання: загальні вимоги захисту даних за GDPR, а також спеціальні вимоги та обмеження для ШІ за AI Act. Експерти відзначають, що GDPR містить певні розмиті норми й відкриті стандарти, застосування яких потребує балансу інтересів, через що їх може бути недостатньо для унікальних ризиків ШІ. Прийняття AI Act заповнює цю прогалину, запроваджуючи більш чіткі та специфічні правила саме для технологій ШІ – орієнтовані на оцінку рівнів ризику, управління життєвим циклом систем і недопущення порушень прав людини.

Водночас стрімкий розвиток технологій ШІ спричиняє виникнення й нових технічних рішень для забезпечення приватності, безпечної обробки даних системами та більш повної реалізації прав суб'єктів даних. У цьому контексті повністю гомоморфне шифрування (Fully Homomorphic Encryption, FHE) постає як трансформаційна криптографічна технологія підвищення конфіденційності, яка дає змогу обробляти зашифровані дані без їх розшифрування, забезпечуючи безпеку протягом усього циклу використання таких даних. Це означає, що сторонній обчислювальний ресурс може оперувати з даними, не маючи до них доступу у відкритому вигляді, що суттєво підвищує рівень безпеки і знижує ризики витоку¹⁰.

Концепція FHE була вперше реалізована в докторській дисертації К. Джентрі у 2009 р., де він запропонував криптографічну систему, що уможлиблює обмежене (а згодом – повне) гомоморфне обчислення на зашифрованих даних¹¹. Подальший розвиток технології відбувався шляхом створення більш ефективних схем, таких як BGV (Brakerski–Gentry–Vaikuntanathan)¹² і FV

¹⁰ V Vaikuntanathan, ‘Computing Blindfolded: New Developments in Fully Homomorphic Encryption’ 2011 *IEEE 52nd Annual Symposium on Foundations of Computer Science* (Palm Springs, 2011) 5–16.

¹¹ C Gentry, ‘A Fully Homomorphic Encryption Scheme’ (Doctoral dissertation, Stanford University 2009) <<https://crypto.stanford.edu/craig/craig-thesis.pdf>> (accessed 14.04.2025).

¹² Z Brakerski, C Gentry, V Vaikuntanathan, ‘Fully Homomorphic Encryption without Bootstrapping’ [2014] 6 *ACM Transactions on Computation Theory* 13.

(Fan–Vercauteren)¹³, що суттєво зменшили обчислювальні витрати й зробили FHE придатним для практичного застосування.

Ця інновація пропонує безпрецедентні переваги безпеки, особливо в таких секторах, як ІІТ, інтернет-банкінг, блокчейн і хмарні обчислення, де кіберзагрози та витоки даних стають дедалі масштабнішими. Останні розробки новітніх обчислювальних чипів, напрям інвестицій венчурного капіталу та діяльність міжгалузевих консорціумів, таких як FNETCH, свідчать про те, що FHE наближається до широкого впровадження¹⁴.

GDPR проголошує захист персональних даних як фундаментальне право (ст. 1(2)), і встановлює низку принципів, зокрема мінімізації даних, обмеження цілі, прозорості й безпеки обробки (ст. 5)¹⁵. У цьому контексті FHE набуває особливої ваги, оскільки дає змогу реалізувати обробку даних відповідно до принципу “конфіденційності за замовчуванням” (data protection by default), зберігаючи змістовність обробки при повному збереженні шифрування. Крім того, згідно з Recital 78 GDPR контролери повинні впроваджувати “технології, що забезпечують конфіденційність за проектом” (data protection by design), і FHE є одним із небагатьох сучасних рішень, які можуть відповідати цим вимогам навіть у хмарному середовищі, де ризики доступу сторонніх осіб до персональних даних особливо високі.

У правовому аспекті перспективним є також використання FHE у контексті забезпечення згоди на обробку даних (ст. 7 GDPR), коли обробка здійснюється автоматизовано без прямого доступу до інформації. Це відкриває нові горизонти для етичного використання ІІТ в медицині, фінансах та науці.

Особливо цінним може бути внесок FHE у забезпечення безпечного трансграничного обміну даними. Стаття 44 GDPR вимагає еквівалентного рівня захисту при передачі даних до третіх країн. FHE усуває потребу в розшифруванні, знижуючи ризик витоків під час таких операцій. Це набуває актуальності в контексті спрощення GDPR для МСП, де зменшення адміністративного навантаження має поєднуватися з високими стандартами безпеки. Крім того, FHE посилює суверенітет даних, дозволяючи організаціям зберігати контроль над інформацією навіть при використанні зовнішніх ресурсів, що відповідає принципам прозорості та підзвітності GDPR. Зазначена технологія здатна докорінно змінити підхід до дотримання суворих норм захисту персональних даних, зокрема GDPR.

Для України проблематика захисту персональних даних у контексті ІІТ систем набуває особливої гостроти в умовах війни та водночас курсу на європейську інтеграцію. Повномасштабна російська агресія, що триває з 2022 р., не лише створила безпрецедентні виклики безпеці, а й прискорила

¹³ J Fan, F Vercauteren, ‘Somewhat Practical Fully Homomorphic Encryption’ [2012] IACR Cryptol. ePrint Arch 144 <<https://eprint.iacr.org/2012/144>> (accessed 14.04.2025).

¹⁴ J Myszn, ‘3 Homomorphic Encryption Trends for 2025’ (December 19, 2024) <<https://www.itprotoday.com/data-privacy/three-homomorphic-encryption-trends-for-2025>> (accessed 14.04.2025).

¹⁵ General Data Protection Regulation (n 2).

Максим Суржинський

цифровізацію суспільства та державного управління. Під час війни держава швидко розширила перелік електронних послуг: лише з 2019 р. впроваджено понад 250 цифрових сервісів, і натеper близько 19 мільйонів громадян (половина населення) користуються мобільним застосунком “Дія” для отримання цифрових документів та послуг¹⁶. Водночас зростає значення належного захисту цих масивів даних і гарантій приватності, особливо з огляду на посилені кіберзагрози та широкого залучення ШІ в кампанії по дезінформації населення. Війна змусила адаптувати й регуляторні підходи: з міркувань збереження інформації в умовах атак на IT-інфраструктуру необхідністю стала обробка персональних даних на хмарних серверах за кордоном, хоча раніше пріоритет надавався локальному зберіганню. Крім того, набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС надало додаткового імпульсу реформам, спрямованим на гармонізацію національного законодавства із правом ЄС у сфері захисту даних¹⁷. Відповідність європейським стандартам приватності розглядається як необхідна передумова євроінтеграції та зміцнення суспільної довіри до цифрових сервісів.

У межах євроінтеграційних зусиль держава розпочала перегляд законодавства про персональні дані з урахуванням європейських вимог. Вагомим кроком стало ухвалення Верховною Радою у першому читанні законопроекту № 8153 “Про захист персональних даних”, що має замінити застарілий закон 2010 р.¹⁸ Цей проект спрямований на гармонізацію національних правил із європейськими стандартами, зокрема імплементацію підходів GDPR¹⁹ та положень модернізованої Конвенції 108+ Ради Європи²⁰. Новий законопроект передбачає якісно інший підхід до приватності: встановлення чітких принципів обробки даних за сучасними міжнародними вимогами та розширення прав суб’єктів даних (право на забуття, обмеження обробки, переносимість даних, заперечення проти обробки, захист від автоматизованого прийняття рішень). Також запроваджено принципи “захист даних за замовчуванням” і “захист даних за проектуванням”, що гарантують високий рівень конфіденційності з самого початку і у всіх процесах обробки. Проект вимагає обов’язкового повідомлення контролюючих органів про витоки даних протягом 72 годин, чітко регулює транскордонну передачу пер-

¹⁶ Звіти про роботу Міністерства цифрової трансформації <<https://thedigital.gov.ua/community/reports>> (дата звернення 14.04.2025).

¹⁷ Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text>> (дата звернення 14.04.2025).

¹⁸ Проект Закону про захист персональних даних № 8153 від 25.10.2022 <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707>> (дата звернення 14.04.2025).

¹⁹ General Data Protection Regulation (n 2).

²⁰ Convention for the protection of individuals with regard to the processing of personal data. Convention 108 + <<https://rm.coe.int/convention-108-convention-for-the-protection-of-individuals-with-regar/16808b36f1>> (accessed 14.04.2025).

сональної інформації за умови належного рівня захисту, а також вводить ефективні фінансові санкції за порушення.

Також варто зазначити, що, хоча законопроект має на меті імплементувати багато ключових стандартів GDPR щодо автоматизованої обробки даних, деякі його положення залишаються занадто загальними для особливостей ШІ. По суті, документ зосереджується на універсальних нормах захисту даних і прямо не регламентує специфічні ризики, що їх несуть складні алгоритми штучного інтелекту. У ЄС таку специфіку покликаний покрити окремий AI Act, а український підхід натеper – використовувати наявні акти (як Закон про персональні дані) та м'яке регулювання. Урядова “Біла книга з регулювання ШІ”²¹ передбачає на найближчі 2–3 роки переважно саморегуляцію галузі замість ухвалення спеціального закону. Це означає, що індустрія ШІ має керуватися чинними нормами (у т. ч. законодавством про дані) та добровільними рекомендаціями до моменту імплементації європейського AI Act в Україні. Такий гнучкий підхід допомагає не гальмувати інновації, але водночас створює регуляторні прогалини. Отже, аналіз законопроекту № 8153 показує, що він є необхідною базою для адаптації до GDPR і дає змогу частково охопити проблематику ШІ, але для комплексного врегулювання штучного інтелекту в майбутньому знадобляться додаткові спеціальні норми.

Процес гармонізації з правом ЄС ускладнюється також низкою інших пов'язаних з ШІ викликів, зокрема щодо правозастосування, інституційної спроможності, транскордонного обміну даними та економічного навантаження на МСП у зв'язку з необхідністю адаптації до вимог GDPR. Далі пропонуємо розглянути ці виклики докладніше.

Транскордонна передача даних: GDPR дозволяє передачу персональних даних до третіх країн лише за умови забезпечення адекватного рівня захисту. Україна натеper не отримала рішення про адекватність від Європейської Комісії, що ускладнює обмін даними з європейськими суб'єктами. Українським організаціям доводиться використовувати стандартні договірні умови (SCC) або обов'язкові корпоративні правила (BCR), які є складними та ресурсозатратними. Відсутність рішення про адекватність створює юридичну невизначеність, особливо для ІТ-сектору та аутсорсингових компаній. Впровадження FHE може допомогти Україні продемонструвати відповідність стандартам GDPR, що є ключовим для отримання рішення про адекватність від Європейської Комісії. Безпечна обробка та обмін зашифрованими даними знижує ризики порушення конфіденційності, що є важливим для транскордонних потоків даних (Data protection adequacy).

Баланс між національною безпекою та приватністю. У контексті геополітичної напруженості Україна приділяє значну увагу кібербезпеці та національній обороні, що іноді суперечить принципам конфіденційності

²¹ Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри <<https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Регулювання%20ШІ.pdf>> (дата звернення 14.04.2025).

Максим Суржинський

GDPR. Наприклад, практики спостереження чи зберігання даних для протидії кіберзагрозам або з метою використання у війні можуть порушувати права на приватність. Для вирішення цієї дилеми необхідний збалансований підхід, який включає незалежний нагляд за діяльністю спецслужб і прозорість процедур збору інформації. Для вирішення цієї колізії Україна має сформувати збалансований підхід, який забезпечить як національну безпеку, так і дотримання принципів GDPR. Це може включати впровадження незалежного нагляду за діяльністю спецслужб, прозорість процедур збору інформації та наявність судового контролю над діяльністю, пов'язаною із захистом національної безпеки. Крім того, технічні інструменти, зокрема FHE, можуть сприяти дотриманню прав на конфіденційність навіть у контексті розширених заходів безпеки.

Економічні та адміністративні навантаження на МСП. GDPR накладає суворі обов'язки на контролерів і операторів, включаючи проведення оцінок впливу на захист даних (DPIA), призначення уповноважених із захисту даних (DPO) та ведення обліку операцій обробки. Для МСП із обмеженими ресурсами ці вимоги можуть бути надмірно обтяжливими. Досвід ЄС показує, що МСП з чисельністю працівників менше 250 осіб можуть бути звільнені від деяких зобов'язань, якщо обробка даних не становить загрози правам суб'єктів. Європейська Комісія також планує спростити GDPR для МСП до кінця 2025 р., що може слугувати орієнтиром для України після внесення відповідних змін до законопроекту. Зокрема, розглядається запровадження пільг, таких як спрощення вимог до документації чи розробка шаблонів для оцінки відповідності – за допомогою FHE держава може полегшити дотримання GDPR для малого бізнесу без шкоди для загального рівня захисту персональних даних. Це також відповідатиме стратегічним економічним пріоритетам України, зокрема стимулюванню підприємництва й залученню інвестицій.

Інституційні та правозастосовчі прогалини. GDPR потребує наявності незалежних наглядових органів, таких як Європейська рада із захисту даних (EDPB), які забезпечують узгоджене застосування регламенту GDPR. В Україні цю функцію виконує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен), який є обмеженим у ресурсах і технічній експертизі. Так офіс омбудсмена зазнає особливих труднощів з ефективним правозастосуванням чинного Закону України “Про захист персональних даних” 2010 р.²², особливо у справах, пов'язаних із транснаціональними корпораціями чи транскордонними потоками даних. Посилення інституційної спроможності офісу Омбудсмена або визначення іншого уповноваженого органу державної влади, збільшення фінансування та підвищення кваліфікації є необхідним для відповідності стандартам GDPR.

www.pravoua.com.ua

²² Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>> (дата звернення 14.04.2025).

Громадська обізнаність і культурні бар'єри. Низька обізнаність громадян України про їхні права щодо захисту персональних даних знижує ефективність законодавства. GDPR надає суб'єктам даних права на доступ, виправлення та видалення даних, але багато українців не знають, як ними скористатися. Освітні ініціативи, підтримувані Радою Європи, такі як заходи до “Дня захисту даних”, є важливими для формування культури конфіденційності. На тлі численних інцидентів витоку даних і зловживань приватною інформацією, які підривають довіру споживачів по всьому світу, надійне законодавство про захист даних може стати суттєвою конкурентною перевагою. Гармонізація з GDPR дасть Україні змогу запевнити своїх громадян і міжнародних партнерів у тому, що персональні дані обробляються відповідально й безпечно, що особливо важливо в умовах ведення повномасштабних військових дій. Крім того, узгодження із GDPR здатне стимулювати цифрові інновації, створюючи стабільне й передбачуване нормативне середовище, а впровадження технологій, таких як FHE, дасть змогу здійснювати захищену обробку даних, відкриваючи нові можливості для інновацій у галузях охорони здоров'я, фінансів та штучного інтелекту. Ці досягнення принесуть вигоди не лише бізнесу, а й суспільству загалом – шляхом покращення якості медичних послуг, державного управління та освітніх ініціатив.

Висновки. Адаптація законодавства України до європейських стандартів захисту персональних даних у сфері ШІ є складним, але необхідним процесом на шляху цифрової трансформації та євроінтеграції України. Проведений аналіз показав, що законопроект № 8153 закладає міцну основу, імплементуючи основоположні принципи GDPR і значно підвищуючи рівень захисту даних в Україні. Це створює можливості для тіснішої співпраці з ЄС, зокрема перспективи визнання належного рівня захисту (адекватності) та інтеграції до єдиного європейського ринку даних. Нове законодавство зміцнить права громадян на приватність, підвищить довіру до цифрових послуг і відкриє українському бізнесу двері до глобальних ринків за умови відповідності високим стандартам. Водночас виклики залишаються суттєвими.

По-перше, загальні норми захисту даних потребують деталізації для врахування специфіки ШІ – сучасні алгоритми потребують більш тонкого регулювання, ніж передбачено нині (особливо у частині контролю за навчанням моделей, запобігання дискримінації, забезпечення прозорості складних нейромереж тощо).

По-друге, реалізація прийнятих правил вимагатиме значних ресурсів та організаційних зусиль: потрібні кваліфіковані кадри, розбудова дієвого наглядового органу, підвищення обізнаності суспільства і бізнесу. МСП слід надати підтримку, щоб нові вимоги не стали для них непомірним тягарем.

По-третє, регуляторна система повинна встигати за технологічними змінами – і тут нагальним є налагодження механізмів моніторингу та гнучкого оновлення норм у разі потреби. Використання FHE відкриває нові перспективи для посилення конфіденційності даних та забезпечення нормативної відповідності сучасним стандартам. Його ключова перевага полягає у мож-

Максим Суржинський

ливості виконувати обчислення безпосередньо над зашифрованими даними, без їх попереднього розшифрування. Таким чином, FHE ефективно вирішує фундаментальні проблеми традиційних методів шифрування та бездоганно відповідає принципам GDPR, зокрема принципам мінімізації даних, обмеження цілі обробки та підзвітності. Завдяки потенціалу забезпечувати безпечну транскордонну передачу інформації, зміцнювати суверенітет над даними та суттєво знижувати ризики порушень приватності, FHE має стратегічне значення як для розвитку нормативної бази Європейського Союзу, так і для процесів гармонізації законодавства України зі стандартами GDPR.

Зусилля Європейської Комісії, спрямовані на спрощення процедур GDPR, особливо для МСП, є важливим орієнтиром для України та мають бути відображені в законопроекті. Спрощення вимог до ведення документації та зменшення адміністративних обтяжень можуть істотно полегшити умови ведення бізнесу для українських компаній, не поступаючись при цьому високими стандартами захисту персональних даних. Запровадження аналогічних реформ в Україні дасть змогу активізувати економічне зростання, підвищити рівень довіри до цифрових сервісів та поглибити інтеграцію України до Єдиного цифрового ринку ЄС.

Водночас перед Україною стоять важливі завдання, що включають посилення правозастосування, пошук ефективного балансу між потребами національної безпеки та правами громадян на приватність, а також підвищення загального рівня обізнаності населення щодо питань захисту персональних даних. Крім того, українські законодавці повинні зробити пріоритетом розвиток міжнародних партнерств і залучення технічної допомоги для зміцнення інституційної спроможності та впровадження передових технологій, включаючи FHE. Реалізація цих заходів дасть змогу Україні не тільки узгодити своє законодавство зі стандартами GDPR, а й закріпити статус регіонального лідера в галузі цифрових інновацій і захисту персональних даних, створюючи основу для подальшої правової та економічної інтеграції з Європейським Союзом.

REFERENCES

Bibliography

Authored Books

1. Bradford A, *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World* (Oxford University Press 2020).

Edited books

2. Kuner C, Bygrave L A, Docksey C (eds), *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A commentary* (Oxford University Press 2017).

Journal articles

3. Brakerski Z, Gentry C, Vaikuntanathan V, 'Fully Homomorphic Encryption without Bootstrapping' [2014] 6 ACM Transactions on Computation Theory 13.

4. Brkan M, 'Do algorithms rule the world? Algorithmic decision-making and data protection in the framework of the GDPR and beyond' [2019] 27(2) *International Journal of Law and Information Technology* 91–121.
5. Fan J, Vercauteren F, 'Somewhat Practical Fully Homomorphic Encryption' [2012] *IACR Cryptol. ePrint Arch* 144 <<https://eprint.iacr.org/2012/144>> (accessed 14.04.2025).

Theses

6. Gentry C, 'A Fully Homomorphic Encryption Scheme' (Doctoral dissertation, Stanford University 2009) <<https://crypto.stanford.edu/craig/craig-thesis.pdf>> (accessed 14.04.2025).

Conference papers

7. Vaikuntanathan V, 'Computing Blindfolded: New Developments in Fully Homomorphic Encryption' *2011 IEEE 52nd Annual Symposium on Foundations of Computer Science* (Palm Springs, 2011) 5–16.

Websites

8. Myszne J, '3 Homomorphic Encryption Trends for 2025' (December 19, 2024) <<https://www.itprotoday.com/data-privacy/three-homomorphic-encryption-trends-for-2025>> (accessed 14.04.2025).
9. Taylor P, 'Amount of data created, consumed, and stored 2010-2023, with forecasts to 2028' (Nov 21, 2024) <<https://www.statista.com/statistics/871513/worldwide-data-created>> (accessed 14.04.2025).
10. Van Quathem K, 'European Commission Confirms Plans to Simplify GDPR' (March 17, 2025) <<https://www.insideprivacy.com/gdpr/european-commission-confirms-plans-to-simplify-gdpr>> (accessed 14.04.2025).

Maksym Surzhynskyi

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR ADAPTING UKRAINIAN LEGISLATION TO EUROPEAN STANDARDS OF PERSONAL DATA PROTECTION IN THE FIELD OF AI

ABSTRACT. The research on adapting Ukrainian legislation to European standards of personal data protection in the field of artificial intelligence (AI) is driven by numerous issues stemming from rapid technological advancements, as well as the need to ensure human rights, transparency, and accountability in automated processing of personal data. Particular complexity arises in regulating specific legal relationships associated with the use of artificial intelligence, including profiling, automated decision-making, ethical and non-discriminatory use of algorithms, and ensuring adequate safeguards for data subjects.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of European legal acts (GDPR and AI Act), current Ukrainian legislation, and prospective regulatory changes, particularly Draft Law No. 8153 "On Personal Data Protection", aimed at developing an integrated understanding of the challenges and opportunities in harmonizing Ukrainian law with European standards. Additionally, the article seeks to identify directions for further improvements to national legislation capable of ensuring adequate protection of personal data when deploying AI technologies.

It was found that the current norms of Ukrainian law require substantial refinement to effectively accommodate the specifics of AI technologies, especially in matters of algorithmic transparency, protection against automated decisions, and guarantees concerning ethics and non-discrimination. It also identifies the need for supporting small and medium enterprises in adapting to the new requirements imposed by GDPR and AI Act, and resolving complex issues related to cross-border data transfers. The author formulates recommendations for introducing specialized legal instruments (ethical codes, regulatory sandboxes) to ensure a balance between protecting the rights of data subjects and promoting innovation in artificial intelligence.

KEYWORDS: personal data; artificial intelligence; GDPR; AI Act; automated decision-making; algorithmic transparency; AI ethics; FHE; legislative harmonization.



Олександр Скрипнюк

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5620-7762>
Alexander.Skrypniuk@gmail.com

УДК 342

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ДЕМОКРАТІЇ ЯК ОРІЄНТИР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Анотація. У статті досліджуються європейські стандарти демократії як ключовий орієнтир модернізації українського парламентаризму в умовах євроінтеграційного курсу України.

Аналізується нормативна й інституційна основа функціонування парламентів у демократичних країнах Європи, зокрема, на прикладах практики Європейського Парламенту, рекомендацій Венеційської комісії та документів Ради Європи, які визначають принципи верховенства права, політичного плюралізму, підзвітності, участі громадян у законодавчому процесі та дотримання прав опозиції. Автор акцентує увагу на концептуальних підходах Ради Європи, Європейського Парламенту та Венеційської комісії до розуміння принципів демократичного врядування, політичної відповідальності та відкритості діяльності парламентів.

Акцентується увага на тому, що ефективний парламентаризм є не лише механізмом представництва, а й інструментом контролю за виконавчою владою, а також гарантом демократичної легітимності політичних рішень.

У статті порівнюються ключові параметри української парламентської системи з європейськими стандартами, виявляються структурні та процедурні дисбаланси, які уповільнюють наближення українського парламентаризму до демократичної моделі. Серед них – надмірна політизація парламентського процесу, формалізованість комітетської роботи, недостатня прозорість діяльності народних депутатів, обмеженість доступу громадськості до процесу законотворення, а також низький рівень імплементації рекомендацій міжнародних організацій.

Обґрунтовується потреба в системних інституційних змінах, спрямованих на вдосконалення Регламенту Верховної Ради України, зміцнення механізмів парламентського контролю, впровадження етичних кодексів депутатської діяльності та посилення взаємодії з громадянським суспільством.

Стаття доводить, що адаптація українського парламентаризму до європейських стандартів є не лише умовою ефективного врядування, а й основою для формування політичної культури, заснованої на прозорості, підзвітності та довірі громадян до інституцій державної влади.

Ключові слова: парламентаризм, європейські стандарти, демократія, Верховна Рада України, правова держава, парламентський контроль, політична відповідальність.

В умовах повномасштабної агресії російської федерації проти України та водночас прискорення євроінтеграційного курсу нашої держави питання

відповідності національного парламентаризму загально визнаним демократичним стандартам набуває особливої значущості. Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган держави відіграє ключову роль у забезпеченні функціонування демократичної системи, реалізації принципу верховенства права, прозорості й підзвітності влади, а також у здійсненні парламентського контролю над виконавчими структурами.

Європейські стандарти демократії, сформульовані у практиці Ради Європи, Венеційської комісії, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних інституцій, визначають високі вимоги до організації, процедур, етичних норм і функціонування парламентів (табл.).

Таблиця

Джерела європейських стандартів демократії

Документ	Основні положення	Юридичний статус
Договір про Європейський Союз (ДЄС)	Представницька демократія, участь громадян, принцип прозорості	Основоположний договір ЄС
Договір про функціонування ЄС (ДФЄС)	Повноваження інституцій, відкритість, контроль	Основоположний договір ЄС
Хартія ЄС про основоположні права	Права людини, рівність, гідність, належне врядування	Юридично обов'язкова
Європейська конвенція з прав людини	Свобода слова, асоціацій, вибори, судовий захист	Юридично обов'язкова для країн Ради Європи
Кодекс належної практики у виборчих справах (Венеційська комісія)	Вибірчі стандарти: таємність, універсальність, рівність	Еталонний документ для реформ

Їх адаптація в українському законодавстві та інституційній практиці є запорукою зміцнення демократії та наближення України до членства в ЄС. При цьому парламент повинен не лише формально відповідати європейським принципам, а й ефективно втілювати їх у повсякденній практиці – через відкритість до громадян, політичну доброчесність, реальний контроль за виконавчою владою та прозору законотворчість.

Незважаючи на прогресивні зміни в українському законодавстві, численні дослідження та моніторинги міжнародних організацій вказують на наявність суттєвих викликів: низький рівень інституційної спроможності, політизацію процесів, формальність процедур, обмежену взаємодію парламенту з громадянським суспільством тощо. Тож критичний аналіз сучасного стану українського парламентаризму в контексті європейських стан-

Олександр Скрипнюк

дартів і пошук механізмів їх ефективного впровадження становить наукову і практичну цінність.

У цьому контексті актуальним є дослідження не лише правових джерел європейських стандартів демократії, а й конкретних прикладів застосування цих норм у парламентаризмі країн ЄС. Це дає змогу обґрунтувати напрями вдосконалення українського парламенту, сформулювати практичні рекомендації та сприяти посиленню демократичних засад у системі вищої законодавчої влади України.

Процес демократичного розвитку України невід’ємно пов’язаний із реформуванням політичних інститутів, передусім інституту парламентаризму як одного з ключових елементів сучасної державності. Парламентаризм, що функціонує на принципах демократичного представництва, правової держави та верховенства права, виступає важливою ознакою політичної зрілості суспільства, а також індикатором його наближеності до європейських стандартів. У контексті зобов’язань, які Україна взяла на себе в рамках Угоди про асоціацію з Європейським Союзом¹, питання адаптації національного законодавства та інституційної практики до демократичних стандартів, вироблених у країнах – членах ЄС, набуває першочергового значення.

Європейські стандарти демократії визначаються не лише як сукупність норм, закріплених у міжнародно-правових актах, а й як система принципів і процедур, що забезпечують ефективну діяльність державних інституцій, гарантують права і свободи громадян і створюють умови для функціонування політичного плюралізму. Серед таких стандартів особливе місце посідає забезпечення прозорості та підзвітності парламентської діяльності, реальна участь громадян у законотворчих процесах, ефективний парламентський контроль за виконавчою владою, дотримання етичних норм і балансу між політичною доцільністю та правовими процедурами.

Водночас українська модель парламентаризму досі характеризується низкою проблем, що ускладнюють реалізацію зазначених стандартів на практиці. Йдеться, зокрема, про збереження елементів формалізму в роботі Верховної Ради України, нестабільність парламентських коаліцій, низький рівень відкритості й доступності парламентської інформації для громадян, слабкий розвиток механізмів взаємодії парламенту з громадянським суспільством, а також недостатню інституційну спроможність народних депутатів у здійсненні повноцінної законодавчої й контрольної функцій. Попри існування формальних регламентних положень, що мають забезпечувати демократичні процедури в парламенті, їхнє виконання часто не відповідає європейським практикам.

Поглиблення процесів європейської інтеграції України та прагнення до членства в ЄС потребують осмислення та переосмислення засад українсь-

www.pravoua.com.ua

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 27.04.2025).

кого парламентаризму. В умовах гібридних викликів, війни та посилення суспільного запиту на ефективне управління постає потреба не лише в деклараціях про відповідність європейським нормам, а й у системному втіленні принципів демократії у структуру та функціонування національного парламенту. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти рекомендаціям Венеційської комісії, документам Парламентської Асамблеї Ради Європи, резолюціям Європейського Парламенту, а також правовим позиціям, сформованим у рамках міжнародних міжпарламентських форумів.

Тому метою дослідження є визначення змісту та правової природи європейських стандартів демократії, їхнього впливу на розвиток українського парламентаризму, а також обґрунтування шляхів адаптації національної парламентської практики до демократичних вимог європейського зразка в контексті євроінтеграційного курсу України. Методологія дослідження ґрунтується на юридичному та порівняльному аналізі. Дослідження спирається на праці та наукові розвідки низки вчених, зокрема О. Жадан, В. Гошовської, Л. Баликіної-Галанець, Л. Даниленко, Н. Максименцевої, Т. Корнякової, М. Максимцева.

Європейські стандарти демократії є фундаментальними орієнтирами для країн, що прагнуть до інтеграції в європейське співтовариство. Вони визначають основні принципи функціонування демократичних інститутів, забезпечення прав людини та верховенства права. Для України, яка обрала європейський шлях розвитку, вивчення та імплементація цих стандартів є надзвичайно актуальними.

Україна, яка прагне до європейської інтеграції, має свою правову та політичні системи узгодити з європейськими демократичними нормами, включаючи функціонування її парламенту – Верховної Ради. Процес розширення ЄС сам по собі пов'язаний зі зміцненням демократичних процесів. Війна з росією, що триває, підкреслює важливість зміцнення демократичних інститутів як наріжного каменю національної стійкості та суверенітету. ЄС розглядає цю війну як напад на саму демократію. Війна, імовірно, посилила відданість України європейським цінностям та її прагнення дистанціюватися від авторитарних моделей. У цьому контексті прийняття європейських стандартів демократії є не лише технічною вимогою для вступу до ЄС, а й фундаментальним аспектом національної ідентичності та майбутнього України.

Європейські стандарти демократії охоплюють низку ключових принципів, серед яких: верховенство права, поділ влади, захист прав людини, вільні та справедливі вибори, плюралізм і толерантність, а також громадянська участь у процесах управління². Зміст стандартів ґрунтується на ідеї, що демократія – це не лише вибори, а насамперед система врядування, яка гарантує повагу до гідності людини, рівність перед законом, прозорість і

² О Жадан, 'Європейський парламентаризм: становлення та тенденції розвитку' [2022] 6 Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування 4 <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-02-03>.

Олександр Скрипнюк

підзвітність інституцій. Демократична держава повинна гарантувати участь громадян в ухваленні рішень, незалежність судової влади, дієві механізми контролю за виконавчою владою, а також захист меншин та вразливих груп.

Європейські стандарти демократії закріплені у правових засадах функціонування Європейського Союзу, насамперед у Договорі про Європейський Союз (далі – ДЄС) та Договорі про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС)³. Ці документи визначають політико-правову модель інтеграційного об'єднання, що базується на принципах демократії, поваги до прав людини, верховенства права та підзвітності влади.

Провідною нормою, що формує демократичну основу ЄС, є ст. 2 ДЄС, яка закріплює, що Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів і становлять базову умову членства в ЄС. Отже, демократія розглядається не лише як форма правління, а й як нормативна основа політичної єдності.

Стаття 10 ДЄС конкретизує принцип представницької демократії як основу функціонування Союзу. Згідно з нею громадяни представлені на рівні ЄС через Європейський Парламент, а держави-члени – через свої уряди в Раді Європейського Союзу. Окрім цього, кожному громадянину гарантується право брати участь у демократичному житті Союзу, а рішення інституцій мають прийматися якомога відкритіше та ближче до громадян.

Принцип демократичної участі продовжує ст. 11 ДЄС, яка вказує на обов'язок інституцій підтримувати відкритий, прозорий і регулярний діалог з представницькими асоціаціями та громадянським суспільством. Особливо значущим інструментом участі громадян є право громадянської ініціативи – за наявності не менше мільйона підписів із різних держав ЄС Європейська Комісія зобов'язана розглянути ініціативу та дати офіційну відповідь щодо її реалізації.

З огляду на це демократія в ЄС поєднує як представницьку модель, через діяльність обраних органів, так і партисипативну, через інструменти прямої участі громадян. Це відображає сучасну тенденцію до розширення горизонтів демократичного врядування.

У межах Договору про функціонування Європейського Союзу демократія реалізується також через структуру повноважень основних інституцій. Відповідно до ст. 14 ДФЄС Європейський Парламент як безпосередньо обраний орган здійснює законодавчі та бюджетні функції разом із Радою, а також виконує контроль за роботою Комісії. Це забезпечує ключову роль

www.pravona.com.ua

³ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text> (дата звернення 27.04.2025).

парламенту у процесі формування політики ЄС та слугує інструментом демократичної легітимації рішень.

У ст. 15 ДФЄС підкреслено, що Європейська Рада визначає загальні політичні напрями розвитку Союзу, а її діяльність повинна бути максимально прозорою. Важливим також є положення про Раду Європейського Союзу, викладене в ст. 16 ДФЄС, де наголошено, що вона здійснює законодавчі та координаційні функції, водночас будучи відповідальною перед державами-членами. Комісія ЄС, згідно зі ст. 17 ДФЄС, як виконавчий орган має забезпечувати загальні інтереси Союзу, діючи незалежно, однак під постійним контролем з боку Європейського Парламенту.

Варто зазначити, що демократичні стандарти ЄС поширюються також на зовнішню політику. Як зазначено в ст. 21 ДЄС, Союз прагне поширювати у світі свої цінності, включаючи демократію, верховенство права та повагу до прав людини, у тому числі через міжнародне співробітництво та розвиткову допомогу. Отже, демократія розглядається не лише як внутрішній принцип, а й як експортована цінність, що має глобальне значення.

Механізм захисту демократії передбачений також у ст. 7 ДЄС, відповідно до якої за наявності серйозного ризику порушення основоположних цінностей Союзу з боку будь-якої держави-члена, Рада ЄС може прийняти рішення щодо призупинення її прав, зокрема права голосу. Цей механізм має не лише санкційний, а й превентивний характер, оскільки спрямований на утворення стандартів демократії в усіх країнах-членах без винятку.

Європейські стандарти демократії мають тісний зв'язок із принципом прозорості. Згідно зі ст. 15 ДФЄС інституції ЄС зобов'язані працювати максимально відкрито, зокрема, шляхом забезпечення доступу громадян до документів, що гарантує контроль за діяльністю органів влади з боку суспільства та засобів масової інформації. Це сприяє підвищенню підзвітності й довіри до політичної системи.

Отже, Договір про Європейський Союз і Договір про функціонування Європейського Союзу визначають демократію як системоутворюючий принцип інтеграційного об'єднання. Її стандарти в ЄС передбачають не лише виборність представницьких органів, а й залучення громадян до формування політики, відкритість діяльності інституцій, розподіл повноважень між владними структурами, контроль і підзвітність, а також захист прав людини як центрального елемента. Європейський Союз, закріплюючи ці принципи в правових актах, формує сучасну модель демократії, яка має стати орієнтиром і для країн, що прагнуть інтеграції до європейського простору.

Європейські стандарти демократії, як сформульовано в Хартії Європейського Союзу про основоположні права⁴, ґрунтуються на повазі до людської гідності, свободи, рівності, солідарності, громадянських і політичних прав. Хартія

⁴ Charter of Fundamental Rights of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj> (accessed 27.04.2025).

Олександр Скрипнюк

є не просто декларацією принципів, а юридично обов'язковим актом, що визначає стандарти прав людини, які повинні бути дотримані в рамках правового порядку ЄС і держав-членів при застосуванні норм права Євросоюзу.

У ст. 1 Хартії підкреслюється, що людська гідність є недоторканою й повинна поважатися та захищатися. Це положення є вихідним пунктом для всієї європейської концепції демократії, де особа розглядається не як підлеглий елемент держави, а як центр усіх політичних і правових процесів. Повага до гідності означає створення умов для участі кожної людини в управлінні суспільними справами, у тому числі через вибори, громадянську активність та свободу вираження.

Свобода думки, совісті та релігії (ст. 10) та свобода вираження поглядів (ст. 11) формують основи плюралізму – необхідного елементу демократичної політичної культури. У Хартії зазначено, що ці свободи охоплюють не лише право мати переконання, а й право отримувати та поширювати інформацію без втручання органів влади. Це дає змогу громадянам відкрито формувати свою політичну волю, вільно брати участь у громадських дебатах та критично оцінювати дії влади, що є визначальним у демократії.

Право на свободу зібрань та об'єднань закріплене в ст. 12. Демократичне суспільство передбачає можливість для громадян самоорганізовуватися, формувати політичні партії, профспілки, громадські об'єднання з метою представлення своїх інтересів. Такі форми участі забезпечують постійний зворотний зв'язок між владою та суспільством, а також сприяють розвитку соціального діалогу.

Право брати участь у демократичному житті Союзу є окремо визначене у ст. 39. Воно включає загальне виборче право на рівних умовах у виборах до Європейського Парламенту. Крім того, у ст. 40 гарантується право брати участь у муніципальних виборах у державі-члені проживання. Це положення демонструє прагнення ЄС до забезпечення рівної політичної участі всіх громадян, незалежно від держави походження в межах Союзу.

Стаття 41 встановлює право на належне врядування. Ця норма передбачає обов'язок державних органів діяти відкрито, неупереджено, своєчасно, з дотриманням права особи бути вислуханою та отримати обґрунтовану відповідь. Принцип належного врядування є фундаментальним для функціонування демократичної правової держави, бо забезпечує прозорість, підзвітність і доступність рішень для громадян.

У Хартії також підкреслено значення рівності перед законом (ст. 20) та заборону дискримінації (ст. 21). Демократична система, що базується на принципі рівності, визнає однакову гідність і правосуб'єктність усіх осіб, незалежно від їхніх індивідуальних характеристик. Заборона дискримінації за ознаками статі, раси, етнічного чи соціального походження, релігії, віку чи сексуальної орієнтації має не лише правове, а й політичне значення – вона є критерієм демократичності суспільства.

www.pravoua.com.ua

Демократія в розумінні Хартії – це не лише політична форма, а й система цінностей. Права на освіту (ст. 14), соціальну допомогу (ст. 34), доступ до послуг загального інтересу (ст. 36) та захист довкілля (ст. 37) розширюють межі демократичного громадянства, виводячи його за рамки формальної участі у виборах. Ідея європейської демократії включає в себе турботу про соціальну справедливість, сталий розвиток і міжпоколінну солідарність.

Особливе значення має ст. 47, яка гарантує право на ефективний засіб правового захисту і справедливий суд. Цей стандарт забезпечує не лише юридичну захищеність особи, а й функціонування механізму, що контролює дії публічної влади, запобігаючи зловживанням та забезпечуючи правову передбачуваність.

Отже, Хартія Європейського Союзу про основоположні права формує інтегральну модель демократії, в якій поєднуються громадянські, політичні, соціальні та економічні права. Її положення охоплюють як базові індивідуальні свободи, так і засади справедливого врядування, участі громадян у політичному житті, рівності й недискримінації. Ця система норм і цінностей є дороговказом для держав-членів та тих країн, які прагнуть інтегруватися до європейського правового простору. Європейські стандарти демократії, виражені у Хартії, становлять не лише юридичну основу функціонування Європейського Союзу, а й моральну рамку, в якій реалізується повага до людини як найвищої соціальної цінності.

Європейські стандарти демократії нерозривно пов'язані з положеннями Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод⁵ (далі – Конвенція), яка є ключовим документом Ради Європи у сфері захисту основоположних прав і свобод. Вона формує нормативний фундамент демократичної правової системи, у центрі якої – повага до гідності, свободи і рівності кожної людини. Демократія у європейському розумінні неможлива без ефективної реалізації прав людини, верховенства права та наявності незалежної судової системи.

Одним із основних демократичних стандартів є свобода вираження поглядів, закріплена у ст. 10 Конвенції. Вона гарантує кожному право вільно дотримуватися своєї думки, отримувати й передавати інформацію та ідеї без втручання органів влади. Це право визнається основою плюралізму, політичного дискурсу та відкритого громадського контролю, що є фундаментом демократичного врядування. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово підкреслював, що свобода слова охоплює не лише інформацію, яка “сприймається сприятливо”, а й ту, яка “ображає, шокує або тривожить” – бо такими є вимоги плюралізму (справа *Handyside v. the United Kingdom*, 1976)⁶.

⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 27.04.2025).

⁶ *Handyside v. The United Kingdom* (App no. 5493/72). The European Court of Human Rights. 07.12.1976 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>> (accessed 27.04.2025).

Олександр Скрипнюк

Свобода мирних зібрань і свобода асоціацій, передбачені ст. 11 Конвенції, також є визначальними в демократичному суспільстві. Гарантії на створення політичних партій, профспілок і громадських організацій забезпечують умови для участі громадян у публічному житті, контролю за владою і вираження колективних інтересів. Будь-яке обмеження цих свобод повинно бути необхідним у демократичному суспільстві та відповідати принципу пропорційності. ЄСПЛ, зокрема, зазначав у справі *United Communist Party of Turkey v. Turkey* (1998), що політичні партії є невід'ємним елементом концепції ефективної демократії⁷.

Особливу увагу Конвенція приділяє виборчим правам. Перший протокол до Конвенції у ст. 3 проголошує право народу на вільні вибори в умовах, які гарантують свободу вираження волі народу⁸. Це положення є прямим юридичним закріпленням представницької демократії в Європі. Йдеться не лише про формальне право голосу, а й про умови, які роблять це право реальним – прозорий виборчий процес, свободу участі в політичному житті, рівний доступ до ЗМІ тощо. ЄСПЛ у рішенні *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium* (1987) визнав, що демократичний характер держави залежить від дотримання принципів загального і рівного виборчого права⁹.

Конвенція також містить гарантії доступу до справедливого суду, закріплені у ст. 6. Наявність незалежної та неупередженої судової влади є одним із наріжних каменів демократичного устрою, що забезпечує контроль за законністю дій органів влади, захист від свавілля, рівність перед законом та ефективний захист прав громадян. Європейський суд неодноразово наголошував, що правосуддя – це не лише формальна процедура, а й механізм, що має викликати довіру в демократичному суспільстві¹⁰.

Не менш важливою гарантією є свобода думки, совісті та релігії, що передбачена ст. 9 Конвенції. Її дотримання забезпечує ідеологічний і культурний плюралізм – умову, без якої неможливе функціонування демократичної політичної системи. Кожна особа має право на переконання, і держави зобов'язані утримуватися від втручання у цю сферу, якщо воно не виправдане законною метою в умовах демократичного суспільства.

Важливою демократичною складовою є захист від дискримінації. Стаття 14 Конвенції, а також Протокол № 12 забороняють дискримінацію у здійсненні прав і свобод¹¹. Це означає, що жодна особа не може бути позбавлена демократичних прав на підставі статі, раси, мови, релігії чи інших ознак.

www.pravoua.com.ua

⁷ *United Communist Party of Turkey and others v. Turkey* (App no. 19392/92). The European Court of Human Rights. 30.01.1988 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58128>> (accessed 27.04.2025).

⁸ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text> (дата звернення 27.04.2025).

⁹ *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium* (App no. 9267/81). The European Court of Human Rights. 02.03.1987 <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57536>> (accessed 27.04.2025).

¹⁰ *Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium* (n 9).

¹¹ Протокол № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text> (дата звернення 27.04.2025).

Справедливе і рівне ставлення до всіх є основою суспільної згуртованості та довіри до інституцій.

Система захисту прав людини, закріплена Конвенцією, включає механізм індивідуальних скарг до ЄСПЛ. Цей механізм є інноваційним інструментом демократичного врядування, оскільки дає змогу кожній особі, яка вважає себе жертвою порушення, звернутися за захистом прав, гарантованих міжнародним договором. Така інституційна архітектура забезпечує контроль за державними діями та унеможливорює абсолютну владу.

З огляду на зазначене Конвенція є не лише документом із галузі прав людини, а й основою демократичної культури Європи. Усі її положення – це складові великої системи, в якій кожен правовий інститут спрямований на забезпечення людської гідності, політичної свободи, участі громадян у врядуванні та підконтрольності влади. Конвенція створює не тільки юридичну, а й моральну рамку демократії як європейської цінності. З цієї причини вона є обов'язковим орієнтиром для усіх країн, які прагнуть бути частиною демократичної європейської спільноти.

Одним із найважливіших нормативних актів, що суттєво вплинув на демократичний розвиток країн ЄС, є Лісабонська угода¹², що набула чинності 1 грудня 2009 р. Вона закріпила принципи демократичного врядування на рівні Союзу, передбачила механізми участі громадян у політиці ЄС (наприклад, громадянську ініціативу), посилила повноваження Європейського Парламенту, розширила юрисдикцію Суду ЄС у сфері захисту прав людини та закріпила юридичну силу Хартії Європейського Союзу про основоположні права.

Лісабонська угода визначає ціннісну й інституційну основу функціонування ЄС, у центрі якої перебуває демократія як принцип організації суспільного життя, форма легітимації влади та гарант прав і свобод людини. Уже в ст. 2 Угоди проголошено, що Союз ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин¹³. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів і становлять базу для функціонування європейських інституцій і національних систем врядування.

Конкретизуючи принципи демократії, ст. 10 Угоди підкреслює, що функціонування ЄС ґрунтується на представницькій демократії. Громадяни представлені на рівні Союзу через Європейський Парламент, який обирається прямим голосуванням, а держави-члени – через свої уряди, що входять до складу Ради ЄС. Ця двоканальна система представництва забезпечує баланс

¹² Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign>> (accessed 27.04.2025).

¹³ Лісабонська угода (договір про реформування Європейського Союзу). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України <<https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29057.pdf>> (дата звернення 27.04.2025).

Олександр Скрипнюк

інтересів громадян і національних держав. У п. 3 цієї ж статті підкреслюється, що кожен громадянин має право брати участь у демократичному житті Союзу, а рішення приймаються якомога відкритіше та якомога ближче до громадян.

Стаття 11 Угоди розвиває ідею участі громадян у прийнятті рішень, передбачаючи діалог з громадянським суспільством і можливість громадянської ініціативи. Цей інструмент дає змогу мільйону громадян з принаймні чверті держав – членів ЄС закликати Європейську Комісію ініціювати законодавчі зміни. Такий механізм закріплює не лише формальну, а й реальну участь громадян у політиці Європейського Союзу, підсилюючи демократичну легітимність інституцій ЄС.

Європейські стандарти демократії також передбачають чіткий розподіл владних повноважень між основними інституціями – Європейським Парламентом, Європейською Радою, Радою ЄС, Європейською Комісією та Судом ЄС. Стаття 13 Угоди закріплює цей інституційний баланс, встановлюючи, що кожна інституція діє в межах повноважень, наданих їй Угодами, відповідно до принципу інституційної рівноваги. Така конструкція унеможливує концентрацію влади та забезпечує систему стримувань і противаг, притаманну демократичним режимам.

Особливо важливу роль у системі демократії відіграє Європейський Парламент. Відповідно до ст. 14 Угоди він здійснює законодавчі та бюджетні функції разом із Радою, а також здійснює політичний контроль над іншими інституціями, зокрема Європейською Комісією. Такий розподіл гарантує підзвітність виконавчої влади перед демократично обраним представницьким органом.

Окрім інституційної архітектури, Лісабонська угода інтегрує до правової системи ЄС Хартію Європейського Союзу про основоположні права, яка отримала обов'язкову юридичну силу (ст. 6). Це означає, що дотримання прав і свобод стало не декларативним, а юридично зобов'язальним стандартом для всіх інституцій ЄС і держав-членів під час імплементації права Союзу. Отже, демократія в ЄС постає не лише як форма влади, а як правова система, що забезпечує реальний захист людських прав, рівність і недискримінацію.

Крім того, ст. 7 Угоди передбачає санкційний механізм у разі порушення державою-членом основоположних цінностей, зокрема демократії. У разі серйозного й тривалого порушення таких цінностей Рада може призупинити деякі права цієї держави, включно з правом голосу в Раді ЄС. Цей механізм виконує превентивну й охоронну функцію щодо демократичної системи Союзу.

Лісабонська угода також уперше закріпила принципи “демократії через участь” – інструменти, що забезпечують прямий зв'язок громадян з інституціями влади, включаючи обов'язок відкритих консультацій, посилення прозорості та комунікації. У такий спосіб європейська демократія вийшла за

межі традиційної представницької моделі, прагнучи до інтеграції громадян у процес формування політики.

Отже, Лісабонська угода створює міцне нормативне підґрунтя для реалізації європейських стандартів демократії. Угода закріплює ціннісні орієнтири, визначає чіткі механізми участі громадян у прийнятті рішень, встановлює принципи розподілу влади та правового захисту особи. Через поєднання представницьких і партисипативних форм демократії Європейський Союз формує сучасну модель врядування, засновану на повазі до прав людини, верховенстві права та відповідальності інституцій перед громадянами.

Венеційська комісія, офіційно відома як Європейська комісія за демократію через право, є дорадчим органом Ради Європи, створеним у 1990 році з метою надання правової допомоги державам у сфері конституційного права¹⁴. Її діяльність спрямована на сприяння розвитку демократичних інститутів, зокрема парламентів, шляхом надання експертних висновків, рекомендацій та аналізу законодавства країн-членів. Однією з ключових функцій Комісії є надання правових висновків щодо проєктів конституцій і законів, що впливають на функціонування парламентів. Ці висновки допомагають державам узгодити свої правові та інституційні структури з європейськими стандартами демократії, прав людини та верховенства права.

У 2024 році Комісія опублікувала звіт про взаємовідносини між парламентом і урядом, зосереджуючись на питаннях довіри та відповідальності¹⁵. У цьому звіті підкреслюється важливість балансу між гілками влади та необхідність забезпечення прозорості та підзвітності уряду перед парламентом. Звіт також розглядає механізми контролю парламенту за діяльністю уряду, включаючи процедури вотуму довіри та недовіри, а також роль парламентських комітетів у здійсненні нагляду за виконавчою владою.

Крім того, Комісія розробила Кодекс належної практики у виборчих справах, який встановлює стандарти для проведення вільних і чесних виборів, що є основою демократичного парламентаризму¹⁶. Цей Кодекс визнається еталоном для виборчих процесів у Європі. Основні принципи, закріплені в Кодексі, передбачають:

- Універсальне виборче право: право голосу повинно надаватися всім громадянам без необґрунтованих обмежень.
- Рівне виборче право: кожен виборець має один голос, і всі голоси мають однакову вагу.

¹⁴ The European Commission for Democracy through Law. Mandate and Founding Documents <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/mandate-and-founding-documents?utm_source=chatgpt.com> (accessed 27.04.2025).

¹⁵ Report on the relations between Parliament and the Government: confidence and responsibility, adopted by the Venice Commission at its 139th Plenary Session (Venice, 21–22 June 2024). URL: <[https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2024\)016-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2024)016-e)> (accessed 27.04.2025).

¹⁶ Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеційською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18–19 жовтня 2002 року) <https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf> (дата звернення 27.04.2025).

Олександр Скрипнюк

– Вільне виборче право: виборці повинні мати можливість формувати та виражати свою волю без тиску або залякування.

– Таємне голосування: забезпечення конфіденційності вибору кожного виборця.

– Пряме виборче право: виборці повинні мати можливість безпосередньо обирати своїх представників.

Кодекс також підкреслює важливість стабільності виборчого законодавства, необхідність прозорості у фінансуванні виборчих кампаній та забезпечення ефективного механізму оскарження виборчих порушень.

Венеційська комісія також надає рекомендації щодо регулювання політичних партій, підкреслюючи важливість їхньої ролі у демократичному суспільстві. У своїх висновках Комісія акцентує на необхідності забезпечення прозорості фінансування партій та рівного доступу до виборчого процесу¹⁷. У контексті парламентського імунітету Комісія зазначає, що його застосування має бути обґрунтованим і не перевищувати меж, необхідних у демократичному суспільстві. Це сприяє запобіганню зловживанням владою та забезпеченню відповідальності парламентаріїв. Важливою є також роль Комісії у наданні рекомендацій щодо участі опозиції в парламентському процесі. У своїх документах вона підкреслює значення опозиції як невід'ємної частини демократичного парламентаризму, що забезпечує баланс влади та сприяє ефективному контролю за діяльністю уряду. Загалом, діяльність Венеційської комісії сприяє зміцненню демократичних інститутів, забезпеченню прозорості та підзвітності влади, а також дотриманню прав людини та верховенства права в країнах – членах Ради Європи. Її експертні висновки та рекомендації є важливим інструментом для держав у процесі вдосконалення своїх парламентських систем та законодавства.

Європейські інституції наголошують, що демократія неможлива без поваги до верховенства права. Верховенство права розуміється не лише як формальна законність, а й як принцип, що гарантує справедливість, незалежність судів, наявність ефективних механізмів правового захисту та правової визначеності¹⁸. Європейська Комісія виділяє шість основних елементів верховенства права: законність, правову визначеність, заборону свавілля, ефективний судовий контроль, недискримінацію та рівність перед законом, а також доступ до правосуддя.

Рада Європи та Європейський Парламент відіграють ключову роль у встановленні та підтримці принципів парламентаризму на континенті, а також сприяють розвитку демократичних інститутів у країнах – членах Європейського Союзу та тих, що прагнуть до євроінтеграції. Ці дві організації

www.pravoua.com.ua

¹⁷ Л Баликіна-Галанець, 'Конституційно-правовий статус парламентів країн ЄС з республіканською формою правління (змішані республіки): Частина 2' [2020] 38 Правничий вісник Університету "КРОК" 25–33.

¹⁸ What is the rule of law? European Commission <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/what-rule-law_en> (accessed 27.04.2025).

мають різні, але взаємодоповнюючі функції у забезпеченні дотримання стандартів демократії та прав людини, а також сприяють розвитку парламентаризму як основи для стабільного політичного процесу в Європі.

Рада Європи була заснована в 1949 році з метою зміцнення демократії, прав людини та верховенства права¹⁹. Як основний міжурядовий форум для координації політики у цих сферах, Рада Європи займається розробкою та моніторингом міжнародних стандартів у сфері прав людини, що своєю чергою впливає на функціонування парламентаризму. Однією з найбільш значущих ініціатив, започаткованих цією організацією, є Європейська конвенція з прав людини, яка слугує основним інструментом для оцінки демократичних процесів у країнах – членах Ради Європи. Створення та дотримання цієї Конвенції стало важливим кроком у закріпленні демократичних цінностей на континенті, що є важливим елементом для забезпечення функціонування парламентаризму як основи політичної системи.

Основною метою Ради Європи є забезпечення того, щоб політичні інститути кожної країни-члена діяли в межах принципів демократії, прав людини та верховенства права. Через механізми моніторингу та оцінки, такі як ЄСПЛ та Парламентська Асамблея Ради Європи, організація намагається забезпечити, щоб держави-члени відповідали вимогам демократичних стандартів, що включає і парламентські процедури²⁰. Важливу роль у цьому процесі відіграють рекомендації та резолюції Парламентської Асамблеї, які визначають орієнтири для парламентських реформ у країнах, що намагаються інтегруватися в європейські структури²¹.

Європейський Парламент як інституція Європейського Союзу – не менш важливий у встановленні принципів парламентаризму на континенті. Він був створений для того, щоб бути представництвом громадян країн – членів ЄС у процесі прийняття рішень на європейському рівні. Європейський Парламент працює як основна законодавча інституція ЄС, і його роль полягає не лише в прийнятті законодавчих актів, а й у моніторингу діяльності інших інституцій ЄС, що забезпечує рівновагу та контроль у процесі прийняття політичних рішень. Європейський Парламент активно сприяє зміцненню парламентаризму в країнах, що прагнуть до членства в Європейському Союзі. Через процес асоціації та переговорні етапи, на яких особлива увага приділяється реформам парламентських інститутів, Європейський Парламент відіграє важливу роль у підтриманні демократичних перетворень. Він бере участь у складанні рекомендацій щодо реформування парламентських структур, посилення законодавчої діяльності, забезпечення ефективної участі громадян у політичному процесі, а також дотримання принципу розподілу влади. Принципи парла-

¹⁹ Баликіна-Галанець (н 17) 28.

²⁰ Баликіна-Галанець (н 17) 28.

²¹ The Assembly's achievements. PACE <<https://pace.coe.int/en/pages/achievements>> (accessed 27.04.2025).

Олександр Скрипнюк

ментаризму, закріплені в роботі Європейського Парламенту, передбачають підзвітність, прозорість, участь громадян в ухваленні рішень і баланс між різними гілками влади. Європейський Парламент працює над тим, щоб законодавчі процедури були максимально відкритими, забезпечуючи доступ громадськості до процесу прийняття рішень. Крім того, він активно сприяє розвитку міжпарламентських відносин, організовуючи зустрічі та діалоги між парламентами різних країн, що зміцнює демократичні процеси та формує позитивні практики парламентаризму²².

Діяльність Ради Європи і Європейського Парламенту загалом можна вважати основою для розвитку демократичних і парламентських стандартів у Європі. Їх роль полягає в забезпеченні дотримання принципів демократії через механізми моніторингу, рекомендацій і реформ. Вони допомагають зміцнити інституційні основи демократичного управління, створюючи умови для того, щоб парламентська діяльність була не лише ефективною, а й орієнтованою на інтереси громадян. У цьому контексті Рада Європи і Європейський Парламент мають стратегічне значення для розвитку європейського парламентаризму, формуючи єдині стандарти демократичних інститутів для всіх країн континенту.

Це співробітництво також надає важливі уроки для країн, що прагнуть приєднатися до ЄС, адже процес адаптації до європейських стандартів потребує реальних змін у політичній системі, зокрема у парламентських практиках. За допомогою інституцій, таких як Рада Європи і Європейський Парламент, країни можуть досягти значного прогресу в розвитку демократичних інститутів та забезпеченні стабільності політичних систем.

Українські дослідники відзначають, що нашій державі особливу увагу варто приділити і практиці функціонування органів законодавчої влади в країнах ЄС, де діють різні форми парламентського контролю: від парламентських запитів до вотуму недовіри. Це сприяє зміцненню відповідальності уряду перед виборцями та забезпеченню прозорості в ухваленні рішень. Як засвідчує аналіз розвитку європейського парламентаризму, демократичні процеси посилюються через інституційне оновлення, впровадження електронних сервісів участі громадян, реформування виборчих систем і розширення прав парламентської опозиції²³.

Успішний досвід демократичних практик можна спостерігати в таких країнах, як Швеція, Фінляндія, Данія, де забезпечується активна участь громадян в ухваленні рішень, функціонує прозора система врядування, а рівень довіри до публічної влади є стабільно високим²⁴. Проте не менш важливою

www.pravoua.com.ua

²² Legislative powers. European Parliament <<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/parliament-powers/legislative-powers>> (accessed 27.04.2025).

²³ Л Даниленко, О Олексійчук, 'Український парламент і парламентаризм: політико-правовий аспект' [2023] 10(40) Наукові перспективи 90–100 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-90-100](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-90-100).

²⁴ О Бруслик, 'Парламентаризм в умовах війни та поствоєнного відновлення' [2022] 40 Державне будівництво та місцеве самоврядування 101 <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-44-98>.

є і політична культура, яка ґрунтується на повазі до права, на етичних нормах і конструктивному діалозі між владою та суспільством.

Отже, європейські стандарти демократії є не лише набором юридичних норм, а цілою системою цінностей і механізмів, спрямованих на забезпечення справедливого, прозорого й ефективного управління. Вони слугують орієнтиром для країн, що прагнуть демократичного розвитку, зокрема й для України, яка перебуває на етапі трансформації політико-правових інституцій. Імплементация цих стандартів у національне законодавство, реформування інститутів влади та активізація громадської участі є запорукою побудови сучасної правової держави європейського типу.

Адаптація європейських стандартів у парламентській діяльності України є важливим етапом у процесі інтеграції нашої країни в європейські структури. Цей процес охоплює не лише юридичну складову, а й реальні політичні, соціальні та інституційні зміни, які сприятимуть зміцненню демократії та верховенства права в Україні. У цьому контексті важливо враховувати не тільки вимоги до парламентських процедур, а й більш глибокі питання, пов'язані з удосконаленням політичної культури, демократичних практик та участі громадян у політичному процесі.

Одним із основних аспектів європейських стандартів є принципи підзвітності, прозорості, представництва інтересів громадян та ефективного контролю за діяльністю уряду. У цьому контексті український парламент стикається з необхідністю реформування внутрішніх процедур, щоб наблизити їх до тих моделей, що існують у розвинутих демократичних країнах ЄС. Важливим кроком у цьому напрямі є вдосконалення законодавчої діяльності, зокрема, підвищення ефективності роботи комітетів та забезпечення більш активної участі депутатів у розгляді законопроектів. Крім того, одним із основних завдань є вдосконалення процесу прийняття рішень, зокрема, щодо впровадження принципів більшої відкритості та прозорості, що є характерним для парламентів держав ЄС.

Одним із ключових аспектів адаптації європейських стандартів є питання організації законодавчого процесу. На сьогодні в Україні існують проблеми із затягуванням розгляду законопроектів, зокрема, через недостатню координацію між різними органами влади та політичними силами. В Україні існують певні труднощі, пов'язані з низьким рівнем експертної підтримки законодавчої роботи та недостатньою підготовкою депутатів до аналізу складних правових питань. Водночас у парламентській практиці ЄС законодавчі ініціативи проходять через більш детальний аналіз, що передбачає активне залучення не тільки депутатів, а й експертів, громадськості та зацікавлених сторін. Це дає змогу виробити більш збалансовані та обґрунтовані законопроекти.

Крім того, важливою є проблема ефективного контролю за діяльністю уряду. В Україні існує проблема з недостатньою незалежністю парламентських

Олександр Скрипнюк

комітетів та іншими органами, які повинні здійснювати контроль за виконанням урядових програм. Стандарти ЄС передбачають, що парламент має бути здатним не лише приймати закони, а й ефективно контролювати їх виконання, що включає активну діяльність з оцінки результатів діяльності уряду та інших органів влади. Для цього в Україні потрібно вдосконалювати інструменти парламентського контролю, зокрема, через створення більш ефективних механізмів звітності уряду перед парламентом та громадськістю.

Однією з основних проблем на шляху адаптації європейських стандартів є забезпечення більшої прозорості та відкритості парламентського процесу. В Україні процеси прийняття рішень часто супроводжуються низьким рівнем публічності, що може призводити до зниження довіри громадян до парламенту. У країнах ЄС, зокрема в таких розвинених демократіях, як Німеччина, Франція та Швеція, парламентські дебати та голосування є відкритими для громадськості, і ці держави активно використовують цифрові технології для покращення взаємодії з громадянами. У цьому контексті Україні слід розвивати використання сучасних технологій для забезпечення доступу громадян до інформації про діяльність парламенту, а також для того, щоб громадяни могли безпосередньо впливати на політичні процеси через інструменти електронної демократії.

Зміцнення громадянського суспільства є ще одним важливим аспектом процесу адаптації європейських стандартів в українському парламенті. В Україні ще не сформовані всі необхідні умови для активної участі громадян у політичному процесі, зокрема, через недостатню залученість громадськості до обговорення законопроектів на етапі їх розробки. Європейські стандарти передбачають активну участь громадян у процесі прийняття рішень, що включає як формальні механізми, такі як громадські слухання, так і неформальні, як взаємодія з неурядовими організаціями та іншими громадськими ініціативами. У зв'язку з цим Україні необхідно активно працювати над розвитком інститутів громадянського суспільства та їх залученням до процесів законодавчої діяльності.

Ще одним важливим напрямом є реформа парламентської культури. У країнах ЄС існують чіткі правила етики та поведінки депутатів, що сприяє більш конструктивній та продуктивній роботі парламентів. В Україні ж є проблеми з низьким рівнем політичної культури, зокрема через часті випадки політичних криз, що супроводжуються блокуванням роботи парламенту та іншими негативними проявами. Важливою є робота над підвищенням професіоналізму депутатів, а також розвиток парламентських процедур, що передбачають конструктивну співпрацю між різними політичними силами. У цьому контексті Україна може взяти на озброєння практики, що використовуються в країнах ЄС для забезпечення продуктивної роботи парламенту, такі як зменшення кількості неважливих дебатів та підвищення ефективності роботи комітетів.

www.pravoua.com.ua

Одним із найбільш важливих кроків на шляху до адаптації європейських стандартів є реформа виборчої системи. В Україні виборча система потребує вдосконалення з метою забезпечення більшої прозорості, представництва інтересів громадян та підзвітності депутатів. Для цього необхідно розвивати механізми мажоритарного представництва, забезпечити більшу відкритість процесу формування виборчих списків і знизити рівень політичної корупції, що є важливою складовою європейських стандартів виборчих практик.

Таким чином, процес адаптації європейських стандартів в українському парламенті є комплексним і багатогранним. Він охоплює не тільки реформування законодавчих процедур, а й необхідність підвищення рівня політичної культури, вдосконалення механізмів парламентського контролю та забезпечення більшої прозорості та підзвітності парламенту. Адаптація європейських стандартів сприятиме розвитку демократичних інститутів в Україні, покращенню якості законотворення та забезпеченню більш ефективного представництва інтересів громадян у парламенті.

Висновки. У статті розкрито сутність європейських стандартів демократії як багаторівневої системи принципів, норм і механізмів, що становлять підґрунтя функціонування демократичного суспільства, інституційного балансу та ефективного врядування. Ці стандарти розглядаються як ключовий орієнтир не лише для оцінки рівня демократичного розвитку, а й як практичний інструмент для трансформації національних політичних систем. Україна, яка перебуває в стані глибокої суспільно-політичної модернізації в умовах війни та активного євроінтеграційного курсу, має критично важливу потребу в узгодженні системи парламентаризму з європейськими нормами.

Європейські стандарти демократії у представленому дослідженні розглянуто крізь призму основоположних актів Європейського Союзу, включаючи Договір про Європейський Союз, Договір про функціонування ЄС, Хартію Європейського Союзу про основоположні права та Європейську конвенцію з прав людини. Вони формують демократію як складну категорію, що включає представницьку й партисипативну моделі, принцип верховенства права, свободу вираження поглядів, незалежність судової влади, рівність і недискримінацію. Демократія тут визначається не лише як політичний процес, а й як правова й моральна конструкція, що забезпечує гідність, свободу та безпеку громадян.

Аналіз нормативно-правових актів ЄС свідчить, що європейська демократія передбачає обов'язкову участь громадян у прийнятті рішень, інституційну прозорість, механізми підзвітності влади, дотримання принципу відкритості та розподілу повноважень. Ці елементи визначають базову архітектуру демократичного парламентаризму, яка має бути інтегрована в національну парламентську практику України. Окрема увага приділена ролі Венеційської комісії, яка відіграє консультативну функцію, забезпечуючи відповідність законодавчих ініціатив держав-членів стандартам демократії.

Олександр Скрипнюк

Для того, щоб адаптація української парламентської практики до демократичних вимог європейського зразка стала реальністю, необхідні як нормативні, так і культурно-інституційні зміни. До першочергових завдань належать: оновлення Регламенту Верховної Ради України з урахуванням стандартів Європейського Парламенту; зміцнення ролі парламентських комітетів та підвищення якості законотворчої експертизи; запровадження чітких процедур парламентського контролю, включаючи регулярну звітність уряду та використання вотумів довіри і недовіри; ухвалення етичного кодексу для депутатів, що регламентуватиме поведінку в публічному просторі; забезпечення відкритості засідань, онлайн-доступу громадян до парламентської інформації та використання електронної демократії як інструменту участі суспільства в політичному процесі.

Отже, європейські стандарти демократії повинні стати не зовнішнім орієнтиром, а внутрішнім імперативом для політичного і правового реформування в Україні. Їх імплементація в парламентську діяльність має бути всеохоплюючою: охоплювати не лише технічне вдосконалення процедур, а й глибинну зміну культури парламентаризму, зміцнення інституційної відповідальності та розвиток системи громадського контролю. Лише за цих умов Верховна Рада зможе виконувати свою функцію як ефективний орган демократичного врядування, здатний забезпечити законодавчу стабільність, публічну довіру та відповідальність перед суспільством у дусі європейських демократичних практик.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Balykina-Halanets L, 'Konstytutsiino-pravovyi status parlamentiv krain YeS z respublikanskoiu formoiu pravlinnia (zmishani respubliky): Chastyna 2' [2020] 38 Pravnychyi visnyk Universytetu "KROK" 25–33 (in Ukrainian).
2. Bruslyk O, 'Parlamentaryzm v umovakh viiny ta postvoiennoho vidnovlennia' [2022] 40 Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia 101 <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-44-98> (in Ukrainian).
3. Danylenko L, Aliksiichuk O, 'Ukrainskyi parlament i parlamentaryzm: polityko-pravovyi aspekt' [2023] 10(40) Naukovi perspektyvy 90–100 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10\(40\)-90-100](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-10(40)-90-100) (in Ukrainian).
4. Zhadan O, 'Ievropeyskyi parlamentaryzm: stanovlennia ta tendentsii rozvytku' [2022] 6 Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia 4 <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-02-03> (in Ukrainian).

Websites

5. Legislative powers. European Parliament <<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/parliaments-powers/legislative-powers>> (accessed 27.04.2025).
6. The Assembly's achievements. PACE <<https://pace.coe.int/en/pages/achievements>> (accessed 27.04.2025).

7. The European Commission for Democracy through Law. Mandate and Founding Documents <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/mandate-and-founding-documents?utm_source=chatgpt.com> (accessed 27.04.2025).
8. What is the rule of law? European Commission <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/what-rule-law_en> (accessed 27.04.2025).

Oleksandr Skrypniuk

EUROPEAN STANDARDS OF DEMOCRACY AS A GUIDELINE FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PARLIAMENTARISM

ABSTRACT. The article examines the European standards of democracy as a key benchmark for the modernization of Ukrainian parliamentarism in the context of Ukraine's European integration course.

The author analyses the regulatory and institutional framework for the functioning of parliaments in democratic European countries, in particular, on the examples of the European Parliament's practice, recommendations of the Venice Commission and documents of the Council of Europe that define the principles of the rule of law, political pluralism, accountability, participation of citizens in the legislative process and respect for the rights of the opposition. The author focuses on the conceptual approaches of the Council of Europe, the European Parliament and the Venice Commission to understanding the principles of democratic governance, political accountability and openness of parliaments.

It is emphasized that effective parliamentarism is not only a mechanism of representation, but also a tool for controlling the executive branch, as well as a guarantor of democratic legitimacy of political decisions.

The article compares the key parameters of the Ukrainian parliamentary system with European standards, identifying structural and procedural imbalances that slow down the approximation of Ukrainian parliamentarism to a democratic model. These include excessive politicization of the parliamentary process, formalization of committee work, insufficient transparency of MPs' activities, limited public access to the lawmaking process, and a low level of implementation of recommendations of international organizations.

The author substantiates the need for systemic institutional changes aimed at improving the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, strengthening the mechanisms of parliamentary control, introducing ethical codes of conduct for MPs and enhancing interaction with civil society.

The article proves that the adaptation of Ukrainian parliamentarism to European standards is not only a condition for effective governance, but also the basis for the formation of a political culture based on transparency, accountability and public trust in government institutions.

KEYWORDS: parliamentarism, European standards, democracy, Verkhovna Rada of Ukraine, rule of law, parliamentary control, political responsibility.



Дмитро Безубов

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії вищої освіти України,
провідний науковий співробітник відділу проблем
державного управління та адміністративного права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7183-5206>
dbezzubov@ukr.net

УДК 342.9:351.78(4-6ЄС)

АДМІНІСТРАТИВНА АРХІТЕКТУРА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правових механізмів забезпечення суспільної безпеки в країнах Європейського Союзу як важливої складової системи національної безпеки. Розглянуто еволюцію правової системи європейської безпеки, що формувалась як відповідь на історичні травми, геополітичні зміни та пошук стабільності у складному міжнародному середовищі.

Відзначено, що сучасна архітектура європейської безпеки є неуніфікованою, багаторівневою системою, що поєднує нормативні, інституційні та процедурні елементи. Ця система не є централізованою в межах однієї організації, а функціонує як мережа взаємозв'язаних організацій, механізмів і принципів на основі спільної ціннісної орієнтації.

Систематизовано загрози і небезпеки для країн ЄС, які поділяються на зовнішні (міграційна криза, терористичні атаки, військові загрози) та внутрішні (зростання рівня етнічної ворожнечі, економічна криза, незадоволення політикою). Це дає змогу більш структуровано підходити до розробки механізмів протидії цим загрозам.

У статті запропоновано адміністративну конструкцію підвищення рівня суспільної безпеки, яка охоплює: конструктивну діяльність органів виконавчої влади, наукові розробки щодо алгоритмів забезпечення рівня суспільної безпеки, рівні протидії загрозам і небезпекам, рівні забезпечення безпеки суспільних відносин ЄС та кібернетичну безпеку. Всі ці елементи взаємозв'язані та залежать від конкретних суспільних відносин і стану внутрішнього середовища країн ЄС.

Запропоновано алгоритм розроблення механізму забезпечення суспільної безпеки, який складається з трьох рівнів: науково-теоретичного, експериментально-дослідного та практичного впровадження. Такий підхід забезпечує всебічний аналіз проблематики та дає змогу створити ефективні механізми протидії загрозам.

Виділено групи концепцій суспільної безпеки: особистісної (професійної) безпеки, державної безпеки та концепції триади державної, суспільної та національної безпеки. У сукупності ці підходи формують концепцію "сервісної держави", орієнтованої на забезпечення комфортної суспільної безпеки.

Обґрунтовано роль безпекології суспільної сфери як комплексної галузі дослідження в рамках правових наук, що містить юридичний, психологічний, педагогічний та управлінський компоненти.

Стаття пропонує цілісне бачення адміністративної конструкції забезпечення суспільної безпеки як системи теоретичних, методологічних, організаційно-правових та управлінських заходів, спрямованих на протидію загрозам у всіх сферах функціонування суспільства країн – членів ЄС. Такий підхід не лише сприяє підвищенню безпеки сьогодні, а й гарантує прогресивний розвиток європейського суспільства в майбутньому.

Ключові слова: суспільна безпека; алгоритм; механізм; аналіз; загроза; ризик; середовище.

Правова система європейської безпеки формувалася як відповідь на історичні травми, геополітичні потрясіння та пошук стабільності у складному багаторівневому міжнародному середовищі. Протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. на континенті поступово складалася багатокомпонентна правова архітектура, що поєднує інституційні, договірні та процедурні елементи регіонального безпекового порядку.

Розвиток науки адміністративного права в країнах Європейського співтовариства в умовах зростаючих глобальних загроз повинен забезпечити підвищення рівня суспільної безпеки всіх його учасників. Ключовим елементом до цього є виникнення нових загроз, небезпек і викликів країнам ЄС в умовах сьогодення. Станом на сьогодні можливо класифікувати такі загрози і небезпеки країнам ЄС: зовнішні загрози (міграційна криза, терористичні атаки, військові загрози) та внутрішні (зростання рівня міжетнічної ворожнечі, економічна криза, невдоволення частини громадян політикою окремих країн співтовариства).

Формальною точкою відліку в європейській правовій традиції безпеки вважається Вестфальський мир 1648 р., який започаткував принцип суверенітету держав і невтручання у внутрішні справи – основи, що стали наріжними в міжнародному праві. Водночас саме цей підхід і породив надалі кризу колективної відповідальності – кожна держава зберігала свободу дій навіть за умов порушення загального миру.

У другій половині ХХ ст., в умовах “холодної війни”, була створена Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) як унікальний майданчик для діалогу між Сходом і Заходом. Хоча її засади, закріплені в Гельсінському Заключному акті 1975 р., стали етапними для розвитку концепції безпеки (особливо в частині прав людини), ОБСЄ не отримала достатніх механізмів впливу: рішення не є зобов’язувальними; немає реальних санкційних інструментів; діяльність часто блокується окремими державами-членами.

ЄС протягом десятиліть еволюціонував від економічної спільноти до суб’єкта з елементами спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Поворотним моментом стало запровадження CFSP (Common Foreign and Security Policy) і CSDP (Common Security and Defence Policy) у рамках Маастрихтського договору 1992 р. Особливості правового статусу цих політик: а) вони мають міжурядовий характер, на відміну від наднаціональної логіки внутрішнього ринку; б) рішення ухвалюються одностайно, що знижує їхню оперативність; в) зусилля з оборонної інтеграції залишаються доповненням до НАТО, а не повною альтернативою. Однак саме ЄС виступає носієм ціннісної моделі безпеки, у центрі якої – верховенство права, демократичне врядування, захист прав людини та сталий розвиток.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) з часу заснування у 1949 р. функціонує як класичний союз колективної оборони. Основою є Вашингтонський договір, ст. 5 якого визначає: напад на одну державу-члена розглядається як напад на всіх; ст. 4 – що відкриває можливість консульта-

Дмитро Беззубов

цій у разі загроз. НАТО, зокрема, має юридичну правосуб'єктність і чітко окреслену сферу дії; є єдиною реально діючою організацією, що може забезпечити військово-політичну безпеку своїм членам; водночас не охоплює всю Європу (Україна, Молдова, Грузія – поза межами гарантій). І хоча НАТО не є організацією ЄС, правовий зв'язок між ними посилюється через спільні операції, обмін інформацією, синхронізацію санкційної політики. Правова особливість НАТО – висока договірна дисципліна, чітка структура командування та здатність діяти поза межами території Альянсу, за мандатом ООН або за згодою приймаючої держави.

Правова архітектура європейської безпеки сьогодні є неуніфікованою, багаторівневою системою, що поєднує нормативні, інституційні та процедурні елементи. Ця система не є централізованою чи формалізованою в межах одного міжнародного договору або організації. Натомість вона функціонує як мережа взаємозв'язаних організацій, механізмів і принципів, що працюють певною мірою на основі спільної ціннісної орієнтації.

ЄС, хоча й не є класичною оборонною організацією, виконує надзвичайно важливу правову роль у сфері безпеки. Його зовнішньополітична й оборонна спроможність базується на:

- Спільній зовнішній та безпековій політиці (CFSP), яка визначає рамки дипломатичної, політичної та санкційної взаємодії ЄС з третіми державами;
- Спільній політиці безпеки й оборони (CSDP), що передбачає можливість проведення миротворчих і стабілізаційних операцій за участю збройних формувань держав-членів.

Особливість правової моделі ЄС – це поєднання політичних рішень із нормами первинного і вторинного права, які є обов'язковими для держав-членів. Водночас міжурядовий характер CFSP/CSDP обмежує швидкість і масштаб реагування.

ОБСЄ має формально невизначений міжнародно-правовий статус: її рішення є політичними, а не юридично зобов'язуючими. Водночас вона виконує функції моніторингу, превенції конфліктів, сприяння діалогу; є платформою для висловлення позицій і занепокоєнь, особливо в умовах гібридних загроз; залишається одним із небагатьох форумів, де представлені як західні, так і східні держави. Проте неефективність у випадку відкритої агресії (як в Україні) свідчить про обмеженість цього механізму без санкційної чи виконавчої сили.

Судові органи, хоча вони не є “класичними” органами безпеки, відіграють критично важливу роль у забезпеченні правової визначеності й прав людини у контексті безпекових викликів: Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) розглядає справи, пов'язані з порушеннями в умовах воєн, окупації, агресії (справи “Україна проти Росії”¹, “Грузія проти Росії”² тощо);

www.pravoua.com.ua

¹ Ukraine v. Russia (re Crimea) (Apps 20958/14 and 38334/18) <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-235139>> (accessed 27.04.2025).

² Georgia v. Russia (IV) (App 39611/18) <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-232000>> (accessed 27.04.2025).

Суд Європейського Союзу гарантує дотримання права ЄС, у тому числі у сфері санкцій, обмежувальних заходів, оборонного співробітництва. Отже, правова архітектура безпеки в Європі є складною, асиметричною і водночас потенційно ефективною, за умови злагодженої політичної волі держав-учасниць.

Базові основи для формування концепції забезпечення суспільної безпеки в країнах ЄС

Аналіз останніх подій у окремих країнах ЄС і напрацювання з проблем протидії тероризму дають можливість сформулювати базові основи для формування концепції забезпечення суспільної безпеки в країнах Союзу. Адміністративна конструкція підвищення рівня суспільної безпеки – це напрям розвитку адміністративної діяльності виконавчих органів ЄС і діяльності органів поліції та забезпечення національної безпеки окремих європейських країн щодо створення безпечних умов розвитку європейського суспільства та всіх ланок економіки, права і науки ЄС.

Адміністративна конструкція підвищення рівня суспільної безпеки складається з таких елементів: а) конструктивна діяльність органів виконавчої влади (поліції та національних структур безпеки); б) наукові розробки щодо алгоритмів забезпечення рівня суспільної безпеки; в) рівні протидії загрозам і небезпекам; г) рівні забезпечення безпеки суспільних відносин ЄС; д) кібернетична безпека – протидія загрозам і небезпекам у сфері інформаційних технологій. Елементи є взаємозв'язком між конкретними суспільними відносинами, що виникають і розвиваються за певних умов і рівнем безпеки суспільних відносин та стану внутрішнього середовища країн ЄС³.

Конструктивна діяльність у сфері забезпечення суспільної безпеки Європейського співтовариства є неможливою без наукового вивчення особливостей безпеки та ризику як невід'ємних складових у діяльності всіх елементів суспільної безпеки. При цьому зазначимо, що для такого дослідження одного наукового підходу недостатньо. Одним із головних завдань при розгляді категорії суспільної безпеки ЄС є розробка дієвих механізмів протидії та нейтралізації загроз і небезпек внутрішнього та зовнішнього характеру різноманітної інтенсивності.

Підвищення рівня суспільної безпеки ЄС має комплексний характер і передбачає вирішення правових, економічних, соціальних, психологічних та інших питань. Управлінські структури суспільної безпеки ЄС виконують при цьому організаційну, координаційну та мобілізаційну функції⁴. Загальна спрямованість діяльності із забезпечення суспільної безпеки Європейського співтовариства та її значення в системі державного управління зумовлюють особливе місце в системі управління суспільною безпекою: з одного

³ Д. Беззубов, *Суспільна безпека (організаційно-правові засади забезпечення)* (Леся 2013) 76.

⁴ Д. Беззубов та ін., *Трансформація та розвиток адміністративного права в умовах сучасного державотворення: навч. посіб.* (Леся 2014) 34.

Дмитро Безzubов

боку, як її складової, з другого – як комплексу особливих якостей кожного елемента цієї системи. При цьому безпека розглядається як стан, коли ризик нанесення шкоди суспільній безпеці ЄС або втрати (збитки) обмежені певним (максимально допустимим) рівнем⁵. Сутність діяльності із забезпечення суспільної безпеки Європейського співтовариства як різновиду управлінської діяльності визначається як цілеспрямована система заходів адміністративного та управлінського характеру, що здійснюється окремими структурами ЄС та їх посадовими особами з метою зниження рівня впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на суспільну безпеку Союзу до реального (природного) рівня.

Алгоритм розроблення механізму забезпечення суспільної безпеки ЄС складається з кількох основних рівнів.

Перший рівень визначає науковість категорії “феномен суспільної безпеки Європейського співтовариства” у таких напрямках: а) класифікація рівнів механізму забезпечення суспільної безпеки; б) визначення моделей взаємодії елементів механізму забезпечення суспільної безпеки; в) структуризація та оптимізація запропонованих елементів механізму забезпечення суспільної безпеки.

Другий рівень визначає можливість проведення експериментальних досліджень із забезпечення суспільної безпеки ЄС у напрямі: а) зміни діючих механізмів суспільної безпеки; б) інтеграції запропонованих елементів до діючого механізму забезпечення суспільної безпеки; в) вивчення можливих змін при впровадженні запропонованого елемента.

Третій рівень є практичним, на ньому визначаються остаточні варіанти впровадження змін діючої моделі забезпечення суспільної безпеки ЄС в: а) законодавчій базі; б) управлінні суспільною безпекою; в) оптимізації процесу взаємодії суспільної безпеки.

Згідно з Дж. Джовелл (J. Jowell), якщо основним критерієм рівня безпеки суспільства є економічний і соціальний елементи, то скерування механізму забезпечення суспільної безпеки повинно лежати в площині зниження економічних і людських втрат⁶. Основним результатом впровадження механізму забезпечення суспільної безпеки ЄС повинно стати зменшення втрат елементів суспільної безпеки при виникненні й функціонуванні ситуацій загроз і небезпек, зниження рівня економічних втрат і відшкодування збитків фізичним та юридичним особам, завданих діяльністю суспільної безпеки співтовариства.

Діяльність поліції, на думку К. Б. Клокарс (С. В. Klockars), є стабілізація структури суспільної безпеки Європейського співтовариства щодо впливу різних загроз і небезпек на діяльність суспільної безпеки, встановлення

⁵ Д. Безzubов та ін, *Імплементація адміністративного законодавства зарубіжних країн в правовий простір України (теоретико-методичні аспекти): навч. посіб.* (Львів 2015) 99.

⁶ J. Jowell, A. Lester, 'Beyond Wednesbury: Substantive principles of administrative law' [1987] *Publ. Law* 368–382.

рівня “стійкості безпеки” всієї структури суспільної безпеки для подолання безпосереднього впливу небезпек та загроз у діяльності певних суб’єктів суспільної безпеки в умовах ризику професійного та позапрофесійного характеру, зниження рівня впливу небезпек та загроз на суспільну безпеку Союзу щодо інших суб’єктів права в системі соціальної та суспільної протидії правопорушенням⁷.

Суспільна безпека ЄС є багаторівневим поняттям, тому при формуванні точного визначення цієї категорії як елементу механізму суспільної безпеки необхідно визначити його певні показники та окреслити основні ознаки: 1) суспільна безпека – це забезпечення та збереження матеріального, духовного потенціалу всього суспільства на території Союзу; 2) суспільна безпека повинна здійснюватися на принципах, зазначених у чинних нормативних актах, що регулюють суспільну безпеку (законність, гуманізм, повага до особи, соціальна справедливість та ін.); 3) суспільна безпека є базовою ознакою підвищення ефективності захисту конституційного ладу та правопорядку в державі⁸; 4) суспільна безпека виступає одним із гарантів забезпечення соціально-економічної та внутрішньополітичної стабільності в країні; 5) забезпечення суспільної безпеки здійснюється в рамках розвитку національної незалежності та державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів; 6) суспільна безпека здійснюється шляхом забезпечення особистої безпеки громадян та інших фізичних осіб через надання можливості вибору сил і засобів подолання ситуацій загроз і небезпек відповідно до чинного законодавства; 7) суспільна безпека є показником розвиненості громадянського суспільства, рівня демократизму, сформованості та дієвості нормативно-правової бази держави, рівня захищеності особи; 8) суспільна безпека окреслює стан захисту законних прав та інтересів громадянина; 9) суспільна безпека включається в систему національної безпеки (як складовий елемент та показник); 10) суспільна безпека визначається в рамках геополітичної діяльності держави, зумовленої її геополітичним потенціалом, геостратегічним і загальним інформаційним простором⁹; 11) суспільна безпека визначає стан боєздатності та боєготовності ЄС, ефективності системи міжнародних зв’язків на основі партнерства і співробітництва в рамках протидії міжнародному тероризму, злочинності, торгівлі людьми та розповсюдженню наркотичних речовин; 12) суспільна безпека визначається рівнем національної свідомості, національної самобутності та спрямованості розвитку соціуму та держави в цілому; 13) рівень розвитку суспільної безпеки Союзу окреслюється в рамках розвитку націо-

⁷ C B Klockars, *The Idea of Police* (Law and criminal justice series, v. 3, Sage Publications Beverly Hills 1985) 9–12.

⁸ P Leopold, P Jackson, O. Hood Phillips & Jackson: *Constitutional and Administrative Law* (8th Edition, Sweet & Maxwell 2011) 855.

⁹ L Arbetman, E O’Brien, *Street Law: A Course in Practical Law* (National Textbook Company 1999) 724; G Teubner (ed), *Autopoietic Law: A New Approach to Law and Society* (De Gruyter 1988) 380.

Дмитро Беззубов

нальної свідомості, культури та мови та прямо пропорційно залежить від цих елементів; 14) суспільна безпека ЄС залежить від загальної стратегії національного розвитку, національної ідеї та системи національних інтересів; 15) суспільна безпека визначається параметрами національної єдності та згоди; 16) суспільна безпека визначається як здатність і готовність Союзу до застосування силових заходів у протидії загрозам для досягнення загально визначених цілей; 17) структура суспільної безпеки формується в рамках правової свідомості всіх учасників процесу правоохоронної діяльності.

Усі перелічені вище ознаки суспільної безпеки Європейського співтовариства формують комплексну та методологічну базу для визначення системи механізму забезпечення суспільної безпеки співтовариства як елементу розвитку держави. У цьому аспекті можна виділити таку категорію, як концепція суспільної безпеки ЄС, яка чітко відображає сутність забезпечення суспільної безпеки Союзу як феномена діяльності органів виконавчої влади держави. Діяльність суб'єктів і об'єктів, їх взаємодія відбувається в певному суспільному середовищі управління забезпеченням суспільної безпеки. Поза середовищем існування цих категорій взагалі неможливо¹⁰.

Середовище управління системою забезпечення суспільної безпеки – це соціальне середовище, яке виступає як сукупність усіх аспектів функціонування і розвитку суспільства, що створює ймовірні загрози та небезпеки як результат власної діяльності або природні (космічні) стихійні лиха. Пропонуємо розділити це середовище на внутрішнє та зовнішнє за місцем і причинами виникнення джерел небезпеки.

Внутрішнє середовище системи забезпечення суспільної безпеки становить сукупність суспільних відносин, що виникають у системі забезпечення суспільної безпеки під час її функціонування. Такими небезпеками можуть бути: небезпека інформаційного обміну (наприклад, між суб'єктом та об'єктом), юридичний ризик (неправильне або неадекватне застосування нормативних актів, що може завдати шкоди учасникам забезпечення суспільної безпеки); особистісний ризик (неправильне прийняття рішення учасником забезпечення суспільної безпеки); управлінський ризик (нераціональне або несвоєчасне використання ресурсів для подолання ситуацій небезпеки).

Зовнішнє середовище формується поза межами окресленої нами системи забезпечення суспільної безпеки. Зовнішнє середовище формується із ситуацій та їх негативних наслідків, які виникають з причин, що не залежать від системи забезпечення суспільної безпеки. Такими небезпеками є природні стихійні лиха, небезпеки космічного походження (метеорити, уламки космічних кораблів або космічне сміття, яке може впасти на населених територіях), катастрофи, аварії, міграційні небезпеки, небезпека терористичних актів. Під впливом зовнішнього середовища система забезпечення суспіль-

¹⁰ N Delamare, *Traite de la Police* (Brunet, 1722 ed., T. I) 2.

ної безпеки ЄС трансформується, змінюється адекватно загрозам, що виникають, їх реальним або ймовірним негативним наслідкам.

Середовище забезпечення суспільної безпеки формує сферу управлінського впливу системи забезпечення суспільної безпеки¹¹. Сфери функціонують у рамках системи забезпечення суспільної безпеки й постійно розвиваються разом із суспільними відносинами.

Концепцію суспільної безпеки ЄС можна визначити як основні підходи до визначення теоретичної та прикладної бази забезпечення суспільної безпеки в рамках пріоритетної спрямованості діяльності у сфері суспільної безпеки органів державної виконавчої влади.

У сучасній діяльності ЄС можна виокремити основні концепції безпеки, які ми поділяємо на дві основні групи: групу концепцій суспільної безпеки в рамках державної діяльності (загальнодержавні концепції суспільної безпеки) і групу концепцій суспільної безпеки в рамках галузевої діяльності (галузеві концепції забезпечення суспільної безпеки). Ці групи концепцій є взаємодоповнювальними і в комплексі формують таку категорію, як феномен “безпекології суспільної сфери Європейського Союзу”. Тож основним елементом концепції суспільної безпеки повинна стати безпекологія як прикладний елемент наукового дослідження суспільної безпеки.

Безпекологія суспільної сфери ЄС – це комплексна галузь дослідження в рамках правових наук, що включає дослідження й вивчення специфіки феномена суспільної безпеки Союзу та його посадових осіб, визначення меж впливу зовнішніх і внутрішніх небезпек та загроз на таку діяльність і рівень стабільності суспільних відносин у ЄС. При цьому безпекологія суспільної сфери ЄС містить юридичний, психологічний, педагогічний та управлінський компоненти.

Отже, пропонуємо виділити кілька груп концепцій суспільної безпеки ЄС за суб'єктом та об'єктом спрямування практичної діяльності: *I група* визначається тим, що суб'єктом впливу на суспільну безпеку Союзу, об'єктом безпеки є життя та здоров'я людини і громадянина, а цю концепцію пропонуємо назвати концепцією особистісної (професійної) безпеки – вона відіграє важливу роль у забезпеченні суспільної безпеки Союзу, оскільки дає змогу підвищити рівень захищеності громадян; до *II групи* відносимо концепції, в яких суб'єктом є держава, а об'єктом – державні та національні інтереси, тобто діяльність у сфері суспільної безпеки Союзу як елементу захисту держави від внутрішніх та зовнішніх небезпек і загроз, до цієї групи відносимо: концепцію управління суспільною безпекою Союзу в системі національної безпеки та концепцію державної безпеки; *III група* концепцій передбачає суб'єктом впливу суспільної безпеки Україну, а об'єктом – її цілісність та нормальне функціонування, до цих концепцій віднесемо концепцію тріади державної, суспільної та національної безпеки ЄС та концеп-

¹¹ J H G von Justi, *Grundsätze der Polizeiwissenschaft* (3 Aufl, Göttingen 1782).

Дмитро Беззубов

цію управління загрозами і небезпеками в його суспільній безпеці. У сукупності всіх трьох окреслених підходів отримуємо концепцію “сервісної держави” як діяльності всіх державних органів щодо забезпечення суспільної безпеки й окремих фізичних осіб шляхом невтручання в їхню діяльність, тобто цю концепцію можна назвати “концепція комфортної суспільної безпеки”.

Концепція сервісної держави – це визначення напряму розвитку державного механізму й управління всіма галузями адміністративного регулювання, суть якої полягає у виробленні механізмів протидії загрозам і небезпекам суспільства, з урахуванням прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб. Фактично концепція сервісної держави є практичним результатом впровадження розглянутих концепцій забезпечення всіх рівнів.

Отже, адміністративна конструкція забезпечення суспільної безпеки – це система теоретичних, методологічних, організаційно-правових, управлінських заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління станом суспільної безпеки у формі протидії загрозам і небезпекам в усіх сферах функціонування суспільства всіх країн – членів ЄС і гарантування прогресивного й нормального розвитку європейського суспільства в майбутньому.

Висновки. На основі комплексного дослідження проблематики забезпечення суспільної безпеки в країнах Європейського Союзу крізь призму розвитку науки адміністративного права констатовано складність і багаторівневність європейської безпекової архітектури. Європейська система безпеки не є уніфікованою чи централізованою, а функціонує як мережа взаємопов’язаних організацій (ЄС, НАТО, ОБСЄ), механізмів і принципів, що ґрунтуються на спільних цінностях верховенства права, демократії, захисту прав людини та сталого розвитку. Водночас міжурядовий характер рішень у сфері безпеки ЄС та обмеженість інструментів ОБСЄ знижують оперативність і ефективність реагування на новітні загрози.

Дослідження дало змогу класифікувати сучасні загрози для країн ЄС на зовнішні (міграційна криза, тероризм, військові загрози) та внутрішні (міжетнічна ворожнеча, економічна криза, соціальне невдоволення), підкреслюючи необхідність комплексного підходу до їх нейтралізації. Ефективне забезпечення суспільної безпеки можливе лише за умови врахування як внутрішніх, так і зовнішніх чинників ризику.

Адміністративна конструкція забезпечення суспільної безпеки складається з декількох взаємозв’язаних елементів: діяльності органів виконавчої влади, наукових розробок, рівнів протидії загрозам, кібербезпеки тощо. Вона передбачає розробку та впровадження алгоритму забезпечення безпеки, що охоплює науковий, експериментальний і практичний рівні. Такий підхід дає змогу гнучко адаптувати механізми безпеки до динаміки загроз.

Суспільна безпека розглядається як багаторівневе поняття, що включає матеріальний, духовний, соціальний, правовий та політичний аспекти. До

ознак суспільної безпеки віднесено: захист прав і свобод, забезпечення соціальної справедливості, підтримка національної ідентичності, гарантування територіальної цілісності, розвиток громадянського суспільства та ефективна протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам. Особливу роль у забезпеченні правової визначеності та захисті прав людини в умовах безпекових викликів відведено судовим органам.

На підставі одержаних результатів введено поняття “безпекології суспільної сфери” як комплексної галузі правових наук, що досліджує специфіку феномена суспільної безпеки, межі впливу загроз, а також інтегрує юридичний, психологічний, педагогічний та управлінський компоненти. Це дає змогу формувати міждисциплінарний підхід до розробки ефективних механізмів протидії загрозам.

Кінцевою метою розвитку адміністративної архітектури безпеки є формування “сервісної держави”, яка забезпечує комфортну та безпечну життєдіяльність громадян через невтручання у їхню діяльність, але водночас гарантує ефективний захист від загроз усіх рівнів. Така держава спирається на баланс між захистом національних інтересів, прав людини та розвитком громадянського суспільства.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Arbetman L, O'Brien E, *Street Law: A Course in Practical Law* (National Textbook Company 1999) 724.
2. Delamare N, *Traite de la Police* (Brunet, 1722 ed., T. I) 2.
3. Justi J H G von, *Grundsätze der Polizeiwissenschaft* (3 Aufl, Gottingen 1782).
4. Klockars C B, *The Idea of Police* (Law and criminal justice series, v. 3, Sage Publications Beverly Hills 1985) 9–12.
5. Leopold P, Jackson P, O. *Hood Phillips & Jackson: Constitutional and Administrative Law* (8th Edition, Sweet & Maxwell 2011) 855.
6. Bezzubov D, *Suspilna bezpeka (orhanizatsiino-pravovi zasady zabezpechennia)* (Lesia 2013) (in Ukrainian).

Edited books

7. Teubner G (ed), *Autopoietic Law: A New Approach to Law and Society* (De Gruyter 1988).
8. Bezzubov D ta in, *Implementatsiia administratyvnoho zakonodavstva zarubizhnykh krain v pravovyi prostir Ukrainy* (teoretyko-metodychni aspekty): navch. posib (Lesia 2015) (in Ukrainian).
9. Bezzubov D ta in, *Transformatsiia ta rozvytok administratyvnoho prava v umovakh suchasnoho derzhavotvorennia: navch. posib.* (Lesia 2014) (in Ukrainian).

Journal articles

10. Jowell J, Lester A, 'Beyond Wednesbury: Substantive principles of administrative law' [1987] *Publ. Law* 368–382.

THE ADMINISTRATIVE ARCHITECTURE
FOR ENHANCING PUBLIC SAFETY
IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

ABSTRACT. The article is devoted to the study of administrative and legal mechanisms for ensuring public security in the European Union countries as an important component of the national security system. The paper examines the evolution of the European security legal system, which has developed in response to historical traumas, geopolitical changes, and the search for stability in a complex international environment.

It is noted that the modern architecture of European security is a non-unified, multi-level system that combines normative, institutional, and procedural elements. This system is not centralized within a single organization but functions as a network of interconnected institutions, mechanisms, and principles based on shared values.

Threats and dangers to EU countries are systematized and classified into external (migration crisis, terrorist attacks, military threats) and internal (rising ethnic hostility, economic crisis, public dissatisfaction with policy). This classification enables a more structured approach to the development of counter-threat mechanisms.

The article proposes an administrative framework for enhancing the level of public security, which includes: constructive activities of executive authorities, scientific development of algorithms for ensuring public security, levels of threat and danger response, levels of securing public relations within the EU, and cybersecurity. All these elements are interrelated and depend on specific public relations and the internal environment of the EU member states.

An algorithm for developing a public security mechanism is proposed, consisting of three levels: scientific-theoretical, experimental-research, and practical implementation. This approach provides a comprehensive analysis of the issue and allows for the creation of effective threat-response mechanisms.

Groups of public security concepts are identified: personal (professional) security, state security, and the triad concept of state, public, and national security. Together, these approaches shape the concept of a “service-oriented state” aimed at ensuring a comfortable level of public safety.

The role of public sphere securitology is substantiated as a complex field of study within legal sciences, incorporating legal, psychological, pedagogical, and managerial components.

The article offers a holistic vision of the administrative framework for ensuring public security as a system of theoretical, methodological, organizational-legal, and managerial measures aimed at counteracting threats across all spheres of society in EU member states. This approach not only contributes to improved security today but also ensures the progressive development of European society in the future.

KEYWORDS: public security; algorithm; mechanism; analysis; threat; risk; environment.

II. Теоретичні та практичні аспекти реалізації Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі

DOI: 10.33498/Юшп-2025-04-069



Наталія Пархоменко

докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАН України,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
заслужена юристка України,
завідувачка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5870-9261>
nnparkhomenkoo@gmail.com

УДК 340.1

КЛЮЧОВІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА В АСПЕКТІ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. У статті наголошено, що в правовій державі законодавство не може бути просто прийнято, воно повинно бути сформовано відповідно до певних ключових (універсальних) підходів та принципів. У цьому випадку формування здійснюється тоді й тільки тоді, коли потрібно і є нагальність для держави, влади, суспільства. Застосування таких ключових для формування ефективного законодавства підходів, як системність і комплексність є одним із інструментів трансформацій у сфері права, інтеграційною складовою його розвитку, зумовленою існуванням зв'язку якісних характеристик між складовими системи права, їх так званого онтогенезу, що об'єктивує їх появу – прийняття, набуття чинності, функціонування та скасування. З огляду на це комплексність і системність є принципами правової політики та підходами до організації та формування законодавства, способом організації змісту та формою його побудови; способом функціонування законодавства; одним із підходів до структурування законодавства, що в підсумку визначає комплексність та ефективність правового впливу.

Визначення сутності, зв'язку і значення системності та комплексності при формуванні законодавства дає змогу підкреслити такі його характеристики, як: цілісність змісту, що зумовлюється метою правового регулювання; інтегративність як поєднання всіх напрямів правового впливу та реалізація функцій правового регулювання; відкритість до удосконалення та здатність до трансформації, поєднання інших неправових механізмів для досягнення мети правового регулювання; складність і багаторівневість змісту та зв'язків між складовими – галузями законодавства; збалансованість впливу на різні сфери суспільних відносин та суб'єктів суспільних відносин, за рахунок визначення балансу публічних та приватних, пріоритетності забезпечення їх інтересів; ефективність як результат реалізації та співвіднесення мети та результату; прогнозованість трансформації та здатність перспективного корегування цілей і засобів правового впливу.

Відповідно за умови ефективності дії окремих елементів законодавства, комплексність і системність його формування забезпечує водночас вирішення завдань системи законодавства, урахування особливостей правового регулювання кожної сфери суспільних відносин. При цьому визначення цілей, змісту правотворчого процесу, його об'єктивна суспільна зумовленість і прогнозований результат правового впливу, як повний і завершений цикл законотворчості, охоплює діагностування, цілепокладання, планування, структурування, прогнозування та в підсумку має наслідком ефективність реалізації законодавства.

Ключові слова: законодавство; системність; комплексність; упорядкування законодавства; ефективність законодавства; правова політика; систематизація; реалізація законодавства.

© Наталія Пархоменко, 2025

Наталія Пархоменко

Як відомо, універсальною якісною метою законодавства є його ефективність, що визначається ступенем упорядкування суспільних відносин, тобто здатністю законодавства досягати бажаних регуляторних результатів. Це можливо за умови, якщо законодавство ефективно вносить свої передбачувані зміни в бажаному порядку, який установлюється мірою причинного взаємозв'язку між метою створення законодавства та наслідками, що виникають при його впровадженні та виконанні. Це передбачає, щоб законодавство мало форму, що передає його мету і засоби, за допомогою яких воно досягає мети. Крім того, засоби, за допомогою яких законодавство забезпечує свої зміни, повинні бути справедливими, чіткими та передбачуваними, щоб свавільні рішення були виключені, а люди могли планувати та здійснювати довгострокову діяльність у сфері бізнесу та особистого життя¹. Крім того, складне законодавство ускладнює людям розуміння їхніх законних прав та обов'язків. Це також створює навантаження для бізнесу й обмежує доступ до правосуддя².

Відповідно проблема забезпечення якості та науково обґрунтованого підходу до формування законодавчого масиву та його реалізації є однією з визначальних у аспекті формування системи законодавства, потребує постійного моніторингу, своєчасної наукової верифікації та модернізації, визначення чинників, принципів, підходів і складових, які є універсальними та об'єктивно необхідними для будь-якого правового режиму. Йдеться, зокрема, про системність, комплексність та об'єктивну зумовленість як ключові підходи для формування системи законодавства та для її ефективної реалізації, що і є метою нашого дослідження.

Першочергово варто наголосити, що проблематика підходів, принципів і різного роду факторів, що застосовуються для формування системи законодавства, або всього джерельно-правового масиву в межах певних правових систем, загалом отримала наукове осмислення та нормативне закріплення.

Серед дослідників, які вивчали різні аспекти комплексності, системності та об'єктивності як ключових підходів до формування законодавства, їх консолідує функцію, що сприяє єдності правозастосування та тлумачення права, необхідно назвати О. Богачову, М. Теплюка, В. Ковальського, Ю. Матвєєву, В. Мельник, В. Перепелюка, О. Петкова, В. Тація, П. Ситковського, С. Слінько, О. Смехова, Т. Тарахонич, О. Томкіна, Т. Подковенко, А. Колодія, В. Копейчикова, М. Орзіха, В. Погорілка, П. Рабіновича, В. Селіванова, В. Тарнавську, В. Шаповала, Я. Шевченко, Ю. Шемшученка, О. Ющика та ін.

Однак вперше до вивчення принципу комплексності або комплексного підходу звернулися представники природничих наук та обґрунтували його ефективність через можливість цілісності у підході до об'єкта пізнання та

¹ H Xanthaki, 'Drafting Manuals and Quality in Legislation: Positive Contribution towards Certainty in the Law or Impediment to the Necessity for Dynamism of Rules?' [2010] 4(2) *Legisprudence* 111.

² Causes of complex legislation and strategies to address these <<https://www.ag.gov.au/sites/default/files/2020-03/causes-of-complex-legislation-and-strategies-to-address-these.pdf>> (accessed 27.04.25).

інтеграції знання про нього. Натепер комплексність використовується для опису систем, що складаються з багатьох елементів, які завдяки своїм властивостям можуть взаємодіяти та, у різний спосіб взаємодіючи, приводять до виникнення позитивного ефекту, що є вагомішим, ніж ефект від окремо взятих елементів. Натепер комплексний підхід активно застосовується для вивчення різного роду систем (соціальних, економічних, політичних, правових), їх взаємодії.

Подібним чином системний підхід, який спочатку був розроблений і використаний у технічній сфері, активно використовується для формування та забезпечення державно-правових явищ, зокрема законодавства. Відповідно сталим є підхід до розгляду законодавчого масиву в країнах романо-германської правової сім'ї як до системи законодавства – сукупності нормативно-правових актів, між якими існують різного роду зв'язки. Це підтверджує низка наукових напрацювань як теоретиків права, так і представників галузевих юридичних наук.

Серед зарубіжних вчених проблематику основних засад формування правового масиву, законодавства вивчали Е. Айткен, А. Аттамімі, Р. Бауман, Д. Бустхамі, П. Ішвара Бхат, Р. Кормакайн, Цві Кахана, М. Мусмуті, Д. Резевська, Х. (Г.) Стамелос, Х. Хантакі, Дж. Вальдрон³ та ін. Зокрема, предметом їхніх досліджень були доктринальні методи юридичних досліджень, правові принципи та принципи права, комплексний підхід до розуміння правових явищ, принцип якісного законодавства та його значення для формування ефективної правової системи тощо.

Законодавство в правовій державі не може бути просто прийнято, воно повинно бути сформовано. У цьому випадку формування здійснюється тоді й тільки тоді, коли потрібно і є нагальність для держави, влади, суспільства. Через терміновість мотивація формування буде заснована на обслуговуванні юридичних потреб. Навпаки, якщо законодавство буде прийнято, воно відповідатиме інтересам законодавця⁴.

Окрім того, впровадження законодавства є складним процесом, який не відбувається автоматично. Він залежить від чіткості законодавчого тексту, сумісності закону з іншими законами, конституцією, міжнародними зобов'язаннями, наявністю людських і фінансових ресурсів для впровадження закону, вторинного законодавства (регуляторних норм) і доступності нового законодавства для тих, хто відповідає за його правозастосування⁵.

³ J Waldron, *Political political theory: essays on institutions* (Harvard University Press 2016); R W Bauman, T Kahana (ed), *The Least Examined Branch: The Role of Legislatures in the Constitutional State* (Cambridge University Press 2006).

⁴ D S Busthami, 'The Principles of Good Legislation Forming: A Critical Review' [2023] 4(2) SIGn Jurnal Hukum 308–319.

⁵ Ф де Врізе, *Заради збільшення ваги Закону: післязаконодавчий контроль як новий підхід до оцінки впровадження законодавства та наглядової ролі парламентів в Європі: порівнял. аналіз для Верхов. Ради України: лип. 2022: дослідження* (Вестмінстерська фундація за демократію 2022) 9.

Наталія Пархоменко

Відповідно законотвора діяльність і діяльність з упорядкування законодавства є однією із форм реалізації правотворчої політики, яка має здійснюватися на підставі певних підходів та принципів. У практичній площині за допомогою правової політики можуть бути забезпечені системність та комплексність упорядкування об'єктивно існуючих суспільних відносин, які регулюються нормативно-правовими актами різних органів державної влади, за умови їх злагодженої діяльності. Зазначене, зокрема, передбачає планомірну та перспективну діяльність суб'єкта законотворчості, його узгоджену, постійно системну співпрацю з діяльністю виконавчої влади.

З огляду на це правотворча політика створює необхідні умови для прогнозованого розвитку законодавства, тому її завданнями, зокрема, є: забезпечення системності, цілісності й несуперечливості законодавства, усунення у ньому прогалин. Як універсальні засоби для досягнення зазначених завдань, правотворча політика використовує властиві їй основні принципи, системний підхід, інформаційне забезпечення правотворчої діяльності, юридичну техніку, правові акти тощо⁶.

Зокрема, системність передбачає забезпечення ефективності конкретного закону врахуванням вимог інших норм, законів і нормативних актів, які регулюють однорідні суспільні відносини, урахування всіх відносин, що потребують правового впливу. У зв'язку з цим слід погоджувати заходи їх сумісного виконання. Ізольована реалізація лише одного закону без урахування особливостей всього правового поля може зашкодити ефективності правового регулювання загалом⁷.

Саме тому принцип системності правотворчої діяльності полягає у забезпеченні узгодженості правових норм між собою, відповідності нормативно-правових актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, усунення дублювання, прогалин і колізій у нормативно-правових актах. Одним із факторів втілення цього принципу є планування процесу підготовки та прийняття (видання) нормативно-правових актів. Реалізація принципу системності також потребує дотримання принципу необхідності та обґрунтованості у правовому регулюванні, що забезпечить ефективність законодавства. Європейська інтеграція України зумовлює особливу увагу до означеного принципу як одного з інструментів досягнення належної гармонізації українського законодавства із законодавством ЄС⁸.

Системність передбачає також цілісність і внутрішню єдність права, дію правових норм у тісній взаємодії з безліччю інших норм у складі правових інститутів і галузей, зумовлює той факт, що юридичні поняття пов'язані та

www.pravoua.com.ua

⁶ С. Слінько, 'Правотворча політика держави в сучасних умовах активізації правотворчої діяльності' [2012] 4 Університетські наукові записки 81–82.

⁷ Ю. Матвеева, 'Соціальна ефективність правових норм' [2006] 53 Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки 35.

⁸ *Науково-практичний коментар Закону України "Про правотворчу діяльність"* (Р. Стефанчук заг ред, Ліра-К 2024) 40–41.

взаємозалежні одне від одного. Реалізація вимог системності є можливою за допомогою уніфікації юридичних термінів, що забезпечить єдність юридичної термінології, її однозначність, точність викладу правових положень, правової визначеності, дасть можливість усунути суперечності у правовому регулюванні⁹. Але системність означає набагато більше, ніж просто уникнення прямих суперечностей у межах одного закону. Якщо буде введено нове законодавче положення, то громадяни можуть не знати, як воно застосовуватиметься. Але якщо буде введено законодавче положення, яке конфліктує з раніше тлумаченими й застосовуваними положеннями, то громадяни матимуть обґрунтоване припущення, що це положення тлумачитиметься й застосовуватиметься аналогічно¹⁰.

З огляду на це необхідним є: уникнення складності при формуванні правотворчої політики; проведення консультацій з розробниками на початку процесу формування правотворчої політики; забезпечення необхідного часу для розробки законодавства; правова визначеність; залучення досвідчених уповноважених осіб до роз'яснення законодавства за допомогою необхідних навчальних і нормативних матеріалів; збільшення використання загальних положень у кодексах; постійний моніторинг законодавства¹¹.

Важливе значення в процесі формування законодавства в межах певної системи координат є принципи, які надають рекомендації та настанови щодо формулювання змісту норм: відповідна форма й облаштування, використання правильно сформованого способу й наступні, заздалегідь визначені процедури формування¹².

Застосування системи принципів організації масиву законодавчих актів створює єдині підходи та передумови до його комплексного формування та реалізації. Нещодавно перелік таких принципів набув формального закріплення у Законі України “Про правотворчу діяльність”, де у ст. 3 зазначено, що правотворча діяльність здійснюється відповідно до принципів: верховенства права, що включає, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом і недискримінації, доступу до правосуддя; пріоритетності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини; демократичності; пропорційності; необхідності та обґрунтованості; системності; наукового забезпечення; ресурсної забезпеченості¹³.

Звертаючи увагу на вагомість цих принципів і їх цілісного сприйняття, необхідно також наголосити на необхідності узгодженості законотворчої

⁹ Науково-практичний коментар Закону України “Про правотворчу діяльність” (н 8) 303.

¹⁰ R Cormacain, ‘Legislative Drafting and the Rule of Law’ (PhD Thesis 2017) 132.

¹¹ Ibid 5–6.

¹² A H S Attamimi, *Teori perundang-undangan indonesia: suatu sisi ilmu pengetahuan perundang-undangan Indonesia yang menjelaskan dan menjernihkan pemahaman* (UI Press 1992).

¹³ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

Наталія Пархоменко

діяльності з програмами соціально-економічного та політичного розвитку; планами та напругами правотворчої діяльності всіх суб'єктів правотворчості; єдності понятійно-категорійного апарату тощо.

Окрім системності, важливою умовою забезпечення комплексного підходу до створення та реалізації законодавства є існування центрального, або стрижневого, правового акта, який визначає сутність, зміст і напрями розвитку всієї системи законодавства. За сучасних обставин у більшості країн світу таким актом є конституція.

Переважає більшість сучасних конституцій визначають основні принципи держави, структури і процеси правління та основні права громадян, які не можуть бути в односторонньому порядку змінені звичайним законодавчим актом. Зміст і характер певної конституції, а також те, як вона відноситься до решти правового і політичного порядку, значно варіюється між країнами, і не має універсального й безальтернативного визначення. Як правові, політичні та соціальні акти, конституції знаходяться на перетині правової, політичної систем і суспільства¹⁴.

Характеристика конституційного ладу, крім самого конституційного тексту, може містити інші письмові правові або квазіправові документи, що мають конституційне значення. Вони, як правило, можуть охоплювати виборче законодавство, закони про фінансування партій, закони про призначення суддів та про організацію судів, міжнародні договори, постанови парламенту та судові рішення¹⁵.

Одним із завдань Конституції як максимально концентрованого та водночас комплексного правового акта є визначення трансформаційних потенційних можливостей галузевого законодавства, його здатності розвиватися та рефлексувати об'єктивну реальність; корелювати зміст усього правового масиву в межах країни, асоціювати комплексність і системність правового впливу. Відповідно ефективна структура законодавства як результат урахування вимог до розроблення, прийняття, скасування та змісту нормативно-правових актів як актів законодавства, зв'язків між ними, насамперед ієрархічних, є важливим аспектом забезпечення комплексності законодавства, особливої ієрархічної структури її побудови.

Ієрархічна структура законодавства визначається як передбачена нормами права належним чином структурована та впорядкована система взаємозв'язаних між собою актів законодавства, у якій кожен елемент (нормативно-правовий акт) має чітко окреслене місце щодо інших елементів (нормативно-правових актів), відповідно до предмета правового регулювання, правового становища нормотворчих органів та інших визначених законом критеріїв. Основними ознаками ієрархічної структури законодавства є:

www.pravoua.com.ua

¹⁴ What Is a Constitution? Principles and Concepts (International IDEA. Constitution Building Primers. August 2014) 2–3 <https://constitutionnet.org/sites/default/files/what_is_a_constitution_0.pdf> (accessed 27.04.25).

¹⁵ Ibid 5.

вид структуризації нормативно-правових актів; підпорядкованість нормам Конституції України; підпорядкованість актів законодавства нижчої юридичної сили актам законодавства вищої юридичної сили; визначення місця нормативно-правових актів у структурі законодавства; правовий зв'язок нормативно-правових актів між собою; ефективне застосування нормативно-правових актів та однозначна правозастосовна практика¹⁶.

З огляду на важливість правова модель ієрархічної структури законодавства визначена у Конституції України¹⁷ та ґрунтується на її визначенні як Основного Закону України, який має найвищу юридичну силу в системі актів законодавства України; міжнародних договорів України як актів, що повинні відповідати Конституції України; правового статусу законів; правових властивостей актів законодавства, які видає Президент України та ухвалює Кабінет Міністрів України; засад правового статусу актів законодавства, які ухвалюються уповноваженими органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями, уповноваженими посадовими особами; елементів правового статусу рішень Конституційного Суду України. Конституційна модель ієрархічної структури законодавства України є незавершеною, а тому потребує належного уточнення та конкретизації на підставі окремого закону, що й було зроблено з ухваленням Закону України “Про правотворчу діяльність” у 2023 р., де у ст. 19 визначено юридичну силу та ієрархію нормативно-правових актів¹⁸.

Досвід ухвалення подібного роду законів, як-от про закони або про нормативно-правові акти, існує в Казахстані, Болгарії, Угорщині та інших країнах. Варто згадати й про численні спроби законотворців розробити та прийняти нормативно-правовий акт, який би врегулював згадані питання.

Спроби законодавчого врегулювання нормотворчості в Україні робилися, починаючи з середини 1990-х років. Проте результату не було, насамперед через конфлікти між харківськими та київськими науковцями – авторами двох альтернативних законопроектів – “Про нормативно-правові акти” і “Про закони та законотворчу діяльність”. Майже кожне скликання Верховної Ради України поверталось до цього питання¹⁹.

Як зазначалося, з ухваленням 24 серпня 2023 р. Закону України “Про правотворчу діяльність” було визначено правові засади правотворчої діяльності в Україні, що вчергове нагадало всім суб'єктам правотворчості про

¹⁶ В Мельник, ‘Теоретичні проблеми ієрархічної структури законодавства’ (дис канд юрид наук, 2012) 12–13.

¹⁷ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

¹⁸ Мельник (н 16).

¹⁹ І Коліушко, ‘Аналіз законопроекту “Про правотворчу діяльність” № 5707 (доопрацьований)’ <<https://pravo.org.ua/blogs/analiz-zakonoprojektu-pro-pravotvorchu-diyalnist-5707/>> (дата звернення 27.04.2025).

Наталія Пархоменко

важливість правового забезпечення законотворчого процесу як чинника формування якісного та ефективного законодавства.

Закон України “Про правотворчу діяльність” власне як такий має комплексний і системний характер щодо питань впорядкування правотворчої діяльності в Україні, зокрема, визначає систему нормативно-правових актів України, встановлює порядок планування правотворчої діяльності, загальні засади техніки нормопроекування, підготовки проекту нормативно-правового акта, його розгляду та прийняття (видання), доведення нормативно-правового акта до відома населення та набрання ним чинності, державної реєстрації підзаконних нормативно-правових актів, здійснення обліку нормативно-правових актів, визначає дію нормативно-правового акта, порядок усунення правових прогалин і подолання правових колізій тощо²⁰.

З огляду на положення цього Закону законодавчим підґрунтям для вирішення питань формування цілісної ієрархічної структури законодавства може стати ухвалення Концепції розвитку законодавства, яка має законодавчо закріплювати стратегію та пріоритети розбудови національного законодавства на основі комплексного, системного підходів та об’єктивній зумовленості.

Безперечно, першочергово йдеться про удосконалення Конституції України та про упорядкування законодавства шляхом його конституціоналізації, сутність якої полягає в тому, що конституція передусім закріплює нормативну модель та юридичну конструкцію найважливіших суспільних відносин, визначаючи таким чином системні, структурні, функціональні та інші зв’язки між різними суспільними інститутами, завдяки яким забезпечується гармонійний розвиток усього суспільства. Розвиток суспільних відносин, з одного боку, зміст і сутність галузевого законодавства – з іншого, мають відповідати меті, цінностям і принципам конституції. Отже, упорядкування та розвиток законодавства шляхом його конституціоналізації має відбуватися комплексно й послідовно, маючи вигляд системних, а не часткових чи випадкових правових реформ.

Далі слід наголосити, що якість законодавства залежить не лише від юридичної сили, а й від якості змісту та форми відповідних законодавчих положень. Вона також залежить від якості процесів, що проводяться для розробки змісту та форми законодавства, а також проведення аналізу впливу цього змісту та форми, що передбачає впровадження та забезпечення дотримання чинного законодавства, моніторингу та оцінки його роботи. Якість законодавства включає посилення на принципи та цінності відкритих, учасницьких та прозорих політичних процесів, необхідність законодавства для досягнення мети політики, пропорційність, відповідність чинному законо-

www.pravoua.com.ua

²⁰ Науково-практичний коментар Закону України “Про правотворчу діяльність” (н 8) 4–5.

давству, доступність, зрозумілість, ясність, однозначність та простоту форми та мови²¹.

Адже часто у правовій політиці можна спостерігати непотрібну складність у основній політиці; тенденцію реагувати на питання політики законодавчими змінами навіть тоді, коли законодавство не є обов'язковим для їх вирішення; тиск підготовки законодавства у короткий термін; несприйняття основних принципів законодавства, що призводить до тенденції створення норм, які розраховані на невелику кількість обставин; неприязнь до судового розсуду в цивільному судочинстві та адміністративній практиці. Саме тому для покращення ясності та доступності слід застосовувати такі загальні принципи законотворення: необхідно розглянути всі незаконотворчі можливості регулювання певних суспільних відносин; одним із завдань правотворчості має бути зниження складності законодавства; закони не повинні бути надмірно складними, щоб впливати на політику; законодавство повинно дати можливість тим, хто постраждав, зрозуміти, як закон застосовується до них. При цьому досягнення більш чітких законів потребує: розробки політики зрозумілості; інструктажу; роз'яснень; оцінки²².

Окрім того, серед основних засад законотворення: точність, гендерно нейтральна мова, зручність використання, гнучкість, законність і правова визначеність, послідовність і узгодженість, ефективність, прозорість і підзвітність, систематична участь шляхом консультацій і дотримання принципів необхідності, субсидиарності і пропорційності. При цьому досягнення законодавчої якості чітко залежить від досягнення конкретних політичних цілей законодавства або ефективності законодавчого тексту. Тому ефективність є "кінцевим показником якості законодавчого тексту", оскільки вона є мірою причинно-наслідкового зв'язку між цілями закону, механізмами та засобами, передбаченими для його виконання, незалежно від того, наскільки він реалізується, та його наслідками. Це передбачає законодавство, яке чітко транслює свої цілі та належним чином забезпечує їх виконання таким чином, що дає змогу досягти своїх цілей²³.

Системність і структурованість масиву законодавчих актів визначається різного роду зв'язками й кореляціями між ними, що має забезпечити цілісність та єдність сприйняття його сутності та змісту, ефективність реалізації, виключення або уникнення фрагментарності правового регулювання, деформацій, колізій, прогалів і т. ін. При цьому комплексність визначатиме сутність і призначення законодавства в механізмі соціального регулювання лише у випадку об'єктивної зумовленості законодавства і стабільних зв'язків між окремими законами при збереженні динамізму та здатності до трансформацій.

²¹ Xanthaki (n 1) 11.

²² Causes of complex legislation and strategies to address these (n 2).

²³ M Mousmouti, 'Operationalising Quality of Legislation Through the Effectiveness Test' [2012] 6(2) *Legisprudence* 191, 195–197, 203–204, 200.

Наталія Пархоменко

Аналізуючи можливість одночасного поєднання динамізму і стабільності, здавалося б їх сутнісної суперечності, слід погодитися, що стабільність – це не те саме, що безперервність або застій. Це не означає, що змін немає взагалі. Кожен закон розроблений для здійснення правових змін (інакше не було б сенсу вводити нове законодавство). Суб'єкти законотворчості не займаються збереженням статичності закону. Стабільність означає, що законодавство розробляється аналогічним чином з плином часу²⁴.

Тому важливим аспектом системності й комплексності законодавства є його дослідження як динамічного явища, що постійно розвивається та передбачає одночасний і рівномірний розвиток усіх галузей законодавства; роботу щодо підтримання в об'єктивному стані вже існуючого законодавства та створення нових законів, покликаних регулювати нові суспільні відносини, що потребують правового впливу; визначення найближчої та віддаленої перспективи (прогнозу) комплексного розвитку системи законодавства.

Окрім того, ефективність законодавства передбачає розробку і прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечать реалізацію положень, що містяться в законах. У такий спосіб створюється правовий механізм реалізації законодавства як чинник його ефективності.

При цьому варто наголосити, що ефективність реалізації законодавства та правового регулювання може бути досягнута лише у випадку системного використання всіх цих засобів упорядкування законодавства. Зазначене може бути можливим завдяки продуманій правовій політиці в цій сфері, постановленню та вирішенню відповідних завдань²⁵.

Системність і комплексність формування законодавства передбачає також постійність діяльності суб'єктів правотворчості, які володіють низкою інструментів або засобів, за допомогою яких мають можливість здійснювати регульовний і упорядковувальний вплив на суспільні відносини з удосконалення та упорядкування законодавства, його систематизації (насамперед кодифікації, рекодифікації чи декодифікації), ревізії та обліку. Відповідно суб'єктами упорядкування законодавства виступають органи державної влади, що мають повноваження ухвалювати, удосконалювати чи скасовувати нормативно-правові акти в межах конституційно визначеної компетенції.

Тож комплексність і системність формування та реалізації законодавства зумовлена об'єктивною потребою комплексного впливу на суспільні відносини як чинника ефективності правового регулювання та передбачає: єдність мети і завдань законодавства; розробку та прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів, які забезпечать реалізацію положень, що містяться в законах; системний підхід до внесення змін і доповнень до законодавства, що передбачає забезпечення одночасності внесення необхід-

²⁴ Cormacain (n 10) 132.

²⁵ Н Пархоменко, 'Упорядкування законодавства як спосіб підвищення його ефективності на сучасному етапі' [2023] 14 Альманах права 28–29.

них змін для забезпечення повноцінного та ефективного впливу на певну сферу суспільних відносин; формування комплексних нормативно-правових актів, що містять норми різних галузей права, проте регулюють певну відносно однорідну сферу суспільних відносин; термінологічної єдності як у межах всієї системи законодавства, так і в межах окремих галузей законодавства; відповідність нормативних положень, у т. ч. сутнісну точність дефініцій, юридичних конструкцій; зумовленість реально існуючими потребами у правовому впливі.

Останнє може бути визначене через рутинні процеси державної політики та перегляд законодавства, рекомендацій комісій або інших органів моніторингу або незалежних установ, рішень суду, що тлумачить існуючі правові, міжнародні або регіональні зобов'язання, домовленості про фінансування або допомогу міжнародних організацій або двосторонніх партнерів з розвитку, передвиборчі обіцянки або тиск з боку ЗМІ або міжнародних і національних груп інтересів²⁶. Саме системність і комплексність формування реалізації законодавства в підсумку має забезпечити синхронність та системність розвитку галузевого законодавства, його скоординованого впливу на суспільні відносини.

Не менш важливим аспектом реалізації комплексного й системного підходів до формування законодавства є запровадження правових механізмів взаємодії права з іншими соціальними регуляторами суспільних відносин у межах взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства, поєднання правових і неправових засобів регулювання суспільних відносин.

Висновки. Застосування таких ключових для формування ефективного законодавства підходів, як системність і комплексність є одним із інструментів трансформацій у сфері права, інтеграційною складовою його розвитку, зумовленою існуванням зв'язку якісних характеристик між складовими системи права, їх так званого онтогенезу, що об'єктивує їх появу – прийняття, набуття чинності, вступ у дію, функціонування та скасування. З огляду на це комплексність і системність є принципами правової політики та підходами до організації та формування законодавства, способом організації змісту та формою його побудови; способом функціонування законодавства; одним із підходів до структурування законодавства, що в підсумку визначає комплексність та ефективність правового впливу.

Визначення сутності, зв'язку і значення системності й комплексності при формуванні законодавства дає змогу підкреслити такі його характеристики, як: цілісність змісту, що зумовлюється метою правового регулювання; інтегративність як поєднання всіх напрямів правового впливу та реалізація функцій правового регулювання; відкритість до удосконалення та здатність до трансформації, поєднання інших неправових механізмів для досягнення

²⁶ V E Aitken, 'An exposition of legislative quality and its relevance for effective development' [2013] 2 PROLAW Student Journal 13.

Наталія Пархоменко

мети правового регулювання; складність і багаторівневість змісту та зв'язків між складовими – галузями законодавства; збалансованість впливу на різні сфери суспільних відносин та суб'єктів суспільних відносин, за рахунок визначення балансу публічних і приватних, пріоритетності забезпечення їх інтересів; ефективність як результат реалізації та співвіднесення мети та результату; прогнозованість трансформації та здатність перспективного корегування цілей та засобів правового впливу.

Відповідно за умови ефективності дії окремих елементів законодавства комплексність і системність його формування забезпечує одночасне вирішення завдань системи законодавства, урахування особливостей правового регулювання кожної сфери суспільних відносин. При цьому визначення цілей, змісту правотворчого процесу, його об'єктивна суспільна зумовленість та прогнозований результат правового впливу як повний і завершений цикл законотворчості охоплює діагностування, цілепокладання, планування, структурування, прогнозування та в підсумку має наслідком ефективність реалізації законодавства.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Attamimi A H S, *Teori perundang-undangan indonesia: suatu sisi ilmu pengetahuan perundang-undangan Indonesia yang menjelaskan dan menjernihkan pemahaman* (UI Press 1992).
2. Waldron J, *Political political theory: essays on institutions* (Harvard University Press 2016).

Edited and translated books

3. Bauman R W, Kahana T (ed), *The Least Examined Branch: The Role of Legislatures in the Constitutional State* (Cambridge University Press 2006).
4. *Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy "Pro pravotvorchu diialnist"* (R Stefanchuk zah red, Lira-K 2024) (in Ukrainian).
5. Vrize F de, *Zarady zbilshennia vahy Zakonu: pisliazakonodavchyi kontrol yak novyi pidkhid do otsinky vprovadzhennia zakonodavstva ta nahliadovoi roli parlamentiv v Yevropi: porivnial. analiz dlia Verkhov. Rady Ukrainy: lyp. 2022: doslidzhennia* (Vestminsterska fundatsiia za demokratiuu 2022) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Aitken V E, 'An exposition of legislative quality and its relevance for effective development' [2013] 2 PROLAW Student Journal 13.
7. Busthami D S, 'The Principles of Good Legislation Forming: A Critical Review' [2023] 4(2) SIGn Jurnal Hukum 308–319.
8. Mousmouti M, 'Operationalising Quality of Legislation Through the Effectiveness Test' [2012] 6(2) *Legisprudene* 191, 195–197, 203–204, 200.
9. Xanthaki H, 'Drafting Manuals and Quality in Legislation: Positive Contribution towards Certainty in the Law or Impediment to the Necessity for Dynamism of Rules?' [2010] 4(2) *Legisprudence* 111.
10. Matvieieva Yu, 'Sotsialna efektyvnist pravovykh norm' [2006] 53 *Naukovi zapysky NaUKMA Yurydychni nauky* 35 (in Ukrainian).
11. Parkhomenko N, 'Uporiadkuvannia zakonodavstva yak sposib pidvyshchennia yoho efektyvnosti na suchasnomu etapi' [2023] 14 *Almanakh prava* 28–29 (in Ukrainian).

12. Slinko S, 'Pravotvorcha polityka derzhavy v suchasnykh umovakh aktyvizatsii pravotvorchoi diialnosti' [2012] 4 Universytetski naukovy zapysky 81–82 (in Ukrainian).

Theses

13. Cormacain R, 'Legislative Drafting and the Rule of Law' (PhD Thesis 2017).
14. Melnyk V, 'Teoretychni problemy iierarkhichnoi struktury zakonodavstva' (dys kand yuryd nauk, 2012) (in Ukrainian).

Websites

15. Causes of complex legislation and strategies to address these <<https://www.ag.gov.au/sites/default/files/2020-03/causes-of-complex-legislation-and-strategies-to-address-these.pdf>> (accessed 27.04.25).
16. What Is a Constitution? Principles and Concepts (International IDEA. Constitution Building Primers. August 2014) 2–3 <https://constitutionnet.org/sites/default/files/what_is_a_constitution_0.pdf> (accessed 27.04.25).
17. Koliushko I, 'Analiz zakonoproiektu "Pro pravotvorchu diialnist" № 5707 (doopratsovanyi)' <<https://pravo.org.ua/blogs/analiz-zakonoproiektu-pro-pravotvorchu-diyalnist-5707/>> (accessed 27.04.2025) (in Ukrainian).

Nataliia Parkhomenko

KEY APPROACHES TO THE FORMATION OF LEGISLATION IN TERMS OF ITS EFFECTIVENESS

ABSTRACT. The article emphasizes that in a legal state legislation cannot simply be adopted, it must be formed in accordance with certain key (universal) approaches and principles. In this case, the formation is carried out if and only when it is necessary and urgent for the state, government, society. The use of such key approaches as systemicity and complexity for the formation of effective legislation is one of the tools for transformations in the field of law, an integration component of its development, due to the existence of a connection of qualitative characteristics between the components of the law system, their so-called ontogenesis, which objectifies their appearance – adoption, entry into force, entry into force, functioning and abolition. In view of this, complexity and consistency are the principles of legal policy and approaches to the organization and formation of legislation, the way of organizing the content and the form of its construction; the way the legislation operates; one of the approaches to structuring legislation, which ultimately determines the complexity and effectiveness of legal influence.

The definition of the essence, connection and importance of consistency and complexity in the formation of legislation allows us to emphasize its characteristics such as: the integrity of the content, which is determined by the purpose of legal regulation; integrativeness as a combination of all areas of legal influence and the implementation of the functions of legal regulation; openness to improvement and the ability to transform, a combination of other illegal mechanisms to achieve the goal of legal regulation; complexity and multi-level content and relationships between components – branches of legislation; balance of influence on various spheres of public relations and subjects of public relations, by determining the balance of public and private, the priority of their interests; efficiency as a result of implementation and correlation of purpose and result; predictability of transformation and the ability to prospectively adjust goals and means of legal influence.

Accordingly, provided the effectiveness of the individual elements of legislation, the complexity and consistency of its formation provides a simultaneous solution to the problems of the legislation system, taking into account the peculiarities of the legal regulation of each sphere of public relations. At the same time, the definition of goals, the content of the law-making process, its objective social conditionality and the predicted result of legal influence, as a complete and completed cycle of lawmaking, covers diagnosis, goal setting, planning, structuring, forecasting and ultimately determines the effectiveness of the implementation of legislation.

KEYWORDS: legislation; consistency; complexity; streamlining of legislation; effectiveness of legislation; legal policy; systematization; implementation of legislation.



Ірина Кресіна

докторка політичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
заслужена діячка науки і техніки України,
провідна наукова співробітниця сектору
правових проблем політології
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0771-9707>
i.kresina@icloud.com

УДК 323.2

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК НАЦІОНАЛЬНА, ЄВРОПЕЙСЬКА Й УНІВЕРСАЛЬНА ЦІННІСТЬ

АНОТАЦІЯ. Розкривається сутність справедливості як цінності. Показано штучність поділу цінностей на загальнолюдські, європейські та національні. Доведено, що справедливість є європейською, універсальною й одночасно національною цінністю. Аналізується справедливість як цінність у її політичному і правовому вимірах і детермінації українськими національними інтересами. Справедливість визначається інтегративною цінністю у взаємодії політики і права.

Показано різні методологічні підходи до визначення поняття “справедливість”. Антропоцентричний підхід до політики і права базується на розумінні людини як істоти політичної, тобто як суб’єкта і об’єкта соціально орієнтованого управління задля досягнення загально-го блага на засадах справедливості. Структурно-функціональний підхід зосереджений на аналізі справедливого суспільства, де різні соціальні функції належно виконані та врівноважені, відтак благо справедливості уподібнюється прагненню до загального блага. Таке уподібнення робить справедливість найвищим благом політичного порядку. Аксіологічний метод застосовується для дослідження справедливості як моральної чесноти. Справедливість як загальне благо, як уявлення про належне у праві, суспільних відносинах (тобто категорію політичну) найбільш повно осмислюється в рамках філософії права, соціальної філософії, філософії політики. Відтак принцип належного розглядається в межах такого напрямку, як “правовий критицизм”.

Авторка доводить, що у людині й справедливості поєднуються фундаментальні цінності, які визначають сенс і спрямованість політики і права, суспільно-політичної організації держави. Тому є всі підстави визначити людину і справедливість як політико-правові цінності, стверджувати про діалектичну взаємозумовленість цих цінностей та про недоцільність їх роз’єднання як окремих предметів наукового аналізу. Це зумовлює необхідність інтеграції вказаних та інших методологічних підходів.

Ключові слова: справедливість; принцип справедливості; цінність; політика; право; суспільство; євроінтеграція.

Євроінтеграційний курс України актуалізував низку питань щодо гармонізації права ЄС і національного законодавства, стандартів у політико-правовій, економічній, військовій сферах. Цей процес потребує певних законодавчих змін і технологічних процедур. Проте він має спиратися на ті спільні цінності й принципи, які визначають засади демократичного су-

спільного розвитку європейських країн протягом багатьох століть. І якщо ці базові цінності є дійсно основою інтеграційних процесів, то решта питань (головним чином імплементаційних) мають розглядатися як другорядні й не повинні позначатися на темпах і кількісних показниках руху України до ЄС. Адже наша держава і географічно, і, головне, ментально є невід'ємною складовою європейського культурно-цивілізаційного простору. А відтак нема потреби доводити очевидне “Україна – це Європа”. Від князівських часів і донині українська нація розвивалася й утверджувалася як демократична спільнота, що виборювала волю й справедливість. І боротьба української нації проти російського агресора, що триває вже понад десятиліття, набула характеру екзистенційної війни – за життя й існування, за збереження своєї держави й суверенітету, за людську гідність і волю, національну та культурну ідентичність. У цій війні основним об'єктом протиборства стали найважливіші для людини і нації цінності. Тому йде війна за цінності. Однією з них є справедливість. Ця обставина і має визначати євроінтеграційну політику країн – членів ЄС щодо України, яка нині виборює демократичне майбутнє всієї Європи і демократичного світу.

Наукове осмислення справедливості саме як цінності передбачає насамперед визначення її сутнісних ознак і характеристик, окреслення сфери її модальності в регулюванні як індивідуальної поведінки, так і суспільних відносин. Тому основними методами дослідження тут виступають аксіологічний та структурно-функціональний.

Справедливість прийнято вважати загальнолюдською цінністю поряд із такими цінностями, як добро, краса, істина, сім'я. Європейські цінності – це повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини. Національними ж цінностями, як правило, визначають патріотизм, державний суверенітет, національну безпеку, національну культуру.

Така класифікація цінностей хвибує на невизначеність і штучність з огляду на відсутність чіткого критерію віднесення тієї чи іншої цінності до певної з названих груп. Адже загальнолюдські цінності (наприклад, справедливість, добро, істина) є водночас і європейськими, і національними (важко уявити якусь країну, де люди не вірили б у добро, справедливість, не шукали істини – у судах, наукових дослідженнях, релігії і т. ін.). Справді, вони формують міжособистісні стосунки та соціальні відносини, відповідні ментальні установки, імперативи політичної свідомості й культури. А хіба такі європейські цінності, як демократія, рівність, поширені тільки на Європейському континенті? Така категорія, як державний суверенітет, закріплена в міжнародному праві та відповідних актах міжнародних і регіональних організацій, визначає взаємовідносини між націями і державами, є цінністю глобального порядку, тобто універсальною.

Ірина Кресіна

Тому вищеназвані та цілу низку інших цінностей слід, на нашу думку, вважати універсальними і такими, що набувають конкретного змістового наповнення в певних історичних обставинах, культурних середовищах, політичних відносинах, правових ситуаціях. І кожна держава має свою конфігурацію універсальних цінностей у кожний історичний період, у конкретних політичних умовах, за певного політичного режиму. На прикладі справедливості як цінності така конкретизація особливо переконлива. Скажімо, рішення суду про довічне ув'язнення певної особи за вчинений злочин може бути визнане справедливим у суді першої інстанції, несправедливим – у апеляційній, справедливим – у касаційній і несправедливим у Європейському суді з прав людини. Питання про справедливий мир як закінчення російсько-української війни настільки складне й неоднозначне, що його вирішення не можна спрогнозувати, адже кожна країна має власне бачення справедливості. Для України це звільнення всіх військовополонених і вкрадених загарбниками дітей, відновлення контролю й суверенітету над усіма українськими територіями. Для РФ – знищення української нації і держави, світове панування “русского міра”. Для деяких партнерів – отримання надприбутків від бізнесу в обох ворогуючих країнах. Така ж неоднозначність у підходах до справедливого закінчення тривалого близькосхідного конфлікту.

В цих і подібних ситуаціях цінність (ціна) справедливості надзвичайно висока, і такою ж високою залишається вірогідність її недосягнення. Адже уявлення тієї чи іншої сторони конфлікту про справедливість будуть протилежними, що спонукатиме або до компромісу, що не дорівнює справедливості, або провокуватиме новий конфлікт.

Предметом нашої уваги є справедливість як цінність у її політичному і правовому вимірі й детермінації українськими національними інтересами. Насамперед обґрунтуємо взаємозумовленість політичної і правової складових справедливості. Як зазначено у монографії з проблем концептуалізації та інституціоналізації правової політології як наукового напрямку¹, основні цінності права, або правові цінності, та соціальні цінності практично збіжні. Це людина, її гідність та права, справедливість, свобода, суспільне благо, правопорядок, безпека, соціальна стабільність. Названі цінності є, по-перше, загальнолюдськими, позаяк визначали ставлення людини й суспільства до політичного й правового розвитку завжди і в кожний конкретний історичний період у будь-якій країні незалежно від стадії цивілізаційного розвитку, моделі держави, політичного режиму чи стану розвитку законодавства. По-друге, вони є універсальними, можуть виступати загальними критеріями оцінки людиною чи спільнотою свого стану й статусу в соціумі, визначення цілей розвитку й адекватності засобів їх досягнення. По-третє, вони можуть бути однаково політичними й правовими, позаяк обидві сфе-

www.pravoua.com.ua

¹ *Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації* (І Кресіна ред, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України 2019) 288.

ри (політика і право) детерміновані утвердженням цих цінностей як найвищих цілей суспільного розвитку.

Відтак ефективна політика не може бути неправовою й несправедливою. Правова діяльність не може не бути політичною, позаяк регулює суспільні відносини з метою зробити їх справедливими, а політичну владу – підпорядкованою інтересам суспільства через зв'язаність (верховенство) правом. Інтегративною цінністю у взаємодії політики і права виступає справедливість. Вона визначає сенс людської діяльності в просторі соціуму й множинності інтересів. Адже гуманістичне розуміння політики полягає в тому, що вона є не тільки й не стільки суперництвом і боротьбою за владу, а є управлінням суспільством задля утвердження загального блага, забезпечення справедливого соціального порядку. Тому політика ефективна, якщо справедлива. Справедливість – мета і сенс людського співжиття, основа права, засаднича цінність демократичного суспільства. В умовах формування демократичної, соціальної, правової держави політика і право як регулятивні системи мають спільну базову цінність, якою є справедливість і яка визначає мету і сенс як політики, так і права – справедливе суспільство².

Розгляд політики крізь призму ідеї справедливого соціального управління підкреслює її нерозривний зв'язок із правом, адже право виступає вираженням політичної і соціальної справедливості. Воно є критерієм ефективності, результативності й легітимності політики та політичної влади. Своєю чергою політика визначає параметри застосування права і розвитку законодавства, механізми забезпечення прав людини і вольностей громадянина.

Група вчених факультету політології та міжнародної політики Уорикського університету (Велика Британія) у тлумачному словнику політики визначають справедливість (Justice) як наявність належної рівноваги. Справедливість у праві є втіленням ідеї належної рівноваги: чесний суд, яким, серед іншого, досягається належна рівновага між здатністю відповідача встановити невинуватість і здатністю обвинувачення встановити вину; справедливий вирок, яким урівноважується колишнє зло нинішньою дією у відповідь. У теорії політики справедливість має справу як з умовами належності до якоїсь соціальної групи, так і з розподілом тягот і вигод усередині такої групи³.

Таке тлумачення вочевидь сягає прадавніх уявлень про справедливість, що лежить на терезах богині Феміди.

Антропоцентричний підхід до політики і права базується на розумінні людини як істоти політичної (за Арістотелем), тобто як суб'єкта і об'єкта соціально орієнтованого управління задля досягнення загального блага на засадах справедливості.

² І Кресіна, 'Засадничі детермінанти правової політології', *Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації* (І Кресіна ред, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України 2019) 5, 28–29.

³ 'Justice', *The concise Oxford dictionary of politics* (Oxford University Press 1996) 598.

Ірина Кресіна

Платон у “Державі” показав справедливе суспільство, де різні соціальні функції належно виконані та врівноважені, відтак благо справедливості уподібнюється прагненню до загального блага. Таке уподібнення робить справедливість найвищим благом політичного порядку. Проте проти такого порядку виступають ті, хто, приміром, хотів би розглянути проблему справедливості суспільства з точки зору лише одного з аспектів бажаного життя в ньому.

Справедливість розглядалася європейськими мислителями як моральна чеснота (Арістотель, Монтень), втілення розуму (Гроцій), права та справедливого закону (Бекон, Спіноза, Гегель), як рівність (Арістотель, Сенека), загальне благо (Тома Аквінський, Руссо), як втілення народного суверенітету (Марсилій Падуанський), як належне особі право (Боден), історична необхідність (Макіавеллі), як справедливий закон (Локк, Монтеск’є, Кант), як цінність суспільного розвитку (Юм, Гоббс), як критерій соціального порядку і стабільності, справедливе співіснування громадян, рівні права і можливості (Ролз, Нозік), як свобода (воля), основна мета людства, моральний обов’язок (Гьйоффе).

Сучасні українські дослідники (С. Максимов, Н. Шелевер, О. Грищук, С. Погребняк) досліджують феномен справедливості як універсальну цінність політики і права. З-поміж різних аспектів справедливості та відповідних визначень виділяють засадничі принципи універсальної справедливості. Як зазначає С. Максимов,

сучасна епоха з її процесами глобалізації особливо потребує міжкультурного дискурсу справедливості і, отже, розробки принципів універсальної справедливості. У зміст універсальної справедливості включаються: а) вимога рівності: діяти однаково в однакових умовах, що формулюється як вимога неупередженості та заборона свавілля; б) ідея взаємозв’язку скоєного і відплати за нього: “кожному своє”, яка набула втілення в “золотому правилі”; в) вимога рівноваги між втратою і придбанням – справедливості обміну. Універсальну справедливість характеризує передусім визнання таких правових цінностей, як життя, власність, свобода, що втілюються у визнанні прав людини. Наявність універсальних аспектів справедливості може бути обґрунтовано з позицій політичної та правової антропології. Людство являє собою певну моральну спільність, основу якої становлять єдині для всіх людей антропологічні факти. З одного боку, в умовах обмеженості матеріальних ресурсів свобода дій людей веде їх до конкуренції та конфліктів. З другого боку, наявність розуму і здатності домовлятися створює можливість об’єднання людей на основі досягнення консенсусу. З-поміж усіх цілей політико-правової системи суспільства справедливість посідає пріоритетне місце, вона являє собою безумовну цінність, яка не може бути принесена в жертву з міркувань ефективності або хорошої організації. Будучи першими чеснотами людської діяльності, – підкреслював Дж. Ролз, – істина і справедливість безкомпромісні⁴.

www.pravo.ua

⁴ С. Максимов, “Справедливість”, *Велика юридична енциклопедія. Т. 2. Філософія права* (С. Максимов голова редкол., Право 2017) 833–834.

Оскільки в демократичному суспільстві людина є основою і найвищою цінністю як у політиці, так і в праві, то це детермінує діалектичну єдність усієї системи політичних і правових цінностей. Для людини як діяльного суб'єкта політика є сферою самореалізації та утвердження справедливого правопорядку в соціумі (полісі, державі, політикумі). Інструментом реалізації бажаної справедливості – правди для всіх і кожного – виступає право як втілення панівних у конкретному суспільстві уявлень про належне й бажане в організації спільного буття в полісі (державі, соціумі). Як зазначає Н. Шелевер, 'справедливість як цінність змістовно характеризується актуальною присутністю та існуванням усіх інших цінностей у несуперечливому співвідношенні між собою <...> Критерієм справедливості оцінюються всі галузі і норми права'⁵.

Так, у людині й справедливості поєднуються фундаментальні цінності. Вони визначають сенс і спрямованість політики і права, суспільно-політичної організації держави. Тому є всі підстави визначити людину і справедливість як політико-правові цінності, стверджувати про діалектичну взаємозумовленість цих цінностей та про недоцільність їх роз'єднання як окремих предметів наукового аналізу. Це зумовлює необхідність інтеграції методологічних підходів у аксіології права, філософії права, аксіології політики, аксіології культури, у комунікативній теорії⁶ як своєрідних концепцій і наукових напрямів.

На нашу думку, справедливість як загальне благо, як уявлення про належне у праві, суспільних відносинах (тобто категорію політичну) найбільш повно осмислюють представники філософії права, соціальної філософії і найменше – філософії політики. На думку канадського вченого Б. Мелкевіка, можна досліджувати принцип належного в рамках такого напрямку, як "правовий критицизм":

Це є не безпосереднім питанням розвитку ідеалу права, а радше питанням більш специфічного та філософського розгляду існування ідеалу права. Це "належне-ідеал" ніколи не є настільки розкритим, як у філософії права, але його можна виявити в рішеннях і методах, які вважаються більш правильними, більш раціональними, більш справедливими, більш рівними, більш демократичними тощо <...> Питання

⁵ Н Шелевер, 'Принцип справедливості в конституційному праві України' (дис докт юрид наук, 2024) 63–64.

⁶ Є Марченко, 'Генезис уявлень про справедливість (соціально-філософський аналіз)' (автореф дис канд філос наук, 2011) 14; Г Соловей, 'Ідея справедливості як основа концепції соціальної держави за доби глобалізації' (автореф дис канд філос наук, 2007) 18; А С Хумуд, 'Еволюція концепції справедливості у соціально-історичному пізнанні (соціально-історичний аспект)' (автореф дис канд філос наук, 2002) 15; К Горобец, *Аксіосфера права: філософський і юридический дискурс* (Фенікс 2013); С Калинин, 'Методологическое измерение аксиологии права' [2011] 10 Наукові праці університету "Одеська юридична академія" 269–279; О Житник, 'Поняття справедливості в сучасних наукових дослідженнях' [2014] 1 Філософські та методологічні проблеми права 58–67; О Паляниця, 'Універсалізм правових цінностей: поняття та різновиди' [2018] 55 Науковий вісник Ужгородського національного університету 14–17; Н Шелевер, 'Справедливість як основоположний принцип права' [2021] 89 Актуальні проблеми держави і права 113–118; Шелевер (н 5) 355; О Гришук, З Добощ, *Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект* (Хмельниц. ун-т упр. і права 2013) 271; С Погребняк, 'Справедливість як принцип права: основні аспекти' [2025] 1–2 Філософія права і загальна теорія права 257–268.

Ірина Кресіна

“належного буття у праві” часто розглядають у контексті роздумів про право як інститут. Тому це питання тісно пов’язане зі знанням природи якісного інституту, який створений політичною та соціальною філософією. Вважаємо, що сьогодні тривалі дебати зупиняються на виправданні наших інститутів з огляду на трактування понять “справедливість”, “справедливий” і “благо”⁷.

Така синергія в методології відкриває нові когнітивні можливості в науковому осмисленні нових реалій і викликів сучасного світу. І якщо початково справедливість означала лише відповідність чинному праву, то поступово це поняття, як слушно зазначає О. Гришук,

набуло ширшого значення, не втрачаючи при цьому тісного зв’язку з правом. При першому наближенні воно означає зміст права з об’єктивної точки зору і добропорядність певної особи із суб’єктивної. Воно є предметом людських прагнень і вимог одночасно. Жодна культура і жодна епоха не бажають відмовлятися від справедливості⁸.

Визначаючи засади суспільного договору на принципах загального блага, суверенного права народу, громадянської відповідальності та національної консолідації, Ж.-Ж. Руссо підкреслював значення справедливості, яка лежить в основі суспільного розвитку і є загальним благом та універсальною цінністю людства.

Отже, саме в засадничому та універсальному законі найбільшого блага, а не в партикулярних відносинах людини з людиною слід шукати істинних принципів справедливого і несправедливого. Не існує такого партикулярного правила справедливості, яке б з легкістю не випливало з цього найпершого закону. Це стосується і *сuique sum*, оскільки приватна власність і громадянська свобода є засадами <політичної> спільноти, і – “стався до свого брата як до самого себе”, оскільки партикулярне я, поширене на все, є найміцнішим зв’язком загального суспільства, а сила і життя держави сягають найвищого можливого рівня тоді, коли всі наші партикулярні пристрасті знаходять своє поєднання в ній. Одним словом, трапляється безліч випадків, коли шкода, заподіяна ближньому, є актом справедливості; натомість будь-яка справедлива дія має своїм правилом найбільшу спільну користь, і винятків тут не існує⁹.

Отже, у вітчизняних суспільствознавчих дослідженнях особливого значення набуває саме таке розуміння справедливості – як найбільшої спільної користі, загального блага, єдиної для всього демократичного світу цінності. Адже широкомасштабна війна РФ проти Української держави змушує до перегляду методологічних підходів до дослідження багатьох суспільних реалій, спонукає до переосмислення ролі й значення таких цінностей, як справедливість, у консолідації українського суспільства, в утвердженні

www.pravoua.com.ua

⁷ Б’ярн Мелкевік, *Вступ до філософії права* (М Колеснік пер з франц, Л Ярмол наук ред, КНТ 2024) 54–55.

⁸ О Гришук, ‘Справедливість і право (генеза ідеї)’, *Велика юридична енциклопедія. Т. 2. Філософія права* (С Максимов голова редкол, Право 2017) 834–838.

⁹ Ж.-Ж Руссо, *Про суспільну угоду, або Принципи політичного права* (О Хома пер з фр та комент, Port-Royal 2001).

національної стійкості, у формуванні національної свідомості й ідентичності. Справедливість стала не тільки універсальною, європейською, а й національною цінністю, смисложиттєвим кодом нації, її боротьби за волю, правду і власну державність, проти зла, брехні, насильства, агресії. Запит на справедливість адресований не тільки політикам, законотворцям, правоохоронним органам, а й науковцям-суспільствознавцям. Українська наука має довести усьому світу свою велику дослідницьку креативність, зокрема щодо справедливого суспільства як імперативу політичної, правотворчої і правозастосовної діяльності, здатність протистояти ворожій пропаганді й інсинуаціям, боротися за справедливе майбутнє української нації.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Horobets K, *Aksiosfera prava: filosofskiy i iuridicheskiy diskurs* (Feniks 2013) (in Russian).
2. Hryshchuk O, Dobosh Z, *Konverhentsia spravedlyvosti i prava: filosofsko-pravovyi aspekt* (Khmelnitskyi 2013) (in Ukrainian).

Edited and translated books

3. Kresina I, 'Zasadnychi determinanty pravovoi politolohii', *Pravova politolohia: problema kontseptualizatsii ta instytutsionalizatsii* (I Kresina ed, Koretsky Institute of State and Law, NAS of Ukraine 2019) (in Ukrainian).
4. Melkevik Bjarn, *Vstup do filosofii prava* (M Kolesnik transl, L Iarmol ed, KNT 2024) (in Ukrainian).
5. *Pravova politolohia: problema kontseptualizatsii ta instytutsionalizatsii* (I Kresina ed, Koretsky Institute of State and Law, NAS of Ukraine 2019) (in Ukrainian).
6. Russeau J-J, *Pro suspilnu uhodu, abo pryntsyipy politychnoho prava* (O Khoma transl. and commentaries, Port-Royal 2001) (in Ukrainian).

Journal articles

7. Kalinin S, 'Metodologicheskoe izmerenie aksiologii prava' [2011] 10 *Naukovi pratsi Universitetu "Odeska Iurydychna Akademia"* 269–279 (in Russian).
8. Palianytsia O, 'Universalizm pravovykh tsinnostey: poniattia ta riznovydy' [2018] 55 *Naukovyi visnyk Uzhgorodskoho natsionalnoho universitetu* 14–17 (in Ukrainian).
9. Pohrebniak S, 'Spravedlyvist iak pryntsyipy prava: osnovni aspekty' [2025] 1–2 *Filosofia prava i zahalna teoria prava* 257–268 (in Ukrainian).
10. Shelever N, 'Spravedlyvist iak osnovopolozhnyi pryntsyipy prava' [2021] 89 *Aktualny problemy derzhavy i prava* 113–118 (in Ukrainian).
11. Zhytnyk O, 'Poniattia spravedlyvosti v suchasnykh naukovykh doslidzenniah' [2014] 1 *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* 58–67 (in Ukrainian).

Theses

12. Khumud A S, 'Evoliutsiia kontseptsii spravedlyvosti u sotsialno-istorychnomu piznanni (sotsialno-istorychnyi aspekt)' (avtoref dys kand filos nauk, 2002) (in Ukrainian).
13. Marchenko Ye, 'Henezys uiaвлен pro spravedlyvist (sotsialno-filosofskiy analiz)' (avtoref dys kand filos nauk, 2011) (in Ukrainian).
14. Shelever N, 'Pryntsyipy spravedlyvosti v konstytutsiinomu pravi Ukrainy' (dys dokt yuryd nauk, 2024) (in Ukrainian).

Ірина Кресіна

15. Solovei H, 'Ideia spravedyvosti yak osnova kontseptsii sotsialnoi derzhavy za doby hlobalizatsii' (avtoref dys kand filos nauk, 2007) (in Ukrainian).

Encyclopedias

16. 'Justice', *The concise Oxford dictionary of politics* (Oxford University Press 1996) 768.
17. Hryshchuk O, 'Spravedlyvist i pravo (heneza idei)', *Velyka yurydychna entsyklopediia. T. 2. Filosofiia prava* (S Maksymov holova redkol, Pravo 2017) 834–838 (in Ukrainian).
18. Maksymov S, 'Spravedlyvist', *Velyka yurydychna entsyklopediia. T. 2. Filosofiia prava* (S Maksymov holova redkol, Pravo 2017) 833–834 (in Ukrainian).

Iryna Kresina

JUSTICE AS A NATIONAL, EUROPEAN, AND UNIVERSAL VALUE

ABSTRACT. The essence of justice as a value is revealed. The artificiality of dividing values into universal, European and national is shown. It is proved that justice is a European, universal and at the same time national value. The author analyzes justice as a value in its political and legal dimension and determination by Ukrainian national interests. Justice is defined as an integrative value in the interaction of politics and law.

Different methodological approaches to the definition of justice are shown. The anthropocentric approach to politics and law is based on the understanding of a person as a political creature, i.e., as a subject and object of socially oriented governance to achieve the common good on the basis of justice. The structural-functional approach focuses on the analysis of a just society where various social functions are properly fulfilled and balanced, and thus the good of justice is likened to the pursuit of the common good. Such an analogy makes justice the highest good of the political order. The axiological method is used to study justice as a moral virtue. Justice as a common good, as an idea of what is proper in law and social relations (i.e., a political category) is most fully comprehended within the framework of philosophy of law, social philosophy, and philosophy of politics. Therefore, the principle of the ought is considered within the framework of such a trend as "legal criticism".

The author argues that a person and justice combine fundamental values which determine the sense and direction of politics and law, and the socio-political organization of the State. Therefore, there is every reason to define a person and justice as political and legal values, to assert the dialectical interdependence of these values and the inappropriateness of their separation as separate subjects of scientific analysis. This necessitates the integration of these and other methodological approaches.

KEYWORDS: justice; principle of justice; value; politics; law; society; European integration.



Сергій Сунегін

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4304-708X>
ssunegin@ukr.net

DOI: 10.33498/Юш-2025-04-091

УДК 340.1

ПРАВО ЛЮДИНИ НА МИР: ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ЗАХИСТУ

Анотація. Розвиток світового правопорядку і правових систем в умовах сьогодення пов'язується із необхідністю вирішення низки питань, породжених глобалізацією, технологічним прогресом, екологічними викликами, конфліктом соціальних цінностей, а також переосмисленням традиційних правових та інших соціонормативних парадигм. У зв'язку із цим особливої значущості набуває необхідність розробки єдиного підходу до розуміння сутності та природи права людини на мир, а також перспективних напрямів його правового забезпечення та захисту.

Метою статті є визначення природи права людини на мир, проблем його правового забезпечення та захисту на сучасному етапі розвитку людства, а також перспектив їх вирішення в майбутньому.

Встановлено, що право на мир пройшло значний етап змістової та функціональної еволюції в міжнародному праві, у результаті якого воно почало розглядатися як індивідуальне право кожної людини, що має універсальний характер і повинно захищатися на міжнародному та національному рівнях, а поняття “мир” як об'єкт цього права, по суті, набуло якості основоположної засади реалізації людиною всієї системи гарантованих їй прав і свобод. З'ясовано, що право на мир має особливий механізм своєї реалізації, що проявляється у масштабних і структурованих діях насамперед суб'єктів міжнародного права, особливе місце серед яких посідають держави, які забезпечують захист цього права як у міжнародних відносинах, так і в межах своїх національних юрисдикцій.

Автор доходить висновку, що основними проблемами правового забезпечення та захисту права на мир у контексті сучасної кризи світового правопорядку є відсутність єдиних та дієвих міжнародних механізмів захисту держав від військових конфліктів та їх негативних наслідків; глобальні кризи сучасності (наприклад, міграційні кризи, природні катаклізми, економічні кризи, тероризм тощо), які створюють нові загрози мирному співіснуванню як держав між собою, так і громадян усередині відповідних суспільств; соціальна несправедливість та численні факти порушень прав людини, що підсилюють поширення недовіри громадян до владних інституцій, а отже, до зростання нестабільності та агресивних проявів вирішення спірних або конфліктних ситуацій. В умовах відсутності ефективних механізмів забезпечення та захисту права на мир неможливо досягти належного стану правопорядку як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях. Саме мир виступає першоосновою для досягнення суспільного консенсусу та соціальної консолідації, забезпечення високої якості реалізації правових норм, здійснення всієї системи прав і свобод людини та їх захисту, розвитку правових інститутів у всіх галузях публічного і приватного права, зміцнення демократичних засад організації публічної влади в державі, економічного розвитку та його соціальної спрямованості.

Ключові слова: право на мир; права і свободи людини; міжнародне право; забезпечення права людини на мир; правопорядок; насильство; миробудівництво.

© Сергій Сунегін, 2025

Сергій Сунегін

Складні й суперечливі реалії розвитку сучасного світового співтовариства, які характеризуються глобальними викликами і загрозами, суттєво підвищують актуальність наукового осмислення проблематики права людини на мир, яке в цих умовах набуває першочергового значення в системі прав і свобод людини та, по суті, є наріжним каменем міжнародного та національного правопорядків. Кризові реалії сьогодення, виникнення яких не обмежується посиленням військового чинника у вирішенні міжнародних спорів та суперечностей і пов'язується з численними деформаціями суспільних відносин практично на всіх рівнях, а також з деструкцією цілісності нормативної складової індивідуальної та колективної свідомості, переконливо свідчать про нагальну необхідність здійснення доктринального переосмислення змісту деяких фундаментальних прав людини, зокрема права на мир, яке раніше досліджувалося переважно у фокусі міжнародно-правової доктрини.

Незважаючи на те, що витoki концепції права на мир сягають ще стародавніх часів, у яких відповідні філософи та інші мислителі порушували питання справедливості, рівності, безпеки та запобігання насильству, юридичне оформлення цього права відбулося лише у ХХ ст. у міжнародно-правових актах. Водночас це право, на жаль, так і не отримало належних механізмів і гарантій свого забезпечення та захисту, у зв'язку із чим і на сьогодні воно все ще має переважно декларативний характер. При цьому міжнародні конфлікти, соціальні та економічні кризи, політична нестабільність, боротьба держав за ресурси та геополітична конкуренція створюють додаткові перешкоди для повноцінного забезпечення права людини на мир.

Проблематика права людини на мир є відносно новою у вітчизняному та зарубіжному соціогуманітарному дискурсі, особливо в контексті визначення загальнонотеретичних засад її осмислення. При цьому за останні роки відбувається суттєве посилення наукового інтересу до питань забезпечення та захисту права на мир, що пов'язано насамперед з деструкцією сучасного міжнародного правопорядку та реальною загрозою настання третьої світової війни, що може знищити сучасну цивілізацію внаслідок використання зброї масового ураження. Серед сучасних дослідників цієї проблематики слід насамперед назвати роботи В. Аль-Сааді, Д. Белова, С. Бобровник, О. Богініча, Р. Губаня, І. Іванків, Н. Клещенко, Є. Ключова, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришина, О. Ромціва, Д. Роулза, О. Скрипнюка, Д. Уолліс, В. Шабаса та ін.

Незважаючи на вагомий внесок цих та інших вчених у проблематику забезпечення та захисту права на мир, а також перспектив розвитку міжнародного та національного правопорядків, все ж потрібно визнати, що теретичні засади забезпечення та захисту права людини на мир потребують подальших наукових пошуків.

www.pravoua.com.ua

Метою цієї статті є визначення природи права людини на мир, проблем його правового забезпечення та захисту на сучасному етапі розвитку людства, а також перспектив їх вирішення в майбутньому.

Поняття “мир” як фундаментальна соціальна цінність існувало в соціо-гуманітарному дискурсі протягом тисячоліть, а його дослідження як складного суспільного явища охоплювало різні аспекти (міжнародні, військові, політичні, соціальні, економічні, духовні тощо). Ще у стародавніх цивілізаціях, насамперед у межах відповідних філософських і релігійних вчень, мир розглядався як ідеальний стан суспільства, в якому панують узгоджені, гармонійні відносини між людьми, що зумовлює досягнення справедливості, безпеки та стабільності суспільного прогресу. При цьому особливого значення поняття “мир” набуло у відповідних релігійних вченнях, у межах яких мир виступає ключовим, основоположним моральним принципом нормальної організації людського життя¹.

Водночас право на мир, тобто поняття миру вже як правової конструкції та стану основної складової безпеки співіснування держав і народів та їх прогресивного розвитку, остаточно сформувався лише у ХХ ст., що було пов'язано з двома світовими війнами та прагненням міжнародного співтовариства побудувати систему колективної безпеки, спрямованої передусім на запобігання виникненню воєнних конфліктів у майбутньому. У цьому контексті створення Ліги Націй після Першої світової війни (1919 р.) стало першою спробою міжнародного співтовариства створити умови для запобігання майбутнім війнам і забезпечення колективної безпеки, а створення Організації Об'єднаних Націй (1945 р.) та Північноатлантичного альянсу “НАТО” (1949 р.) після Другої світової війни заклали основні підвалини для забезпечення мирного співіснування держав у другій половині ХХ ст. Саме з моменту прийняття Статуту ООН² у 1945 р. у низці міжнародно-правових актів були закріплені загальні зобов'язання держав всебічно сприяти підтриманню міжнародного миру та безпеки, а з прийняттям Загальної декларації прав людини³ у 1948 р. і наступних міжнародних конвенцій і пактів у цій сфері була закріплена система основоположних прав людини, які повинні становити основу мирного існування сучасних суспільств.

Слід звернути увагу на те, що надалі право на мир набуло безпосереднього закріплення у деяких Деклараціях ООН. Зокрема, у Декларації ООН про виховання народів у дусі миру⁴ 1978 р. було закріплено принципи забез-

¹ М Несправа, ‘Філософія миру: духовно-етичний аспект’, *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення та підходи: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції* (Посвіт 2017) 402–404.

² Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice <<https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210562249>> (accessed 27.04.2025).

³ Загальна декларація прав людини <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> від 10.12.1948 (дата звернення 27.04.2025).

⁴ Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace. Adopted at the 85th plenary meeting by the General Assembly, 15 Dec. 1978 <<https://digitallibrary.un.org/record/187239?ln=en&v=pdf>> (accessed 27.04.2025).

Сергій Сунегін

печення, підтримання та зміцнення справедливого миру в інтересах майбутніх поколінь, одним із яких є невід’ємне право всіх народів і людей на життя в мирі незалежно від раси, переконань, мови і статі. Це положення було розвинене у Декларації ООН про право народів на мир⁵ 1984 р., в якій проголошено, що народи нашої планети мають священне право на мир, а сприяння здійсненню цього права, а також його захист є одним із основних обов’язків кожної держави.

У 1999 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про культуру миру⁶, у преамбулі до якої було визначено, що мир – це не просто відсутність конфліктів, а позитивний, динамічний і заснований на широкій участі процес, у якому заохочується діалог і врегульовуються конфлікти в душі взаєморозуміння та співробітництва. Характерною особливістю цієї Декларації, окрім широкого підходу до тлумачення поняття “мир”, було також те, що вона закріплювала основні напрями утвердження культури миру в суспільному житті, а також комплекс передумов, які повинні бути забезпечені для досягнення зазначеної мети. Так, ст. 4 цієї Декларації встановлювала, що освіта на всіх рівнях є однією з основних засад створення культури миру, а відповідно до ст. 7 поширенню культури миру сприяє просвітницька та інформаційна роль засобів масової інформації. При цьому у ст. 8 зазначеної Декларації було визначено, що ключова роль у поширенні культури миру належить батькам, педагогам, політичним діячам, журналістам, релігійним органам і групам, представникам інтелігенції, особам, які займаються науковою, філософською, творчою та художньою діяльністю, працівникам охорони здоров’я, гуманітарної та соціальної сфери, керівникам різного рівня, а також неурядовим організаціям.

Положення трьох зазначених вище Декларацій ООН були розвинуті в останній на сьогодні Декларації ООН про право на мир⁷, затвердженій Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 2016 р. У цій Декларації було встановлено, що кожен має право жити в мирі в умовах заохочення і захисту всіх прав людини і повної реалізації розвитку, а державам слід поважати, забезпечувати та заохочувати рівність і недискримінацію, справедливість і верховенство закону, а також гарантувати свободу від страху і бідності як засобу зміцнення миру всередині суспільств і між ними⁸.

Отже, право на мир у Деклараціях ООН пройшло значний етап свого змістового та функціонального розвитку, і якщо Декларації 1978 та 1984 рр.

⁵ Declaration on the Right of Peoples to Peace. Adopted by the General Assembly at the 57th plenary meeting, 12 Nov. 1984 <<https://digitallibrary.un.org/record/74608?ln=en&v=pdf>> (accessed 27.04.2025).

⁶ Declaration and Programme of Action on a Culture of Peace: resolutions, adopted by the General Assembly <<https://digitallibrary.un.org/record/285677?ln=en&v=pdf>> (accessed 27.04.2025).

⁷ Declaration on the Right to Peace: resolution, adopted by the Human Rights Council on 1 July 2016 <<https://digitallibrary.un.org/record/845647?ln=en&v=pdf>> (accessed 27.04.2025).

⁸ Р Губань, ‘Право на мир в деклараціях ООН’, *Чотирнадцять юридичні читання. Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом: матеріали міжнародної наукової конференції, 17–18 квітня 2019 року* (В Андрущенко, Ю Шемшученко та ін ред кол, Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова 2019) 146–149.

переважно зосереджували увагу на цьому праві як на ціннісно-нормативній концепції запобігання війні та зміцнення міжнародного миру як основної умови забезпечення виживання людства, а також на необхідності мирного вирішення міжнародних спорів, то у Деклараціях 1999 та 2016 рр. право на мир почало розглядатися вже здебільшого в контексті системи прав людини та забезпечення сталого розвитку людства. При цьому остання Декларація вперше закріпила право на мир як індивідуальне право кожної людини, яке має універсальний характер і повинно захищатися на міжнародному та національному рівнях, у тому числі відповідними інститутами громадянського суспільства, а поняття “мир” як об’єкт цього права, по суті, набуло якості основоположної засади реалізації людиною всієї системи гарантованих їй прав і свобод.

Як уже попередньо зазначалося, мир як соціальна цінність і відповідно як об’єкт права являє собою багатоаспектну категорію, яку можна досліджувати з точки зору різних соціогуманітарних доктрин, зокрема в межах юридичної науки та сучасної політико-правової дійсності. Зазначені вище Декларації ООН надають можливість зробити загальний висновок про те, що поняття “мир” можна розглядати як комплекс прав, обов’язків, принципів і цінностей організації й розвитку всієї системи міжнародних та внутрішньодержавних відносин.

Саме такий підхід, на нашу думку, надає можливість уникнути відповідної редукції змісту цього поняття, яке в такому випадку не враховуватиме всіх необхідних складових його практичного забезпечення, у тому числі на міжнародному рівні, у межах якого мир традиційно досліджується крізь призму відсутності воєнних дій між державами⁹. Адже мир – це не просто відсутність війни та стан активного співробітництва між державами, а комплексне явище, що характеризується високим рівнем досягнутої соціальної справедливості та належною якістю багатоманітних правореалізаційних процесів, стабільною та позитивною динамікою розвитку суспільних відносин, зокрема правових, мінімізацією рівня насильства всередині суспільства та переважно компромісним характером узгодження правових спорів та інших конфліктних ситуацій.

У зв’язку із цим право на мир – це право на відсутність насильства та війн, на гарантії індивідуальної та колективної безпеки, стабільного і прогресивного розвитку суспільства і громадян, що виступає першоосновою міжнародного та національного правопорядків. При цьому особливої значущості це право набуває саме в умовах сьогодення, коли суттєво посилюються глобальні загрози та багатоманітні кризові реалії розвитку сучасних держав і суспільств.

⁹ Д. Белов, І. Сухан, ‘Право на мир: сучасні підходи до праворозуміння’ [2023] 5 Аналітично-порівняльне правознавство 687–691 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.122>.

Сергій Сунегін

Такий підхід до розуміння поняття “мир” надає можливість сформулювати основні ознаки права на нього, а саме:

1. Право на мир має універсальний, всеосяжний характер і охоплює широке коло аспектів, які, по суті, є відповідними індикаторами його практичного забезпечення та захисту. Йдеться про правові, політичні, культурні, економічні, соціальні та інші складові, що роблять стан миру реальним або належною мірою реалізованим у суспільному житті. Універсальність права на мир безпосередньо впливає з норм наведених вище декларацій ООН, а також деяких інших норм міжнародного права, і проявляється у тому, що воно належить усім людям незалежно від їх національності, раси, кольору шкіри, статі, політичних чи релігійних переконань, культурної ідентифікації, соціального статусу і майнового стану, світогляду тощо.

Необхідно також враховувати, що реалізація права на мир передбачає прагнення створити умови стабільного миробудівництва на глобальному, регіональному та національному рівнях, які включають у себе не лише відсутність військових конфліктів, а й усунення чи принаймні мінімізацію всіх форм насильства на макро- і мікрорівнях, зокрема усунення причин, які сприяють насильству, передусім війнам. При цьому слід враховувати, що дискримінація, бідність, злидні та інші соціальні патології не можна вважати першопричиною насильства, оскільки будь-які деструктивні явища в суспільстві є насамперед наслідком спотвореного розуміння змісту основоположних соціальних цінностей, зокрема свободи, яка все більше втрачає свій онтологічний взаємозв'язок з внутрішньою відповідальністю особистості та усвідомленням значущості публічних інтересів, а також інтересів інших осіб як учасників соціальної комунікації.

Щодо цього в науковій літературі правильно відзначається, що

сучасна людина прагне будь-якою ціною здобути матеріальні блага та розваги, нерідко нехтуючи правами інших людей та відмовляючись від таких традиційних, здатних згуртувати суспільство цінностей, як добро, гідність, милосердя, взаємопідтримка. Наслідком споживацького ставлення людей одне до одного, суспільства, природи стає зниження моральної відповідальності людини за свої дії, втрата єдності з духовним, перевага матеріальних цінностей над духовними, зростання насильства у всіх його видах і формах як на рівні суспільства і державних інститутів, так і на рівні індивідуальної свідомості. У зв'язку із цим важливим чинником, який призводить до поширення насильства в суспільстві, є ціннісна дезорганізація сучасної людини. Регрес гуманності, нетерпимість і жорстокість людей починаються з дезінтеграції внутрішнього світу особистості, вакууму духовності. В умовах суспільної атомізації та фрагментації “нова людина” з легкістю може змінювати як типи діяльності, так і цінності, ідеали, переконання. Вона хворіє на моральну сліпоту, стає байдужою й нечутливою до проблем інших людей¹⁰.

www.pravoua.com.ua

¹⁰ К Кальницька, Н Шакур, ‘Насильство як соціальний феномен: соціально-психологічні причини та етико-моральні засади протидії’ [2017] 6(20) Проблеми політичної психології 25.

2. Право на мир має особливий механізм своєї реалізації, основу якого складає мирне співіснування та взаємодія між державами, їх об'єднаннями і міжнародними організаціями, що передбачає дотримання домовленостей між ними, а також правові засоби, спрямовані на запобігання військовим конфліктам і застосування воєнної сили у міжнародних відносинах. На відміну від більшості прав і свобод людини право на мир не може бути реалізовано через безпосередні дії індивідів як суб'єктів правовідносин, оскільки воно виступає насамперед результатом практичного втілення в життя принципів міжнародного права, закріплених у відповідних джерелах, зокрема у Статуті ООН.

Якщо, наприклад, реалізація свободи слова, свободи пересування та вибору місця проживання, права на судовий захист, на особисту недоторканність і безпеку, на участь у виборах і референдумах, на охорону здоров'я, на працю, на підприємницьку діяльність тощо передбачає здійснення активних дій з боку самого індивіда, то реалізація права на мир проявляється у більш масштабних та структурованих діях насамперед суб'єктів міжнародного права, особливе місце серед яких посідають держави, які в межах своїх національних юрисдикцій реалізують це право через відповідні організаційні та правові механізми забезпечення захисту громадян від будь-якого насильства. Це означає, що для повноцінного практичного здійснення права на мир, поряд із зусиллями міжнародно-правового характеру, спрямованими здебільшого на запобігання військовим конфліктам між державами за допомогою налагодження системи дипломатичних, економічних, гуманітарних та інших взаємозв'язків між державами та міжнародними організаціями, важливими і необхідними є також створення відповідних інструментів запобігання насильству всередині самих держав, що передбачає ефективний захист від таких загроз, як внутрішні соціальні конфлікти та масові заворушення, поширення злочинності, зростання бідності тощо.

Водночас з урахуванням наведених вище констатацій реальність права на мир забезпечується також і зусиллями громадянського суспільства та навіть окремих громадян. При цьому поведінка і діяльність останніх може сприяти утвердженню миру та відповідно зменшенню рівня насильства в суспільному житті лише у тому випадку, якщо вона враховує як букву, так і дух законів, тобто відповідає не лише формально визначеним правовим нормам, а й моральним цінностям. Більше того, людина може брати участь у реалізації цього права і через активну участь у соціальних і політичних процесах, зокрема через підтримку організацій, діяльність яких спрямована на мирне врегулювання конфліктних ситуацій, або тих політичних лідерів, програми яких переважно акцентують увагу на забезпеченні процесів миробудівництва та суспільної консолідації.

Попри той факт, що в центрі уваги забезпечення мирного життя, як правило, перебувають масштабні мирні проекти, причому здебільшого між-

Сергій Сунегін

народного характеру, а роль і діяльність окремих осіб і громадянського суспільства загалом у створенні миру все ще залишається за лаштунками, у сучасному світі неможливо не брати до уваги суспільні та громадські рухи, а також діяльність окремих визначних постатей та експертів, які фокусуються на критеріях добробуту та культури, що стають основою для розбудови довготривалого миру. Саме тому для досягнення цієї мети потрібна широка співпраця наукової спільноти, експертів, громадськості, державних діячів, дипломатів, представників міжнародних і регіональних організацій, а також медіа, спрямована як на аналіз допущених раніше помилок у здійснюваних процесах миробудівництва, так і на ідентифікацію кращих практик забезпечення миру, популяризацію “культури миру”, “мирного мислення” і формування пулу професіоналів у сфері розбудови миру¹¹.

3. Право на мир має специфічний взаємозв'язок з іншими правами і свободами людини, який проявляється насамперед у тому, що окремі фундаментальні права людини, по суті, формують його безпосередній зміст. Адже змістом права на мир є право людини на особисту безпеку та недоторканність, право на захист від загроз з боку держави та інших суб'єктів, право на культурну ідентичність, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на розвиток і благополуччя тощо. Не можна вести мову про реальність забезпечення права на мир, якщо за дужки виносяться питання умов нормального розвитку людини та її особистої безпеки, які є необхідними маркерами або індикаторами суспільних відносин, звільнених від насильства. Мирне співжиття найбільшою мірою забезпечується там, де людина має всі можливості всебічно розвиватися та покращувати якість свого життя, де має місце належний захист довкілля, а також соціальний, економічний та культурний розвиток.

Отже, зміст права на мир проявляється у більш широкому контексті багатьох фундаментальних прав людини, забезпеченість і захист яких становлять основу миробудівництва. При цьому має місце і зворотній зв'язок, оскільки право на мир спрямоване на створення умов для повноцінної реалізації всієї системи прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб; воно забезпечує не лише захист від зовнішніх загроз, а й внутрішню стабільність у суспільстві. Соціальна, економічна чи будь-яка інша форма суспільного прогресу може бути досягнута лише в умовах миру й саме право на мир забезпечує довгостроковий і різногалузевий розвиток як у межах окремих суспільств, так і на міжнародному рівні.

У науковій літературі щодо цього правильно зазначається, що ‘без забезпечення права на мир право людини на життя і його захист стає абсолют-

¹¹ І Паніна, ‘Дослідження миру: основні теоретичні перспективи’ [2022] 1 Політичне життя 104 <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.1.11>.

но нездійсненним, незалежно від наявності чинних міжнародних договорів про захист цивільного населення та визнання правил ведення війни¹².

З огляду на наведені характеристики права людини на мир необхідно зазначити, що основні проблеми правового забезпечення та захисту цього права випливають насамперед з розмитості, нечіткості юридичного змісту цього права, з відсутності узгоджених міжнародних і національних механізмів його реалізації та охорони, урешті-решт, з конфлікту між державним суверенітетом та міжнародними нормами тощо. Адже, незважаючи на існування значної кількості міжнародних договорів, декларацій та інших джерел у сфері прав людини, їх положення закріплюють переважно загальні зобов'язання держав щодо створення ними умов для забезпечення та захисту традиційної системи прав і свобод людини, тобто особистих (громадянських), політичних, економічних, соціальних, культурних, інформаційних тощо.

Слід погодитися з думкою, що міжнародні акти містять переважно декларативні положення та не мають ефективних механізмів примусу до їх виконання державами, які їх підписали та навіть ратифікували. Ця особливість пов'язана насамперед з особливим суб'єктним складом міжнародно-правових відносин, основними учасниками яких є держави та міжнародні організації. При цьому юридична відповідальність держав не може забезпечуватися шляхом застосування до них примусових засобів, які традиційно застосовуються до фізичних та юридичних осіб, а використання міжнародною спільнотою економічних та інших санкцій чи відповідних обмежувальних заходів, як свідчить практика, не дає повноцінного позитивного результату, пов'язаного із досягненням цілей реалізації права на мир. Натомість санкційні обмеження можуть призвести і до настання негативних тенденцій розвитку суспільств, посилюючи гуманітарні кризи та заважаючи доступу до ресурсів звичайним громадянам¹³.

Водночас право людини на мир, як ми попередньо пересвідчилися, не може бути реалізовано особою на індивідуальному рівні, що суттєво відрізняє його від інших прав і свобод людини. Однак реальність стану забезпеченості та захищеності цього права, зокрема стосовно конкретної особистості, може мати місце лише за умови функціонування ефективних механізмів реалізації всіх інших прав людини, якість практичного забезпечення та захисту яких навіть у розвинених демократичних державах все ще містить відповідні недоліки та прорахунки. Саме тому удосконалення механізмів забезпечення та захисту всієї системи прав і свобод людини на міжнародному та національному рівнях, у тому числі посилення їх гарантій-

¹² Є Ключова, Ю Соловйова, 'Мир як право: особливості визначення та забезпечення' [2023] 1(13) *Dictum Factum* 204–210.

¹³ О Ромців, 'Право на мир: основні проблеми реалізації' [2024] 86(1) *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 267–268 <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.39>.

Сергій Сунегін

ної складової, є необхідною передумовою належної реалізації права на мир у суспільному житті.

Серед інших проблем правового забезпечення та захисту права людини на мир можна також назвати конфлікт національного і міжнародного права, який може проявлятися у різних формах, зокрема, у відмові держави від визнання міжнародно-правових норм, у застосуванні так званих подвійних стандартів у практиці упорядкування міжнародних і внутрішньодержавних відносин, у порушенні норм гуманітарного права тощо.

Слід підтримати точку зору, що для забезпечення стабільно функціонуючого міжнародного правопорядку, посилення механізмів захисту прав і свобод людини необхідно дотримуватися положень міжнародного права всіма державами, упереджуючи суперечність його норм з нормами внутрішньодержавного права. При цьому ефективність норм міжнародного права в механізмі правового регулювання національної правової системи залежить також від того, як вони сприймаються юрисдикційними органами відповідних держав, наскільки досконалі є форми, методи їх об'єктивації в реальних суспільних відносинах¹⁴, чи відповідає їх зміст традиційній моралі у певному суспільстві, панівним у ньому звичаям і традиціям, наскільки вони враховують особливості розвитку національного права та його соціокультурної основи тощо.

У цьому контексті необхідно також враховувати, що забезпечення ефективної реалізації та захисту права людини на мир не може спиратися на суто правові засоби, оскільки мирні відносини як між державами, так і всередині відповідних суспільств, є наслідком системної дії багатьох чинників, зокрема політичних, економічних, соціальних, інформаційних тощо. Адже економічні кризи, соціальна нерівність і дискримінація, корупція та інші соціальні патології у багатьох випадках призводять до насильства, виникнення громадських заворушень і масових безпорядків, численних конфліктів на макро- і мікрорівнях, що безпосередньо загрожує належному забезпеченню та захисту права на мир. Це своєю чергою означає, що право на мир може бути належним чином забезпечено та захищено лише в умовах наявності високого рівня суспільної моралі, розвиненої моральної свідомості громадян, а також узгодженої, збалансованої, системної дії соціальних норм на відповідні відносини в суспільстві.

Практична неможливість забезпечення права людини на мир правовими засобами в умовах девальвації значення традиційної моралі в суспільстві зумовлюється не лише тим фактом, що державно встановлене законодавство втрачає своє функціональне призначення в аморальному соціальному середовищі, перетворюючись на своєрідну "декларацію про ціннісні ідеали та

www.pravoua.com.ua

¹⁴ І Міма, Н Іванюк, 'Порівняльно-правовий аналіз взаємозв'язку національного і міжнародного права в умовах інтеграційних процесів' [2020] 4 Juris Europensis Scientia 184 <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.153>.

добрі наміри”, а й тим, що моральна культура та розвинена індивідуальна і колективна моральна свідомість – це той фундамент внутрішнього миру в суспільстві, без якого неможливо побудувати стабільний і справедливий мир, оскільки самі люди не готові до мирного співіснування, не поважають одне одного та діють, як правило, для задоволення власних егоїстичних інтересів та потреб, навіть якщо це порушуватиме права та інтереси інших осіб.

Саме тому, як слушно зазначається у науковій літературі, протидія насильству, а отже, і порушенню права на мир, повинна передбачати формування певного ненасильницького типу волі, ненасильницької культури та творчих, конструктивних цілей, для чого необхідні як особисті зусилля, так і відповідна інституційна підтримка і наявність моральних традицій, які, з-поміж іншого, покликані прояснити та систематизувати ці зусилля¹⁵.

Якщо в суспільстві не цінується традиційна мораль, то право на мир не може сприйматися як основоположне право людини, а виникаючи в суспільстві конфлікти та/або спори нерідко починають вирішуватися через агресію та насильство, які сприймаються як допустимий засіб їх розв'язання. Справжній, тобто щирий і добровільний мир можливо досягти лише в тому суспільстві, в якому присутня емпатія та розуміння чужої точки зору, здатність до компромісу та прагнення до справедливості. Без цих моральних якостей будь-яке суспільство поступово схилитиметься до конфліктів та деградації відповідних комунікативних практик.

Висновки. Отже, можемо зробити такі висновки з проведеного дослідження:

1. Право на мир – це невід'ємне право кожної людини на безпечний, вільний і гармонійний розвиток у світі, суспільстві, державі чи будь-якому іншому соціальному середовищі або групі, в яких відсутні або принаймні реально мінімізовані насильство, агресія та будь-які загрози життю і здоров'ю людей. Право людини на мир є першоосновою функціонування та розвитку цивілізованого правопорядку, яка забезпечує можливість здійснення всіх інших прав і свобод людини, створюючи умови для досягнення соціальної справедливості та благополуччя всіх людей, їх прогресивного розвитку у будь-якій сфері суспільного життя. Функціональне призначення права на мир проявляється насамперед у гарантуванні безпечного і стабільного прогресивного розвитку людини та суспільства, у запобіганні конфліктам та насильству з акцентом на мирне врегулювання спірних питань, а також у стимулюванні міжнародного співробітництва та створення умов для стійкого мирного розвитку людства.

2. Основними проблемами правового забезпечення права на мир в контексті сучасної кризи світового правопорядку є відсутність єдиних і дієвих міжнародних механізмів захисту держав від військових конфліктів та їх не-

¹⁵ Н Бойченко, 'Філософське розуміння природи насильства' [2017] 12 Антропологічні виміри філософських досліджень 23 <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i12.119076>.

Сергій Сунегін

гативних наслідків; глобальні кризи сучасності (наприклад, міграційні кризи, природні катаклізми, економічні кризи, тероризм тощо), які створюють нові загрози мирному співіснуванню як держав між собою, так і громадян усередині відповідних суспільств; соціальна несправедливість та численні факти порушень прав людини, що сприяють поширенню недовіри громадян до владних інституцій, а отже, до зростання нестабільності та агресивних проявів вирішення спірних або конфліктних ситуацій.

3. В умовах відсутності ефективних механізмів забезпечення та захисту права на мир неможливо досягти належного стану правопорядку як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівнях. Саме мир виступає основою для досягнення суспільного консенсусу та соціальної консолідації, забезпечення високої якості реалізації правових норм і захисту прав людини, розвитку правових інститутів у всіх галузях публічного і приватного права, зміцнення демократичних засад організації публічної влади в державі, економічного розвитку та його соціальної спрямованості.

4. Прогаляни в сучасному правовому регулюванні права людини на мир пов'язані з юридичними чинниками (наприклад, відсутність механізму реалізації права людини на мир у національному законодавстві, недостатня юридична відповідальність за порушення права на мир, фрагментарний характер міжнародно-правових норм, які стосуються забезпечення права на мир та міжнародної безпеки тощо), а також з групою соціальних чинників, у межах яких можна виокремити політичні (відсутність міжнародного консенсусу, суперечності між державами), економічні (стан війни між державами та значне поширення насильства всередині суспільства є вигідними для окремих економічних і політичних груп), моральні (пропаганда агресивної політики, ціннісно-ідеологічні суперечності) тощо.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Bielov D, Sukhan I, 'Pravo na myr: suchasni pidkhody do pravorozuminnia' [2023] 5 Analitichno-porivnialne pravoznavstvo 687–691 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.122> (in Ukrainian).
2. Boichenko N, 'Filosofske rozuminnia pryrody nasylstva' [2017] 12 Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen 23 <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i12.119076> (in Ukrainian).
3. Kalnytska K, Shakun N, 'Nasylstvo yak sotsialnyi fenomen: sotsialno-psykholohichni prychny ta etyko-moralni zasady protydii' [2017] 6(20) Problemy politychnoi psykholohii 25 (in Ukrainian).
4. Kliuieva Ye, Soloviova Yu, 'Myr yak pravo: osoblyvosti vyznachennia ta zabezpechennia' [2023] 1(13) Dictum Factum 204–210 (in Ukrainian).
5. Mima I, Ivaniuk N, 'Porivnialno-pravovyi analiz vzaïmozv'iazku natsionalnoho i mizhnarodnoho prava v umovakh intehratsiinykh protsesiv' [2020] 4 Juris Europensis Scientia 184 <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.153> (in Ukrainian).
6. Panina I, 'Doslidzhennia myru: osnovni teoretychni perspektyvy' [2022] 1 Politychne zhyttia 104 <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.1.11> (in Ukrainian).

7. Romtsiv O, 'Pravo na myr: osnovni problemy realizatsii' [2024] 86(1) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo 267–268 <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.39> (in Ukrainian).

Conference papers

8. Huban R, 'Pravo na myr v deklaratsiiakh OON', *Chotyrynadtsiati yurydychni chytannia. Problemy implementatsii natsionalnoho zakonodavstva do Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 17–18 kvitnia 2019 roku* (V Andrushchenko, Yu Shemshuchenko ta in red kol, Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova 2019) 146–149 (in Ukrainian).
9. Nesprava M, 'Filosofiiï myru: dukhovno-etychnyi aspekt', *Fundamentalni ta prykladni doslidzhennia: suchasni naukovopraktychni rishennia ta pidkhody: zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* (Posvit 2017) 402–404.

Serhii Suniehin

THE HUMAN RIGHT TO PEACE: ISSUES OF LEGAL PROVISION AND PROTECTION

ABSTRACT. The development of world law order and legal systems in today's conditions is associated with the need to resolve a number of issues generated by globalization, technological progress, environmental challenges, conflict of social values, as well as rethinking traditional legal and other socio-normative paradigms. In this regard, the need to develop a unified approach to understanding the essence and nature of the human right to peace, as well as perspective directions for its legal support and protection, becomes particularly important.

The purpose of the article is to determine the nature of the human right to peace, the problems of its legal enforcement and protection at the current stage of human development, as well as the prospects for their solution in the future.

It has been established that the right to peace has undergone a significant stage of substantive and functional evolution in international law, as a result of which it began to be considered as an individual right of every person, which has a universal character and must be protected at the international and national levels, and the concept of "peace" as an object of this right has essentially acquired the quality of a fundamental principle for the implementation by a person of the entire system of rights and freedoms guaranteed to him. It has been found that the right to peace has a special mechanism for its implementation, which is manifested in large-scale and structured actions, primarily of subjects of international law, a special place among which is occupied by states that ensure the protection of this right both in international relations and within their national jurisdictions.

The author concludes that the main problems of legal protection of the right to peace in the context of the modern crisis of the world law order are the lack of unified and effective international mechanisms for protecting states from military conflicts and their negative consequences; global crises of modernity (for example, migration crises, natural disasters, economic crises, terrorism, etc.), which create new threats to the peaceful coexistence of both states among themselves and citizens within the societies; social injustice and numerous facts of human rights violations, which contribute to the spread of citizens' distrust of government institutions, and therefore, to the growth of instability and aggressive manifestations of resolving controversial or conflict situations. In the absence of effective mechanisms for ensuring and protecting the right to peace, it is impossible to achieve an adequate state of law and order both at the international and domestic levels. It is peace that serves as the basis for achieving public consensus and social consolidation, ensuring high-quality implementation of legal norms and protection of human rights, developing legal institutions in all areas of public and private law, strengthening the democratic principles of organizing public power in the state, economic development and its social orientation.

KEYWORDS: the right to peace, human rights and freedoms, international law, ensuring the human right to peace, law and order, violence, peacebuilding.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ З АКТУАЛЬНОЇ ТЕМИ

Закономірним продовженням серії тем, присвячених співпраці України і Євросоюзу, Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, реалізації правового статусу України як країни – кандидата на вступ до ЄС, є актуальна тема “Поступ України на шляху до членства в Європейському Союзі: роль академічної юридичної науки”. До її підготовки долучені провідні українські вчені – представники наукових шкіл міжнародного права і права Європейського Союзу, конституційного права, муніципального права, адміністративного права і процесу, фінансового права, інформаційного права, цивільного права, трудового права, кримінального права і процесу, екологічного і земельного права, теорії та історії держави і права, філософії права і правової політології та ін.

Інтеграційні процеси Української держави підтверджують тисячолітні європейські традиції державотворення і правотворення, спільні демократичні засади, конституційні та інші правові цінності, властиві для окремих держав – членів ЄС і загалом Євросоюзу, а також розбудови громадянського суспільства і правової держави, відкритої та ефективної системи публічної влади, зосередженої на забезпеченні прав і свобод, інтересів людини, територіальних громад, інших спільнот. Поступ України, як і інших держав кандидатів на членство у ЄС, демонструє послідовний і системний, стратегічно визначений і незворотний європейський курс, підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України. Йдеться про реалізацію положень Конституції України, які є нормами прямої дії, результатом виконання міжнародно-правових зобов'язань. Знаковою саме є роль наукової спільноти, експертів, правозахисників, громадського сектору в згаданих процесах.

Ще фундатор академічної юридичної науки, дипломат, віцепрезидент Міжнародного суду ООН і засновник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, який перетворив створений спочатку науковий сектор у провідну розвинену академічну установу, своєю діяльністю сприяв захисту ідеалів свободи й миру для держав, усього світового співтовариства, мирного співробітництва. Саме Володимир Корецький був одним із творців Загальної декларації прав людини, брав участь у сесіях Генеральної Асамблеї і Ради Безпеки ООН, Комітеті з прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації, Комісії ООН з прав людини, Комісії міжнародного права ООН. Його наукові ідеї увійшли до золоті теоретичної скарбниці вітчизняної правової думки, отримали розвиток у працях представників заснованої ним академічної школи міжнародного права та порівняльного правознавства, історико-правової науки. Це приклад беззастережного служіння Україні та її народу, науково-теоретичної і практичної значущості здобутків ученого, популяризації надбань української юридич-

ної науки за кордоном, активної громадської діяльності. Натепер залишаються актуальними вчення про суверенітет, міжнародну правосуб'єктність, міжнародний правопорядок на принципах миру, безпеки та стабільності (Олександр Скрипнюк “Віддане служіння науці та Україні: життєвий і професійний шлях академіка Володимира Корецького”).

20 лютого 2025 р. відбулася міжнародна науково-практична конференція з нагоди 135-річчя від дня народження В. М. Корецького “Фундатор української академічної юридичної науки та освіти, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України”. Учасники цього почесного заходу підкреслили важливість наступності наукових традицій сучасної наукової спільноти, особливо в умовах протистояння агресії росії проти України, набуття членства України в ЄС, адаптації законодавства України до *acquis* ЄС.

Своєю чергою вагомою є роль академіка Ю. Шемшученка, його наукової спадщини у світлі нових викликів часу, потреби консолідації суспільства навколо національної ідеї, демократичних цінностей і захисту своїх громадян. Глибоке осмислення категорії національної безпеки, екологічних ризиків, конституційних гарантій, взаємодії органів влади та громадськості, як і раніше, залишається тим концептуальним підґрунтям, що здатне допомогти у виробленні виважених стратегій розвитку. Саме здорова права система – це міцний щит і для внутрішньої стабільності, і для зовнішньої стійкості держави. Тому тепер, коли суспільство вразливе й шукає шляхи до відновлення, розбудови післявоєнного порядку й поглиблення європейської інтеграції, наявні наукові доробки надають ідейні орієнтири, підказують, які принципи й методи становлять основу взаємодії між гілками влади, як слід використовувати юридичні інструменти для збереження екологічного балансу й зміцнення територіальних громад, яким має бути суспільний діалог у контексті конституційної реформи та зміцнення судової влади (Олександр Скрипнюк “Наукова спадщина академіка Юрія Шемшученка і державотворення: інтеграція науки та освіти”).

В умовах агресії росії під загрозою не лише Україна, а й системи забезпечення міжнародного миру та безпеки, європейської і євроатлантичної співпраці. Так, Український народ демонструє високий розвиток європейської культури і свідомості, ідентичності й стійкості, потенціал бути рушієм модернізації національного, наднаціонального і міжнародного правопорядків. Тому аргументованими є сформульовані пропозиції щодо потреби удосконалення установчих документів ЄС, порядку вироблення та прийняття рішень у ЄС, вирішення безпекового питання для ЄС шляхом негайного приєднання України до ЄС як найбільш ефективний спосіб згортання авторитарно-імперіалістичних амбіцій московії. Лідерство в утвердженні цінностей поваги до прав і свобод людини, демократії, верховенства права як базових постулатів якісно нового європейського, а в перспективі і світового, правопорядку має взяти на себе ЄС (Наталія Камінська, Володимир Демиден-

ко “Україна – рушійна сила утвердження свободи, демократії, безпеки, прав людини та верховенства права як першооснови нового світового і європейського правопорядку”).

Реалії сучасного геополітичного розвитку та політико-правове становище України в умовах правового режиму воєнного стану та загроза державному суверенітету як ніколи загострили важливість урахування воєнних і невоєнних факторів, комплексного та системного підходу до забезпечення національної безпеки, виваженої та послідовної правової політики держави в цій сфері в майбутньому. Втім, на відміну від держав – членів ЄС та згідно з існуючими правовими актами між Україною та ЄС, співробітництвом у сфері безпеки не передбачає гарантій колективної безпеки. Тому перспектива членства в ЄС розглядається Україною, у тому числі, як один з міжнародних механізмів забезпечення національної безпеки. Відповідно в межах існуючого правового поля натепер потребує посилення забезпечення національної безпеки та співпраці з ЄС у політичній і військовій площинах, на рівні відповідних державних інституцій, у взаємодії з міжнародними безпековими організаціями (Наталя Пархоменко “Членство в Європейському Союзі як один з механізмів забезпечення національної безпеки”).

Сучасна архітектура європейської безпеки є неуніфікованою і багаторівневою системою, що поєднує нормативні, інституційні та процедурні елементи, функціонує як мережа взаємозв’язаних організацій, механізмів і принципів на основі спільної ціннісної орієнтації. Для неї характерні зовнішні (міграційна криза, терористичні атаки, військові загрози) та внутрішні (зростання рівня етнічної ворожнечі, економічна криза, незадоволення політикою) загрози і небезпеки. Запропоновано адміністративну конструкцію підвищення рівня суспільної безпеки, що включає взаємозв’язані елементи: конструктивну діяльність органів виконавчої влади, наукові розробки щодо алгоритмів забезпечення рівня суспільної безпеки, рівні протидії загрозам і небезпекам, рівні забезпечення безпеки суспільних відносин ЄС, кібернетичну безпеку (Дмитро Беззубов “Адміністративна архітектура забезпечення громадської безпеки країн Європейського Союзу”).

Синергія конституційно-правової свободи людини як мети українського конституціоналізму та основоположних цінностей ЄС виражається в тому, що людина в доктрині конституціоналізму та євроінтеграційної практики України посідає провідне місце, а саме є основним ціннісним орієнтиром євроінтеграційного розвитку України, індикатором перевірки на реальність та ефективність запровадження основоположних цінностей ЄС у вітчизняні конституційно-правові реалії; а визнання, забезпечення та захист конституційно-правової свободи є метою функціонування системи конституціоналізму. Така свобода є концептом, що діалектично поєднує основоположні цінності ЄС – свободу, рівність, справедливість, повагу до прав людини через єдність їх людиноцентристської сутності. Це надає підстави розгля-

дати конституційно-правову свободу людини як мету євроінтеграційної тенденції сучасного українського конституціоналізму. Це юридичний (конституційно-правовий) і фактичний стан людини в суспільстві та державі, відповідно до якого людина є фізично, економічно, політично, духовно незалежною (вільною) від будь-яких неправових (неконституційних) обмежень і втручань у всі сфери індивідуальної свободи з боку публічно-владних та інших соціальних суб'єктів. З метою забезпечення балансу інтересів у системі відносин “людина – суспільство – держава” конституційно-правова свобода може бути обмежена в екстраординарних умовах (наприклад, під час воєнного стану), але при дотриманні критеріїв тимчасовості, конституційності, необхідності, домірності (пропорційність і достатність), справедливості, незмінності принципів конституційного статусу людини і визначених у Основному Законі держави її основоположних прав і свобод (Анжелка Крусян “Конституційно-правова свобода людини як мета сучасного українського конституціоналізму: науково-доктринальний аналіз у контексті синергії з цінностями ЄС”).

Обґрунтованими є основні напрями конституційних змін, спрямовані на досягнення європейського рівня соціально-економічного розвитку країни, удосконалення засад конституційного ладу України, правового статусу людини і громадянина, існуючого механізму публічної влади, територіального устрою нашої країни. Так, конституційна реформа в Україні як фактор конституціоналізації європейського курсу України повинна бути всеосяжною, системною, повною, відбуватися чітко в рамках приписів розділу XIII Конституції України і мати наслідком напрацювання пропозицій щодо внесення змін до Конституції України на основі узагальнення практики реалізації Основного Закону України, з урахуванням досягнень і тенденцій розвитку сучасного європейського конституціоналізму, демократичних цінностей, передбачаючи функціонування майбутньої конституційної моделі організації публічних відносин на основі концепції конституційного патріотизму. Синергія цього підходу має вивести Україну на якісно новий рівень суспільного розвитку, забезпечити кожному українцю гідне сучасної людини життя, а всьому українському народові належне місце в ЄС. Наша держава і Український народ потребують Конституції, яка: враховуватиме кращі здобутки української політико-правової спадщини і сучасного західноєвропейського конституційно-правового досвіду; гарантуватиме незворотність демократичного розвитку країни; стане ключовим компонентом політичних і правових реформ в Україні, спрямованих на впровадження стандартів ЄС; виступить дієвим інструментом захисту України від зовнішньої військової агресії, забезпечить її від загроз і викликів в умовах глобалізації, міжнародного тероризму тощо; модернізує нашу країну, забезпечить реальність проголошених Основним Законом положень і сприятиме подальшій консолідації

українського суспільства (Олег Марцеляк “Конституційна реформа як важливий чинник конституціоналізації європейського курсу України”).

Важливим і своєчасним є акцентування на динаміці феномену “електронна демократія”, конституційно-правових засадах її становлення на національному і місцевому рівнях в Україні, існуючих проблемах у цьому контексті. На основі аналізу концепту цифрової трансформації Європи до 2030 року, викладеному в “Цифровому компасі 2030”, де закріплено стратегічний курс цифрової трансформації ЄС, зосереджений на людині орієнтованому, стійкому і забезпеченому цифровому майбутньому, впровадженні розумних платформ для громад (Smart Data), “розумних сіл” і т. д., зроблено висновок про необхідність пошуку оптимальної моделі, виокремлення послідовних етапів або стадій розвитку електронного врядування – від простої інформації до повноцінної участі.

Розвиток локальної електронної демократії – один з ключових факторів дієвої та оперативної комунікації громадян з владними інституціями, прийняття ними обґрунтованих і прозорих рішень, а також відновлення та відбудови України через стимулювання місцевих ініціатив із залученням інвестицій. Тому нагальними є розробка і прийняття оновленої Концепції розвитку електронної демократії, з урахуванням розвитку ШІ, технології блокчейн, інструментів обробки великих даних (Big Data) і т. ін. (Наталія Камінська, Володимир Демиденко “Реалії і тенденції розвитку електронної демократії на місцевому рівні: спільні виклики для ЄС та України”).

Особливу складність становить регулювання специфічних правовідносин, що виникають під час використання ШІ, зокрема профілювання, автоматизованого прийняття рішень, етичного та недискримінаційного застосування алгоритмів, а також забезпечення належних гарантій для суб’єктів даних. Тому доцільним є комплексний аналіз європейських правових актів (GDPR та AI Act), чинного українського законодавства і перспективних його змін, зокрема стосовно захисту персональних даних, для вироблення цілісного бачення викликів і можливостей у гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами. Виявлено необхідність підтримки малого і середнього підприємництва при адаптації до нових вимог GDPR та AI Act, вирішення складних питань транскордонної передачі даних. Сформульовані рекомендації щодо запровадження спеціалізованих правових інструментів (етичні кодекси та ін.), які забезпечать баланс між захистом прав суб’єктів даних та інноваційною діяльністю у сфері ШІ.

Водночас перед Україною стоять важливі завдання, що включають посилення правозастосування, пошук ефективного балансу між потребами національної безпеки і правами громадян на приватність, підвищення загального рівня обізнаності населення щодо питань захисту персональних даних. Пріоритетним має бути визначено розвиток міжнародних партнерств і залучення технічної допомоги для зміцнення інституційної спроможності, впро-

вадження передових технологій, включаючи FHE. Реалізація цих заходів дасть змогу Україні не тільки узгодити своє законодавство зі стандартами GDPR, а й закріпити статус регіонального лідера в галузі цифрових інновацій і захисту персональних даних, створюючи основу для належної правової та економічної інтеграції з Європейським Союзом (МАКСИМ СУРЖИНСЬКИЙ “Виклики та можливості адаптації законодавства України до європейських стандартів захисту персональних даних у сфері штучного інтелекту”).

За редакцією координаторів актуальної теми

*“Поступ України на шляху до членства в Європейському Союзі:
роль академічної юридичної науки”*

*доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України,
директора Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
віцепрезидента Національної академії правових наук України
ОЛЕКСАНДРА СКРИПНЮКА*

та

*докторки юридичних наук, професорки,
провідної наукової співробітниці відділу міжнародного права
та права Європейського Союзу
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
НАТАЛІЇ КАМІНСЬКОЇ*



ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Сергій Глотов

кандидат юридичних наук, адвокат,
асистент кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
науковий співробітник Науково-дослідного інституту
інтелектуальної власності НАПрН України
(Харків, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6496-4162>
glotov.sergiy@gmail.com

УДК347.788.4

СПРАВА ПРО ПЛАГІАТ

Анотація. У статті розглянуто плагіат як подвійний феномен: по-перше, умисне привласнення чужого твору, що руйнує право автора на визнання, і по-друге, безпідставне публічне звинувачення у плагіаті, здатне завдати не меншої шкоди честі та діловій репутації. Доводиться, що плагіат уражає “серце” особистих немайнових прав, а безпідставні звинувачення перетворюють інститут захисту інтелектуальної власності на зброю дифамації. Продемонстровано, що плагіат і голослівне звинувачення у плагіаті є двома різними, але рівнозначно шкідливими посяганнями на фундаментальне право автора на визнання та на його репутацію, тому потребують єдиного цілісного підходу до захисту. Висловлено критику стосовно традиційної орієнтації судів на позови про спростування недостовірної інформації та доведено перевагу декларативного позову про визнання авторського права, поєднаного з вимогою заборонити подальше поширення шкідливих тверджень, як найбільш ефективного і процесуально економного способу поновлення порушеного права. На матеріалі резонансної справи № 643/8610/23 та порівняльного аналізу українського, німецького й європейського права показується, яким чином запропонована модель усуває прогалини у розподілі доказового тягаря й помилки у виборі способу судового захисту. Запропоновано чіткі критерії для судових експертів (ідентифікація творчих рішень, межі добросовісного запозичення, криптомнезія, пародія, пастиш) та алгоритм дій автора від первинної фіксації твору до судового позову, спрямований на мінімізацію ризику зловживань “мисливців за плагіатом”. Дослідження прагне не лише розв’язати конкретну процесуальну дилему, а й зміцнити правову визначеність, запобігти перетворенню судового процесу на інструмент репутаційних атак.

Ключові слова: плагіат; авторське право; особисті немайнові права; позов про визнання; позов про спростування; дифамація.

Чинна практика поділяє захист від плагіату на два окремі позови: декларативний – для підтвердження авторства, і про спростування – для захисту репутації. Таке процесуальне “розщеплення” затягує розгляд справ, провокує надмірні та часто неналежні експертизи й відкриває поле для маніпуляцій публічними звинуваченнями. Отже, ключова проблема полягає в необхідності виробити єдиний, процесуально економний механізм, який би одночасно: надійно фіксував авторство, оперативно припиняв по-

ширення неправдивих тверджень, зберігав баланс між свободою вираження та охороною інтелектуальної власності.

Метою дослідження є комплексно обґрунтувати доктринально й практично вивірену модель захисту прав автора у спорах про плагіат і безпідставні звинувачення в ньому.

Методологія дослідження ґрунтується на догматичному аналізі національного й європейського законодавства, порівнянні доктринальних підходів, емпіричному огляді практики та кейс-стаді резонансної справи № 643/8610/23 щодо дитячих просвітницьких книжок.

Як відомо, крадіжка чужого результату творчості викликала ганьбу авторів ще з античних часів, навіть незважаючи на те, що тамтешньому суспільству авторське право, яке б гарантувало автору панування над створеним ним твором, ще не було відоме. Проте літератури та рукописних манускриптів було вдосталь, а практика виплати авторові винагороди була доволі поширеною.

Популярний завдяки своїм епіграмам римський поет тих часів Марк Валерій Марціал (Marcus Valerius Martial, 40 р. – 105 н. е.) називав тих, хто видавав його вірші за власні, викрадачами людей (від лат. – *plagiarii*), оскільки, на його думку, вони кріпачили такі творчі здобутки як власних дітей. Так сталося, наприклад, з Фідентино (Fidentinus), якого Валерій Марціал назвав плагиатором, жалюгідним продавцем душ, тому що той дозволяв собі публічно декламувати й поширювати вірші Марціала як свої власні дітища. Марціал розглядав свої вірші як рабів, яких він відпускає на волю, публікуючи їх; кожен, хто заволодівав ними, здійснював їх викрадання (від лат. – *plagium*)¹. Водночас, за твердженням Т. Пархоменка², уперше термін, причому в значенні “крадіжка вчення, ідеї”, який сьогодні визначають як плагіат, було використано ще в IV ст. до н. е. в грецьких текстах Тімея.

Власне й по сьогодні для пересічної людини плагіат розуміється як “інтелектуальна крадіжка”, що в перекладі на сучасну юридичну мову означає навмисне привласнення чужої інтелектуальної власності. Як і в античні часи, сьогодні тема плагіату продовжує хвилювати суспільство та розбурхувати пристрасті, навіть, можливо, ще більше, ніж колись, адже ми живемо в епоху інформаційного достатку, коли творча думка та її втілення цінуються чи не найдорожче. У сучасному світі, де авторство та оригінальність стають фундаментом репутації й успіху, плагіат нерідко перетворюється на справжню драму, що розігрується й у житті, й у залах судових засідань. Це явище,

¹ K Schickert, *Der Schutz literarischer Urheberschaft im Rom der klassischen Antike* (Mohr Siebeck Verlag 2005) 10; J Waiblinger, “Plagiat” in *der Wissenschaft: Zum Schutz wissenschaftlicher Schriftwerke im Urheber- und Wissenschaftsrecht* (NOMOS Verlag 2011) 23–25. Див. також: W Bappet, *Wege zum Urheberrecht: Die geschichtliche Entwicklung des Urheberrechtsgedankens* (Vittorio Klostermann Verlag 1962) 326.

² Т Parkhomenko, ‘Plagiarism as anthropological and social phenomenon’ [2018] 14 *Anthropological Measurements of Philosophical Research* 96. Т. Пархоменко із посиланням на джерела зазначає, що першим плагиатором, ім’я якого дійшло до наших днів, був давньогрецький філософ Емпедокл, який запламував себе “присвоєнням вчення”, заявивши, що був слухачем Піфагора (Ibid 95).

Сергій Глогов

яке є вельми поширеним, стало символом моральної деградації, інтелектуальної слабкості та навіть культурної кризи.

Проте загрозу становить не лише сам факт плагіату. Нерідко навіть небезпечнішими є голослівні звинувачення у “привласненні” чужої творчості, що здатні назавжди заплямувати ім’я автора, підірвати довіру суспільства й позбавити митця можливості бути почутим і оціненим. Тому боротьба з плагіатом повинна бути максимально виваженою, аби правосуддя не перетворилося на інструмент для зведення особистих рахунків або конкуренції.

Тож не дивно, що баталії навколо плагіату нині перебувають у центрі уваги, адже вони не просто захищають авторів, а й формують ставлення суспільства до авторських прав. Самопроголошені “мисливці за плагіатом”, причому це стосується не тільки України, взяли за завдання перевіряти на “чистоту” і докторські дисертації, і звичайні книжки, через що громадськості дарується можливість поринути у вир все нових резонансних і навіть вибухових справ, які подекуди перетворюються на політичну або соціальну драму, не забуваючи збагатити мову новими словами на кшталт “лептонний бог”³ або дієслова “гуттенберген”⁴.

Як і колись у Стародавньому Римі, плагіат сьогодні – це історія не лише про крадіжку слів чи думок, а й про реальні ризики втрати гідності, поваги та довіри, і навіть фізичного та ментального здоров’я. Щоб глибше зрозуміти цей феномен, звернімося до конкретного прикладу судової справи про звинувачення в плагіаті. Нашу розповідь перемижуватимемо міркуваннями юридичного штибу про цивілістичні матерії матеріального та процесуального характеру, які, на нашу скромну думку, здаються нам доречними.

Йдеться про цивільну справу № 643/8610/23 за позовом про визнання авторського права та припинення порушення⁵.

I. Обставини справи, відповідно до судових актів, такі. Позивачка є авторкою книги “X”, присвяченої питанням статевого виховання малюка, для дітей від 5 до 9 років. Твір було створено нею в жовтні 2022 р. відповідно до договору про створення за замовленням і використання твору, майнові права за яким були передані видавництву “К”.

Відповідачка, своєю чергою, є авторкою іншої книги – “Y”, яку присвячено питанням статевого виховання дітей від 4 до 10 років.

³ Словосполучення “лептонний бог” (у тексті – “Бог як фізичне лептонне утворення” – плагіат зі статті О. Щербини-Яковлевої), яке описує квінтесенцію частини дисертації Катерини Кириленко, перетворилося на інтернет-мем. Мемом стало також жартівливе ім’я “Лептонівна”.

⁴ Від німецького слова “gutenberg”, яке з’явилося в молодіжному сленгу німецької мови завдяки скандалу із плагіатом навколо Карла-Теодора цу Гуттенберга (Karl-Theodor zu Gutenberg), який у 2011 р. був міністром оборони ФРН, якого університет Байрота (Universität Bayreuth), Німеччина, через це за прискороною процедурою позбавив докторського ступеня. Див: Lass mal die Hausaufgaben guttengerben (05.12.2011) <<https://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/jugendsprache-lass-mal-die-hausaufgaben-guttengerben-a-801863.html>> (accessed 21.04.2025).

⁵ Ухвала Московського районного суду м. Харкова від 30.08.2023 у справі № 643/8610/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/113113126>> (дата звернення 21.04.2025).

Через певний час після того, як книга позивачки з'явилася у продажу, відповідачка, книга якої до того вже була у продажу, на своїй офіційній сторінці в соціальній мережі Facebook зробила допис, яким, зокрема, було поширено таку інформацію: *“А тепер про книгу. “У” вкратило видавництво <...> і позивачка <...>. Я завжди відстежую усі книжкові новинки по темі секспросвіти, щоб радити батькам нові видання, тож майже одразу побачила “плагіат”. Схожими були не тільки назва, анотація, оформлення обкладинки (вони навіть заокруглені куточки повторили), але й ілюстрації, структура, текст, підписи до малюнків. Звісно, слова переставлені місцями, у “плагіаті” додано розділ про вагітність і пологи, чого нема в “У” <...>”.*

З появою згаданої публікації, яку відповідачка також продублювала на своєму акаунті в Instagram, до позивачки через Facebook і в Instagram почали надходити численні ненависницькі повідомлення зі звинуваченнями в плагіаті, цькуванню і вимаганням знищити твір, як у вигляді публічних коментарів і постів, так і особисто. І їх дійсно були сотні.

Через усі ці хвилі хейту видавництву “К” навіть довелося прибрати книгу з продажу. Забігаючи наперед, зазначимо, що книга не перебувала в цивільному обороті, тобто не розповсюджувалась, більше двох років.

Міркування. Не секрет, що у світі лише обмежена кількість держав прямо кодифікувала термін “плагіат” (або його прямий еквівалент). У більшості правопорядків це поняття “заховане” під ширшою категорією порушень авторського права або дисциплінарних правил, наприклад, для академічного середовища. Похвалитися ж наявністю в законодавстві цього терміна per se взагалі можуть Україна, Іспанія та Китай. Можливо, ще дехто.

Згідно з п. 1 ч. 2 ст. 53 Закону України “Про авторське право і суміжні права”⁶ плагіат – це опублікування твору або його частини в незмінному або видозміненому вигляді, включаючи опублікування перекладу іншомовного твору або його частини, під іменем особи, яка не є автором цього твору.

Водночас у юридичній літературі цей термін схильні трактувати більш масштабно, аніж це представлено в законі. Г. Ульянова дає визначення плагіату як у широкому, так і у вузькому значеннях⁷. Р. Шишка акцентує на тому, що плагіат має свої ознаки, які можна поділяти на основні та варіативні⁸.

Проте всі результати наукових розвідок у цій царині так чи інакше зводяться до того, що плагіатом вважають умисне “привласнення” чужого авторства, оскільки використання твору відбувається під іменем іншої особи, ніж та, що створила твір⁹. Хоча згадана вище норма Закону про авторське

⁶ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2811-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855>> (дата звернення 21.04.2025).

⁷ Г. Ульянова, ‘Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату’ (дис докт юрид наук, 2015) 144.

⁸ Р. Шишка, ‘Плагіат та його прояви і небезпеки’ [2014] 4 Часопис Київського університету права 170–175.

⁹ А. Штефан, ‘Науковий плагіат: співвідношення використання ідеї та форми вираження твору’ [2016] 4 Теорія і практика інтелектуальної власності 70.

Сергій Глогов

право жодного натяку на наявність умислу як обов'язкового атрибуту плагіату не дає.

З юридичної точки зору звинувачення в плагіаті ґрунтується на двох суттєвих елементах:

– розповсюдження чужого твору повністю або в його частині, у незмінному або видозміненому вигляді. Класичним прикладом є копіювання тексту, мелодії чи картини;

– свідоме, *умисне* зазначення на такому розповсюджуваному чужому творі свого імені як імені автора.

Отже, плагіат у розумінні авторського права вчиняє будь-хто, хто без згоди автора раніше охоронюваного¹⁰ твору (або частини твору) навмисно переробляє, адаптує або аранжує (для сфери музики), а потім видає результат за власний твір.

При цьому сама лише ідентичність частин тексту не є порушенням авторського права¹¹, оскільки, наприклад, копіювання фрагментів або ж формулювань, які самі по собі не охоронювані авторським правом, з точки зору того ж авторського права не має жодного значення.

Той, хто переробляє, адаптує або передруковує без дозволу, але вказує ім'я автора оригінального твору, або хто використовує частини композицій оригінального автора для власної адаптації без його згоди, але принаймні вказує ім'я оригінального композитора, порушує авторське право, але не вчиняє плагіат. І навпаки, той, хто отримав згоду оригінального автора на адаптацію, але потім приховує використане джерело, тобто видає твір за свій, є плагіатором¹².

¹⁰ Плагіатором у юридичному сенсі не буде вважатися той, хто видає за своє творіння твір, який є суспільним надбанням – див: *Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 4: Право інтелектуальної власності* (І Спасибо-Фатеева ред, ЕКУС 2023) 183.

¹¹ H Schack, 'Wissenschaftsplagiat und Urheberrecht', in Dreier Th, Ohly A (hrsg), *Plagiate. Wissenschaftsethik und Recht* (Mohr Siebeck Verlag 2013) 81–89.

¹² У контексті цього слід зазначити, що плагіат необхідно відокремлювати від такого порушення авторського права, як вихід за межі вільного використання, коли має бути зазначено ім'я автора та джерело запозичення. Тут цікавою є думка К. Семенюк, яка зазначає: 'Відмінною рисою плагіату від некоректного цитування є те, що плагіат – це факт привласнення конкретної особи під своїм іменем чужих інтелектуальних і творчих здобутків, тоді як некоректне запозичення такої мети не має, цитований уривок чітко відмежується від твору, до якого він запозичувався' (К Семенюк, 'Правові аспекти розмежування плагіату від некоректної цитати у сферах вищої освіти та науки', *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття. Харків: тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2019 р.)* (НДІ ППСН 2019) 58–61. Доповнюючи вказане, коли йдеться про цитування, то майже завжди це про фрагмент, якусь частину чужого твору. Тому питання мети та наявності умислу тут є основоположним, адже є кваліфікуючою ознакою плагіату. Так, наприклад, якщо в тексті порушника в одному місці є посилання на автора та джерело запозичення, а в іншому на те ж саме джерело чомусь немає, визнання наявності плагіату в цій частині є доволі сумнівним. Зважаючи на це, вважасмо не зовсім правильною узагальнюючу позицію, висловлену КЦС ВС у постанові від 17 січня 2024 р. у справі № 308/7570/18-ц про те, що 'плагіатом вважається, зокрема, використання цитат з іншого твору (частини твору) без посилання на відповідне джерело, тобто без дотримання такої умови правомірності цитування як зазначення імені автора твору та джерела' (постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 17 січня 2024 р. у справі № 308/7570/18-ц (757/7570/18-ц) <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117473137>> (дата звернення 21.04.2025)).

Відповідно, якщо художній фальсифікатор копіює картину і робить так, ніби це оригінальний твір справжнього автора, то плагіатор видає копію за своє власне творіння. Отже, плагіатором є лише той, хто, подібно до Фідентина, умисно видає чужий інтелектуальний творчий продукт за свій.

II. Позивачка подала позов про визнання авторського права та припинення порушення, у якому заявила дві позовних вимоги: *i*) визнати за позивачкою авторське право (право вважатися творцем) на твір “X”, та *ii*) припинити порушення авторського права позивачки шляхом заборони відповідачу поширювати недостовірну інформацію про плагіат позивачкою твору відповідачки “Y”.

Першим судовим актом (ухвалою суду) позовну заяву було залишено без руху для усунення недоліків, оскільки, на думку суду, має місце невизначеність предмета та підстав позову. Суд зробив тонкий натяк на те, що в цьому випадку більш доцільним є обрання такого спеціального способу судового захисту, як спростування недостовірної інформації та/або право на відповідь, а тому чітко дав зрозуміти, що він очікує саме на таку версію позову.

Міркування. Як відомо, право на визнання людини творцем (автором) об'єкта права інтелектуальної власності, беззаперечно, є основоположним особистим немайновим правом. З огляду на систематику норми ст. 423 Цивільного кодексу України¹³ (далі – ЦК України) воно пунктом першим частини першої цієї статті основного акта цивільного законодавства – у повній відповідності до положень ст. 6bis Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів¹⁴ – позначено саме так. Саме визнання людини творцем твору породжує монополію дозволяти використання твору, перешкоджати неправомірному його використанню, зокрема забороняти таке використання.

З огляду на це вчинення плагіату являє собою найтяжче порушення авторського права, адже 1) знищується ідентифікаційний зв'язок автора з твором, та 2) справжній автор позбавляється винагороди за використання створеного ним твору. Як пише Ульріх Левенхайм, ‘плагіат уражає у самісіньке серце права на визнання’¹⁵. По суті, плагіат є не просто копіюванням, а узурпацією авторства, що поєднує в собі дві групи деліктів: економічні (незаконне відтворення, розповсюдження, доведення до загального відома публіки тощо) та особисті (право на визнання авторства, право на недоторканність твору). Німецький законодавець взагалі вбачає у плагіаті не лише приватно-правове, а й суспільно значуще правопорушення, адже відповідно до при-

¹³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 21.04.2025).

¹⁴ Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text> (дата звернення 21.04.2025).

¹⁵ G Schricker, U Loewenheim (hrsg), *Urheberrecht. Kommentar* (6 neu bearbeitete Auflage, C.H.BECK Verlag 2020) 559.

Сергій Глогов

писів §106 Закону Німеччини про авторське право і суміжні права прокурор може відкривати кримінальні провадження за своєю власною ініціативою, без заяви правовласника, посилаючись на принцип “*besonderes öffentliches Interesse*”¹⁶. Так було із уже згаданою тут плагіатною аферою Гуттенберга. У німецькій пресі (*Süddeutsche Zeitung*) навіть було опубліковано пояснення, що прокурори можуть діяти *ex officio*, якщо “існує загроза або вже завдано значної шкоди” (“*erheblicher Schaden droht oder eingetreten ist*”)¹⁷.

Тож необґрунтоване звинувачення у плагіаті слід вважати не менш тяжкою формою порушення суб’єктивного авторського права добросовісного творця, яке щонайменше має сприйматися як серйозне втручання, адже тим самим узагалі заперечується наявність у нього такого права. Можливо, єдине, що відрізняє звинувачення у плагіаті від вчинення плагіату, це те, що тут з причини відсутності відтворення чужого твору майже ніколи не зачіпається економічна складова авторського права. Однак це не означає, що цього не може бути, прикладом чого є справа № 643/8610/23, яка є центром нашої уваги.

Водночас частини 2, 3 ст. 53 Закону України “Про авторське право і суміжні права” через свій зміст справляють хибне враження про те, що сфера захисту права на визнання не охоплює оспорювання авторства у відносинах між автором і оспороючою стороною. По-перше, ст. 431 ЦК України та ч. 1 ст. 53 Закону України “Про авторське право і суміжні права” не містять підстав для такого обмежувального тлумачення права автора на визнання. А по-друге, якщо автор має право на визнання його творцем (автором) твору, то відповідно це дає автору право вживати заходів проти будь-кого, хто тим чи іншим чином оскаржує його авторство¹⁸. Причому втручання в право на визнання має місце як у разі явного або неявного заперечення авторства твору, так і у випадку власного припущення особи про авторство відповідного твору. Останнє означає, що насправді порушенням права на визнання особи творцем твору є не тільки публічне звинувачення у плагіаті, а й висловлення їй таких сумнівів у особистому порядку, тобто без обізнаності про це третіх осіб.

¹⁶ З нім. “особливий суспільний інтерес” (переклад автора).

¹⁷ “*Die Strafanzeigen kommen bisher nicht von betroffenen Autoren, die sich in ihren Rechten verletzt fühlen. Wenn die Staatsanwaltschaft den Fall verfolgt, muss sie sich daher auf ein “besonderes öffentliches Interesse” berufen. Dieses besteht etwa, wenn ein “erheblicher Schaden droht oder eingetreten ist”* [Наразі заяви про вчинення злочину не надходили від авторів, які вважають, що їхні права були порушені. Якщо прокуратура вирішить розслідувати цю справу, вона повинна буде посилатися на “особливий суспільний інтерес”. Такий інтерес існує, наприклад, якщо “існує загроза або вже завдано значної шкоди”] (CSU: Guttentberg. Doktorvater weist Verantwortung von sich <<https://www.sueddeutsche.de/bayern/csu-ermittlungen-gegen-guttentberg-1.1069061>> (accessed 26.04.2025)).

¹⁸ Подібної точки зору дотримуються, до речі, й наші німецькі колеги. Див., наприклад: I. Specht-Riemenschneider, ‘§ 13 Anerkennung der Urheberschaft’, in: T. Dreier, G. Schulze (hrsg.), *Urheberrechtsgesetz. Kommentar* (8 Auflage, C.H. BECK Verlag 2025) 295; A. Peukert, ‘§ 13 Anerkennung der Urheberschaft’, in: G. Schrickler, U. Loewenheim (hrsg.), *Urheberrecht. Kommentar* (6 neu bearbeitete Auflage, C.H. BECK Verlag 2020) 270.

Отже, є всі підстави бути переконаним у тому, що положення і ст. 6bis Бернської конвенції, і ст. 431 ЦК України, і ст. 53 Закону України “Про авторське право і суміжні права” мають на меті дозволити автору подати позов проти будь-кого, хто оскаржує його авторство або претендує на авторство, захиститися від будь-якої форми заперечення або презумпції авторства.

Необгрунтоване звинувачення у плагіаті є серйозним порушенням особистих немайнових прав автора. Таке порушення однозначно являє собою дифамацію, оскільки принижує честь і гідність особи автора, завдає шкоди діловій репутації. Тому на перший погляд побажання суду стосовно оновлення редакції позову видається цілком переконливим. У принципі й мета захисту є такою ж самою, як і за позовами про захист честі, гідності та ділової репутації. І вітчизняна судова практика складається так, що судам звичніше розглядати саме позови про визнання інформації недостовірною або про спростування недостовірної інформації у контексті визнання авторства.

Однак ми вважаємо таку практику помилковою. Відмінність між цими позовами проілюструємо так:

Позов (про)	Відповідач	Об’єкт захисту	Спосіб захисту
спростування недостовірної інформації (ст. 277 ЦК України)	виключно поширювач неправдивих тверджень	право на честь, гідність, ділову репутацію	вилучити / спростувати інформацію
визнання авторського права (ст. 431 ЦК України / ст. 53, 55 Закону України “Про авторське право і суміжні права”)	будь-хто (навіть потенційний опонент)	авторське право	юридично закріпити титул, прибрати невизначеність

Іншими словами, перший позов спрямований на заперечення проти неправдивого твердження, тоді як другий стверджує (декларує) позитивне право. З точки зору формально-догматичного підходу виглядає цілком логічним, що якщо звинувачення в плагіаті – це невизнання суб’єктивного авторського права, то й захищати треба зневажене суб’єктивне авторське право.

Викладене загалом узгоджується й з позицією Верховного Суду, висловленою ним у огляді практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (далі – КЦС ВС):

З огляду на положення ст. 32 Конституції України судам належить розрізняти справи про захист гідності, честі чи ділової репутації шляхом спростування недостовірної інформації (права на відповідь) від справ про захист інших особистих немайнових прав, зокрема, перелічених у ст. 270 ЦК України, порушених у зв’язку з поширенням про особу інформації, недоторканність якої спеціально охороняється Конституцією

Сергій Глогов

та законами України і поширення якої може завдати моральної шкоди навіть у випадку, якщо ця інформація відповідає дійсності і не порочить гідності, честі чи ділової репутації. Тобто, якщо інформація, яка порушує особисті немайнові права особи, є достовірною, вимоги про її спростування не можуть бути задоволені¹⁹.

Велика Палата ВС свого часу в постанові від 25.01.2022 у справі № 143/591/20 зауважувала, що

в кінцевому результаті *ефективний спосіб захисту прав повинен забезпечити поновлення порушеного права*, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист повинен бути повним і забезпечувати таким чином мету здійснення правосуддя та принцип процесуальної економії (забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту) (п. 145 рішення ЄСПЛ від 15 листопада 1996 р. у справі “Чахал проти Сполученого Королівства” (Chahal v. the United Kingdom, заява № 22414/93) та п. 75 рішення ЄСПЛ від 05 квітня 2005 р. у справі “Афанасьєв проти України” (заява № 38722/02))²⁰.

І тут сам собою проситься висновок, що в разі обрання об’єктом захисту ділової репутації порушене авторське право не оновиться, а тому (позов про) спростування недостовірної інформації є не тільки неефективним способом захисту авторського права, а й навіть неналежним.

Тому вважаємо, що в разі необґрунтованого звинувачення в плагиаті єдино правильним є ініціювання позову про визнання авторського права для доведення творчого внеску, чим буде забезпечено *“справедливе правосуддя та належні судові процедури”*²¹. Його сенс – перетворити спірний або непевний статус авторства на юридично беззаперечний.

Звісно, є цілком зрозумілим, що позову про визнання права авторства самого по собі недостатньо, адже він є суто декларативним позовом²². Проте законом не заперечується об’єднання різних позовних вимог у рамках одного позову – до вимоги про визнання інших вимог про присудження (виконання). Власне це й було зроблено в рамках розглядуваної справи.

Можливість висування вимоги про припинення порушення авторського права шляхом заборони поширювати недостовірну інформацію про плагиат пояснюється таким. Право на визнання людини творцем як особисте немайнове право може бути порушено, у тому числі, шляхом поширення від-

¹⁹ Див.: *Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації* (Д Луспеник упоряд, 2019) 33.

²⁰ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 січня 2022 р. у справі № 143/591/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415080>> (дата звернення 21.04.2025).

²¹ В Комаров, ‘Вчення про предмет цивільного процесуального права’, *Liber Amicorum Вячеслав Комаров* (Т Комарова ред, Право 2020) 530.

²² Основна мета позовів про визнання – усунути правову невизначеність. Такими позовами права не створюються й не припиняються. Суд лише роз’яснює їхній уже наявний стан. За результатами розгляду таких позовів не можна ініціювати примусове виконання. Практичними наслідками таких позовів є 1) превенція подальших спорів (блокуються майбутні позови про те саме правовідношення завдяки ефекту правосили), 2) створення умови для майбутніх позовів (для позовів про присудження), 3) переривання давності.

повідної інформації про невизнання авторського права. Згідно з ч. 1 ст. 278 ЦК України суд може заборонити розповсюдження відповідної інформації. Це є спеціальним способом цивільно-правового захисту особистого немайнового права²³.

Отже, такий цивільно-правовий спосіб захисту, як “припинення та/або заборона вчиняти дії, що порушують авторське право чи створюють загрозу їх порушення” (п. 3 ч. 2 ст. 55 Закону України “Про авторське право і суміжні права”) може полягати у застосуванні такого спеціального способу захисту, як заборона розповсюдження (поширення) відповідної інформації про плагіат Позивача, яка за умови визнання за Позивачем авторського права буде вважатися недостовірною. На можливість застосування цього способу захисту авторського права у вигляді такої матеріально-правової вимоги вказується також у спеціальній юридичній літературі²⁴.

III. Необхідно зазначити, що позивачкою на обґрунтування свого позову було покладено значну кількість доказів для підтвердження наявності в неї авторського права, за захистом якого вона звернулася до суду. Такі докази були представлені переліком творчих рішень, що містяться в створеному нею творі (відповідно до п. 35 ст. 1 Закону України “Про авторське право і суміжні права”), а також експертизою, виготовленою атестованим судовим експертом у порядку ст. 106 Цивільного процесуального кодексу України²⁵ (далі – ЦПК України).

Міркування. За загальним правилом позивач, подаючи позов, має довести ті обставини, на які він посилається (ч. 1 ст. 81, п. 5 ч. 3 ст. 175 ЦПК України) – фундаментальний правовий принцип, сформульований ще в римській максимі “*onus probandi incumbit ei qui dicit, non ei qui negat*”²⁶. Саме позивач повинен надати докази фактів, що наводяться як підстава для заявленого права. Якщо позивач не надасть достатніх доказів своїх позовних вимог, суддя не може прийняти відповідний позов і повинен відхилити його.

За позовом про визнання авторського права позивач має довести: *i*) факт створення твору, тобто охороноздатного результату творчої діяльності, *ii*) факт того, що саме він створив цей твір. Тому однієї лише презумпції авторства через зазначення імені автора на оригіналі або копії твору недостатньо. Завдання відповідача – спростувати такі докази, у тому числі й презумпцію.

²³ Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи (І Спасибо-Фатеєва ред, ЕКУС 2021) 606–607.

²⁴ Різновидом припинення дії, яка порушує право чи створює загрозу його порушення, є заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права фізичної особи (ст. 278 ЦК України). Заборона поширення інформації може стосуватися як неправдивих відомостей, так і достовірної інформації, поширення якої може завдати шкоди особистим немайновим правам автора (Бенедисюк І та ін, Посібник для суддів з інтелектуальної власності (К.І.С. 2018) 94.

²⁵ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення 21.04.2025).

²⁶ У перекладі з латини: “Тягар доказування лежить на тому, хто стверджує, а не на тому, хто заперечує”.

По суті, лінією захисту відповідача за позовом про визнання може бути представлення альтернативної історії створення твору, що дасть можливість довести обґрунтованість своїх (публічних) тверджень, інакше презумпція зіграє проти нього. І, як цікавий кульбіт, якщо докази відповідача будуть переконливими, то позивачеві припаде доводити, що в даному конкретному випадку має місце так зване паралельне або подвійне створення²⁷ двох незалежних один від одного за попереднім творчим процесом творів. До речі, тут не можна не спинитися на вкрай захопливому моменті стосовно того, які лінії захисту взагалі можливі в разі, якщо звинувачення в плагіаті є не-безпідставними.

Криптомнезія. Як ми вже констатували, звинувачення у плагіаті може бути висунуте лише тому, хто свідомо привласнив чужий результат інтелектуальної творчої діяльності. Той, хто, нічого не підозрюючи, бере щось, що він раніше чув або читав, що, на його думку, він забув, і що повертається до нього під час написання твору або написання статті, і використовує це як власну думку, просто робить так зване несвідоме запозичення.

Це аж ніяк не вигадка викритих плагіаторів, які шукають собі виправдання. Навпаки, психологія²⁸ давно визнала феномен, за допомогою якого засвоєні враження губляться в напівтемряві свідомості, щоб знову з'явитися як інтуїція, коли з'являється нагода. К. Г. Юнг у своїй докторській дисертації "Про психологію і патологію так званих окультних феноменів"²⁹, де він дає психологічний і психіатричний аналіз медіумічного трансю, зіставляє його з галюцинаціями, висловив думку про те, що в поетів, пророків, містиків, засновників різних релігійних рухів спостерігаються ті самі стани, які психіатр спостерігає у хворих, описуючи це явище, яке вперше назвав криптомнезією³⁰. Про останнє він висловився так: *'Під нею розуміють усвідомлення образу пам'яті, який, однак, не усвідомлюється як такий, а, можли-*

²⁷ Подвійне або паралельне створення має місце тоді, коли два автори створили два ідентичні або просто настільки схожі твори абсолютно незалежно один від одного, що один із них виглядає як адаптація або переробка іншого. У цьому випадку обидва твори охороняються нарівні один з одним. Законодавство про авторське право не визнає принципу пріоритету. Захищається особистий внесок у акт створення; оскільки він наявний у обох авторів, обидва повинні користуватися однаковим захистом. Однак через багатство вражень і нових знань, які кожен письменник у сфері літератури, кожен композитор у сфері музики і кожен художник у своїй сфері діяльності переживає щодня заново і зазвичай забуває знову якнайшвидше, передбачуване подвійне творення в більшості випадків є або виправданням плагіату, або насправді несвідомим запозиченням. Проте воно є настільки винятковим, що виправдовує покладання тягаря доведення його існування на автора згодом опублікованого твору: за наявності схожості у творчій сфері докази *prima facie* існування несвідомої адаптації або несанкціонованого запозичення мелодії можуть оскаржуватися і таких прикладів достатньо; докази *prima facie* слід вважати спростованими лише тоді, коли, відповідно до обставин, очевидним є інший перебіг подій, за якого схожість також можна пояснити в інший спосіб, а не тим, що автор молодшого твору спирається на старший. Г. Шриккер називав випадкове подвійне створення «білим вороном, якого майже ніколи не ловлять» (G Schricker, 'Anmerkung zu BGH, Urteil vom 3. Februar 1988, I ZR 142/86 – Ein bißchen Frieden' [1988] 90(11) GRUR 815 – '<...> weißen Raben, dessen man kaum je habhaft wird').

²⁸ Зазначимо, що, оскільки творчість аксіоматично усіма визнається як окремий психічний процес, звернення до психології є цілковито обґрунтованим.

²⁹ C G Jung, *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene* (Leipzig, Druck and Verlag von Oswald Mutze 1902) 134.

³⁰ Ibid 109–110.

во, як вторинний шляхом подальшого розпізнавання або абстрактного пояснення. Криптомнезія характеризується тим, що образ, який виникає, не має характеристик самого образу пам'яті <...>³¹. Юнг навіть проілюстрував це на прикладі твору Ніцше “Так казав Заратустра”, де міститься уривок, що дуже нагадує схожий випадок, описаний у швабській історії про привиди німецьким лікарем і поетом Ю. Кернером. Сучасній медицині у сфері психології та неврології відомий також такий когнітивний прояв, як *ретроградна амнезія*: випадіння з пам'яті подій, що передували гострому періоду хвороби. Така часткова або повна втрата пам'яті може бути спричинена різноманітними ураженнями головного мозку (наприклад, струс мозку) чи з'явитися внаслідок шоку, психоемоційної травми³².

Несвідоме запозичення відрізняється від плагіату тим, що в ньому відсутня суб'єктивна характеристика свідомого привласнення чужого творчого матеріалу. Іншими словами, криптомнезія – це несвідомий плагіат. Тому можна говорити про те, що несвідоме використання старого твору є достатнім для припущення про здійснення несвідомої адаптації. Вказане явище – не рідкість у музичній сфері. Люди не лише постійно обробляють звуки, мелодії та ритми; більшість музичних елементів є стандартними і тому неминуче повторюються в певний момент. У німецькій юридичній літературі про несвідомі запозичення достатньо розгорнуто писали Фредерік Краупл Тейлор (Frederick Kraupl Taylor)³³, Ульріх Левенхайм (Ulrich Loewenheim)³⁴, Маттеас Ляйстнер (Matthias Leistner)³⁵ та ін. Отже, подібна захисна стратегія у справах про плагіат є привабливою, оскільки довести намір природно складно.

До цього варто додати, що криптомнезія ніколи не приводить до паралельного створення, яке можна припустити лише тоді, коли знання про попередній твір – можливо, занурений у підсвідомість – виявляється виключеним.

Пародія та пастіші. Суд справедливості ЄС визнав пародію окремою категорією, що балансує між авторськими правами та свободою слова³⁶. А враховуючи, що стосовно пародії діє своєрідна презумпція законності, адже це є одним із видів вільного використання, тобто таким, що виходить за межі правової охорони, як за Законом України “Про авторське право і суміжні права” (п. 9 ч. 2 ст. 22), так і за законодавством ЄС (ст. 5(3)(k) Директи-

³¹ Jung (n 29).

³² Є Білецький, Г Білецька, *Судова медицина та судова психіатрія: навч. посібник (Одісей 2008) 200; В Колесник, Судова психіатрія: курс лекцій (Юрінком Інтер 2000) 128.*

³³ F K Taylor, ‘Cryptomnesia and Plagiarism’ [1965] 111(480) British Journal of Psychiatry 1111–8.

³⁴ G Schricker (Hrsg), *Urheberrecht. Kommentar* (3 neubearbeitete Auflage, C.H.Beck Verlag 2006) 517–8.

³⁵ U Loewenheim, *Handbuch des Urheberrechts* (3 Auflage, C.H.Beck Verlag 2021) 91.

³⁶ Див. тут: Johan Deckmyn, *Vrijheidsfonds VZW v Helena Vandersteen and others*. CJEU Judgment 3 September 2014 in Case C-201/13 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A62013CJ0201>> (accessed 26.04.2025).

Сергій Глогов

ви 2001/29/ЄС³⁷), це робить її зручним інструментом для захисту від закидів у плагіаті. Недарма пародію називають правовою “шахівницею”. Однак така лінія захисту може спрацювати лише за певних умов: 1) пародійний твір має помітно відрізнитися від оригіналу; 2) пародійний твір має містити гумористичний чи критичний посил; 3) пародійний твір не містить дискримінаційного чи принизливого підтексту. Тобто має бути чесно показано, що це саме пародія, а не “тиха” копія, і автор пародії не приписує собі авторство оригіналу, а належним чином атрибує його³⁸.

Пастиш являє собою творче “зшивання” або стилістичне наслідування чужих елементів із виразним посиланням на джерело, але без обов’язкового гумору чи критицизму, властивих пародії. Іншими словами, пастиш – це імітація³⁹. Зворотний бік пастишу чудово ілюструється історією про найвідомішого фальсифікатора минулого сторіччя Хенрикюса Антоніуса (Хана) ван Меєгерена (Henricus Antonius “Han” van Meegeren), нідерландського художника, який прославився підробкою картин митця XVII сторіччя Яна Вермеєра (Jan Vermeer van Delft) та заробив на цьому нинішніми грошима близько \$ 30 млн⁴⁰.

Уперше пастиш як виняток або обмеження для використання охоронюваних творів було запроваджено в ст. 5(3)(k) Директиви 2001/29/ЄС: “use for the purpose of caricature, parody or *pastiche*”⁴¹. Директива 2019/790 про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС від 17 квітня 2019 р.⁴² зробила обов’язковим дозвіл на використання карикатури, пародії та пастишу (ст. 17(7) Директиви 2019/790).

І хоча в українському законодавстві такого способу вільного використання прямо не передбачено, все ж таки через свою нечіткість пастиш приречений на існування в тіні набагато більш знайомих понять пародії та карикатури, – це не означає, що він не може бути застосований для захисту від звинувачень у плагіаті, адже тут можна провести певну аналогію з пародією та попури.

До речі, Суд справедливості ЄС за запитом Федерального суду Німеччини вже два роки розглядає питання про те, чи є *pastiche* автономним понят-

³⁷ Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 р. про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text> (дата звернення 21.04.2025).

³⁸ Не будемо писати про те, що цими речами можна певною мірою маніпулювати.

³⁹ Більш детально про пастиш у відкритих джерелах можна почитати тут: S Bischoff, ‘The dawn of pastiche: First decision on new German copyright exception’ (June 7, 2023) <<https://copyrightblog.kluweriplaw.com/2023/06/07/the-dawn-of-pastiche-first-decision-on-new-german-copyright-exception/>> (accessed 26.04.2025).

⁴⁰ Див: Luigi Guarnieri, *La doppia vita di Vermeer* (Mondadori 2012) 212.

⁴¹ Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ЄС (н 37).

⁴² Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 р. про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text> (дата звернення 21.04.2025).

тям права ЄС⁴³. Водночас станом на сьогодні в кореляції із судовою практикою СЈЕУ⁴⁴, як і у випадку з пародією, пастиш стає життєздатною лінією юридичної “оборони”, коли можна довести: 1) наявність певної трансформації, а не механічного копіювання; 2) наявності певного “діалогу” з оригіналом твору або культурною традицією (творче обґрунтування); 3) відсутність присвоєння авторства на оригінал твору; 4) відсутність на ринку дискримінаційної конкуренції з оригіналом твору.

Подвійне створення. Якщо між оригінальним твором і ймовірно плагіатним твором не можна встановити жодного зв'язку, то можна говорити про те, що ми маємо справу з так званим подвійним створенням. Що означає повністю незалежне створення двома різними авторами двох тотожних творів.

Однак навіть якщо не можна виключити, що майже однакові або абсолютно однакові твори можуть бути створені різними особами, подвійне створення на практиці трапляється дуже рідко. Чим складніший твір і чим більший часовий проміжок між двома творами, тим більша ймовірність, що йдеться про несвідоме запозичення або свідомий плагіат. Подвійне створення можливе лише у випадках із дуже простими творами або ж стосуватися якихось окремих частин твору. Таке може трапитися, наприклад, тоді, коли певна схожість зумовлюється використанням обома авторами однакових концепцій, закладених в основу твору, стилю, жанру і т. ін. Якщо у виняткових випадках подвійне створення все ж таки визнається, це не є порушенням авторського права; обидва твори незалежно один від одного є об'єктами авторського права.

Ремарка про судову експертизу. Питання обов'язковості проведення судової експертизи у справах про порушення авторських прав є чи не найгострішим у професійних правничих колах. Усе ж таки порівняно із патентними спорами, по яких плацдармом для судового розгляду фактично виступають технічні (точні) науки – територія, де право виступає в ролі запрошеного арбітра, а тому такі спори дійсно потребують для свого вирішення експертних, спеціальних знань⁴⁵, авторсько-правові спори за своїм предметом далеко не завжди виходять за межі ерудиції судді. У світлі цього вельми сумнівним видається твердження про те, що ‘для роз'яснення питання про те, чи використано твір, зокрема у формі плагіату у сфері авторського права і (або)

⁴³ Case C-590/23, Pelham: Request for a preliminary ruling from the Bundesgerichtshof (Germany) lodged on 25 September 2023 — CG and YN v Pelham GmbH and Others <<https://eur-lex.europa.eu/eli/C/2023/1131/oj/eng>> (accessed 26.04.2025).

⁴⁴ Case C-201/13 Johan Deckmyn, Vrijheidsfonds VZW v Helena Vandersteen and others (n 36); Case C-476/17 Pelham GmbH and Others v Ralf Hütter and Florian Schneider-Esleben. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 29 July 2019 <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62017CJ0476>> (accessed 26.04.2025).

⁴⁵ Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 103 ЦПК України Суд призначає експертизу у справі, зокрема, за умови, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо. Релевантна норма міститься й у ст. 99 Господарського процесуального кодексу України.

суміжних прав, суду необхідно призначати судову експертизу із залученням до її проведення фахівців у галузі літературознавства, мистецтвознавства тощо залежно від об'єкта авторського права і (або) суміжних прав⁴⁶.

Безумовно, роль висновку експерта переоцінити складно. І хоча він для суду не має заздалегідь установлені сили й оцінюється судом разом із іншими доказами, тим не менш через складність доказування, що зумовлено виключно оціночними матеріями, навколо яких відбувається спір, по таких справах саме висновок експерта відіграє ключову роль. Ефемерний, можна навіть сказати штучний, острах суду перед судовою помилкою змушує його кликати на допомогу саме судового експерта, висновок якого стає для рішення суду своєрідним костилем. Не кажучи вже про те, що більшість таких експертиз є насправді правовими через поставлені в них суто правові питання. Однак на цьому аспекті ми спинятися не будемо, адже краще за В. Жукова про цю проблематику написати складно, радше почитати⁴⁷ професора. Єдине, додамо, що з огляду на викладене в тому ж посібнику для суддів з інтелектуальної власності постановка перед експертами правових питань у принципі не бентежить⁴⁸.

Варто зазначити, що у справах про порушення прав інтелектуальної власності, особливо авторських, суди здебільшого призначають експертизу саме об'єктів інтелектуальної власності. Водночас для з'ясування цілої низки важливих обставин у таких справах більш доречними були б інші види експертиз. Наприклад, авторознавча експертиза, головним завданням якої є ідентифікація автора тексту⁴⁹, або ж семантико-текстуальна експертиза⁵⁰. За усіма формально-догматичними ознаками саме висновки таких експертиз, якщо вони потрібні, мають бути вирішальними у спорах про авторські права. Призначення ж замість них експертиз іншого виду є процесуальною помилкою, що призводить до отримання неналежних і недостовірних доказів. Унаслідок такої процесуальної помилки страждає матеріальне право. Про це недвозначно висловився В. Комаров: 'Матеріальне право без процесуальних гарантій не може потенційно бути реальним і високозначущим'⁵¹. Взагалі-то причини застосування на практиці саме експертизи об'єктів інтелектуальної власності очевидні: авторознавча й семантико-текстуальна експертизи належать до лінгвістичних експертиз мовлення, які відповідно до

⁴⁶ Бенедисюк та ін (н 24) 400.

⁴⁷ Харьковская цивилистическая школа: осуществление и защита права интеллектуальной собственности (И Спасибо-Фатеева (ред) Право 2018) 532–44.

⁴⁸ Бенедисюк та ін (н 24) 399.

⁴⁹ Приклади питань для авторознавчих експертиз: Чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту? Чи є певна особа автором декількох різних текстів? Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами? Чи даний текст складений кількома авторами?

⁵⁰ Приклади питань для семантико-текстуальних експертиз: Які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в досліджуваному тексті? Яким є об'єктивний зміст досліджуваного словосполучення, речення, тексту, групи текстів?

⁵¹ В Комаров, 'Цивільний процес у глобальному контексті', Liber Amicorum Вячеслав Комаров (Т Комарова ред, Право 2020) 325.

Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень⁵² класифікуються як криміналістичні. Тому вони можуть бути проведені лише спеціалізованими експертними установами, а це створює додаткові труднощі та незручності.

Отже, ми переконані, що судова експертиза у справах про порушення авторських і (або) суміжних прав має бути радше винятком, аніж правилом.

Що стосується справи № 643/8610/23, то дійсно експертиза тут була необхідною. Причому саме експертиза об'єктів права інтелектуальної власності, адже основною метою такої експертизи було встановлення наявності в творі позивачки творчих рішень. Таке твердження пояснюється тим, що спірні твори створені в жанрі науково-популярної літератури і це робить їх у певному сенсі специфічними, а тому вирішення спору потребувало спеціальних знань.

Специфічність зумовлена таким:

- зміст спірних видань / творів – “Х” (вір позивачки) та “У” (вір відповідачки) – базується на одній емпіричній базі знань⁵³ для розкриття тих тем, які вказані у їх змісті;

- така емпірична єдність зумовила подібність назв розділів / підрозділів за змістом цих творів;

- зміст віддзеркалює об'єктивно існуючі загальновідомі явища і факти, пов'язані: з фізіологічними, психологічними процесами, які відбуваються в організмі людини у процесі її статевого розвитку; з соціальними відносинами між однолітками, батьками, представниками протилежної статі; з вагітністю, народженням дитини тощо.

Взагалі-то ідея впровадження, популяризації сексуального виховання дітей у доступній для їх сприйняття формі не є унікальною. Вона втілена по всьому світу в багатьох творах⁵⁴.

На вирішення експертизи були поставлені такі неправові питання:

⁵² Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14>> (дата звернення 21.04.2025).

⁵³ Зміст згаданих творів віддзеркалює об'єктивно існуючі загальновідомі явища та факти, пов'язані: з фізіологічними, психологічними процесами, які відбуваються в організмі людини у процесі її статевого розвитку; з соціальними відносинами між однолітками, батьками, представниками протилежної статі; з вагітністю, народженням дитини тощо.

⁵⁴ Наприклад: Knjiga za svaku devojčicu. Kreativni centar, 2008 (переклад з сербської Таня Стоянова Нейчева, 2022 р., видано болгарською 2022 р.); Gucken verboten. Das (fast) geheime Aufklärungsbuch. Von Ilona Einwohlt und Katharina Vöhringer. Fischer Sauerländer – 2017, 120 S. ISBN 978-3-7373-5502-5 (переклад українською Олександри Григоренко, 2019 р.; видано українською 2020 р.); Guy Talk by Lizzie Cox. – QED Publishing, 2017 (переклад українською Марії Пухлій, 2021 р.; видано українською 2021 р.); Girl Talk by Lizzie Cox. – QED Publishing, 2017 (переклад українською Марії Пухлій, 2021 р.; видано українською 2021 р.); Robie H. Harris, Michael Emberley. It's Not the Stock – 2006 (переклад російською К. В. Баннікова, 2015 р.; видано російською 2022 р.); Mi Primer Libro De Sexualidad – Editorial LIBSA, Madrid, 2012 (переклад українською О. Машкової, 2017 р.; видано українською 2022 р.); Буклет “Сексуальне виховання дітей” Дитячий фонд ООН (UNISEF), Громадська організація “Всеукраїнський громадський центр “Волонтер” 2019 тощо.

Сергій Глогов

1. Чи є загальновідомими ідея, тема і зміст творів позивачки та відповідачки⁵⁵?

2. Чи є ілюстрації у творах позивачки і відповідачки такими, що тісно та нерозривно, за змістом, пов'язані зі змістом кожного твору відповідно⁵⁶?

3. Чи є спірний твір позивачки таким, що являє собою повне або часткове відтворення тексту та ілюстрацій з твору відповідачки за формою вираження⁵⁷?

Декілька слів про плагіат у науці. В Україні в принципі чимало публікацій, спеціально присвячених науковому плагіату⁵⁸. Тому докладно на цьому спинятися не будемо. Хіба що зазначимо, що розбіжності між юридичним трактуванням авторського права та загальноприйнятими поняттями плагіату можуть виникати через те, що суспільство зазвичай розуміє плагіат як будь-яке копіювання чужих ідей чи результатів без посилання на джерело, тоді як законодавство про авторське право захищає виключно форму вираження твору, а не самі ідеї. Часте висвітлення в медіа саме випадків плагіату в наукових роботах додатково підсилює таке розуміння. Це спонукало більшість закладів вищої освіти та науково-дослідних установ розробити власні нормативні акти щодо академічної доброчесності, які включають регулювання питань плагіату. Однією з головних причин такого підходу є те, що авторське право доволі обмежено захищає наукові твори. Зокрема, щоб уникнути монополізації наукового знання, авторське право поширюється виключно на форму вираження наукових творів, а не на викладені в них ідеї, знання чи отримані результати.

Тому поняття плагіату в документах навчальних закладів часто виходить за межі суто правових аспектів авторського права, включаючи також етичні норми та принципи академічної взаємоповаги. Однак порушення академічної доброчесності, визначені цими внутрішніми нормативами, мають переважно обмежені наслідки. Такі санкції, як позбавлення наукового ступеня регулюються нормами національного законодавства на рівні підзаконних актів⁵⁹, якими в разі виявлення наукової недоброчесності встановлюються алгоритми та правила з реагування, що мають здебільшого рекомендаційний або індикативний характер.

Самоплагіат. Загалом, сам цей термін є справжнісіньким оксюморомом, тому що автор *a priori* не здатний порушити свої ж належні йому особисті немайнові права. Будь-хто може використовувати, переробляти, адаптувати

⁵⁵ Відповідь експерта: є загальновідомими.

⁵⁶ Відповідь експерта: тісно та нерозривно, за змістом, пов'язані зі змістом кожного твору відповідно.

⁵⁷ Відповідь експерта: ні.

⁵⁸ Штефан (н 9) 68–79; І Якубівський, 'Академічний плагіат як вид порушення академічної доброчесності' [2023] 4 Нове українське право 127–134; *Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар*. Т. 4: *Право інтелектуальної власності* (н 10) 183–184 тощо.

⁵⁹ Див: Порядок присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1197-2021-%D0%BF#n10>> (дата звернення 21.04.2025).

створений ним твір. Тому доцільність закріплення такого терміна на рівні норми закону (ч. 4 ст. 42 Закону України “Про освіту”⁶⁰) є спірною.

Тим часом варто зазначити, що самоплагіат дійсно може ставати проблемою з точки зору зобов’язальних правовідносин, що виникають на основі договору, оскільки, публікуючи та використовуючи модифікацію або адаптацію одного зі своїх творів, автор може, наприклад, порушити узгоджене договором про передання прав застереження про неконкуренцію (шляхом відмови від створення творів, схожих за змістом, жанром, стилем на твір, права на який є предметом договору). У контексті науки це може стосуватися недопущення представлення одного й того ж самого твору по різних грантових проектах.

IV. Перебіг подій у справі № 643/8610/23 розвивався так.

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні позову повністю. Він дійшов висновку, що:

- авторство позивачки “і так не заперчується”, адже і так у вихідних даних книги зазначено її ім’я;
- “Заборона поширювати інформацію” є нібито неналежним способом захисту, оскільки, на думку суду, “правопорушення вже відбулось” і такий спосіб не відновлює порушеного права.

Апеляційний суд залишив рішення без змін, підтримавши міркування суду першої інстанції.

Верховний Суд у складі Касаційного цивільного суду, переглянувши справу, скасував постанову апеляційного суду, а справу передав на новий розгляд до суду апеляційної інстанції. При цьому ВС частково задовольнив касаційну скаргу позивачки.

Ключові висновки Верховного Суду

Щодо “неоспореності” авторства. Нижчі суди дійшли висновку, що оскільки у книзі позивачки фактично зазначено її ім’я, то немає потреби додатково визнавати авторське право. Верховний Суд підкреслив:

– Публічне звинувачення у плагіаті *заперчує* оригінальність твору позивачки та оспорує сам факт, що вона – “добросовісний” автор. Адже коли авторку називають “плагіаторкою”, це рівнозначно твердженню, що *вона не є справжнім творцем* або як мінімум свідомо привласнила чужий внесок.

– Тому вимога позивачки “визнати авторське право” за наявності таких звинувачень є *належним способом захисту*. Суд не може посилається на те, що “авторство не оспорується”, якщо публічно поширюється інформація про плагіат.

Щодо заборони поширювати інформацію. Суди першої та апеляційної інстанцій вважали, що правопорушення “вже відбулося”, а отже, позивачка обрала “неналежний спосіб захисту”.

⁶⁰ Згідно з зазначеною нормою закону самоплагіатом є оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів.

Сергій Глогов

Верховний Суд звернув увагу на положення статей 53, 55 Закону “Про авторське право і суміжні права”, а також норми ЦК України, які прямо передбачають можливість:

- заборони (припинення) вчинення дій, що порушують чи створюють загрозу порушення авторського права,
- заборони поширювати недостовірну (шкідливу для репутації) інформацію у майбутньому.

Таке право ґрунтується не лише на тому, що порушення вже мало місце, а й на тому, що відсутність заборони створює умови для продовження або повтору поширення неправдивих відомостей (у соцмережах тощо).

Посилання на те, що “правопорушення в минулому” не усуває загрози подальших аналогічних дій з боку відповідачки. Тому вимога “про заборону поширювати” визнається Верховним Судом належним способом захисту, прямо передбаченим законом.

Аргументи, які за волею КЦС ВС стали керівними в рамках повторного апеляційного розгляду:

- *Наявність чи відсутність плагіату як факту.* У матеріалах справи є експертиза, яка зазначала, що ідея обох книжок є “загальновідомою”, а пряме відтворення чи копіювання відсутнє. Це може свідчити про відсутність плагіату, однак остаточна оцінка доказів (зокрема висновку експерта) залишається за судом факту по суті.

- *Заподіяна (чи потенційна) шкода правам позивачки.* Суд апеляційної інстанції має оцінити, чи відбувається порушення (чи створюється загроза порушення) немайнових прав позивачки через тиражування в публічному просторі тверджень про “крадіжку” твору.

- *Належний спосіб спростування.* Якщо суд визнає відомості про плагіат недостовірними, тоді має бути визначено, яким чином і в якій формі ці дані спростувати (з урахуванням того, що поширення відбулося в соцмережах із великою аудиторією).

Крім того, КЦС ВС у своїй постанові сформулював низку правових позицій, суть яких полягає в такому:

- *Стосовно захисту від публічних звинувачень у плагіаті.* Верховний Суд фактично підтверджує: коли особу публічно називають “плагіатором”, це оспорує (заперечує) її право визнаватися автором твору. Отже, автор має право в судовому порядку вимагати захисту, у тому числі через визнання авторства та заборону / спростування відповідної інформації. Отже, вимога “визнати авторське право” є цілком виправданою.

- *Стосовно належного способу захисту.* Суд спростовує тезу, що “заборона поширювати недостовірну інформацію” недоречна, коли вона вже “оприлюднена”. Насправді це один із прямих способів захисту авторського права, передбачених законом (заборона подальших порушень). Тобто саме повторне чи тривале поширення неправди в соцмережах може завдати ще

більшої шкоди, й завдання суду – уможливити припинення правопорушення в майбутньому.

У світлі зазначених доводів КЦС ВС несподівано видається окрема думка одного з суддів, на розгляді яких перебувала ця справа, де у формі декларації було висловлено незгоду з висновками колегії суддів КЦС ВС, але не було наведено на користь цього жодного обґрунтування. Як відомо, *sens votum separatum* – показати альтернативний правовий аналіз⁶¹. Якщо аргументації немає, користь від такої окремої думки нульова.

Нарешті, суд апеляційної інстанції в рамках нового розгляду задовільнив позов повністю: визнав за позивачкою авторське право (право вважатися творцем) на твір “Х” і заборонив відповідачці поширювати недостовірну інформацію про плагіат.

Fazit. Як спори про порушення прав інтелектуальної власності загалом, так і спори про плагіат зокрема, є справами підвищеної категорії складності через поєднання кількох дисциплін, глобальний контекст та зазвичай високу ставку для сторін. Водночас у плагіаті юридичні труднощі посилюються моральним виміром і тонкою межею між творчим запозиченням і “інтелектуальною крадіжкою”. Це потребує від юристів глибокої міждисциплінарної підготовки, а від судів – гнучких, але водночас надійних процесуальних інструментів, які забезпечуватимуть можливість швидко й адекватно реагувати на технологічні та ринкові реалії, та гарантувати справедливість, перевірюваність доказів і баланс інтересів сторін. Саме сукупність усіх цих компонентів уможливлуватиме суду залишатися ефективним арбітром у динамічній сфері права інтелектуальної власності.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bappet W, *Wege zum Urheberrecht: Die geschichtliche Entwicklung des Urheberrechtsgedankens* (Vittorio Klostermann Verlag 1962).
2. Jung C G, *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter occulter Phänomene* (Leipzig, Druck and Verlag von Oswald Mutze 1902).
3. Loewenheim U, *Handbuch des Urheberrechts* (3 Auflage, C.H.Beck Verlag 2021).
4. Luigi Guarnieri, *La doppia vita di Vermeer* (Mondadori 2012).
5. Schickert K, *Der Schutz literarischer Urheberschaft im Rom der klassischen Antike* (Mohr Siebeck Verlag 2005).
6. Benedisiuk I та in, *Posibnyk dlia suddiv z intelektualnoi vlasnosti* (K.I.S. 2018) (in Ukrainian).
7. Biletskyi Ye, Biletska H, *Sudova medytsyna ta sudova psykhiaetriia: navch. posibnyk* (Odisei 2008) (in Ukrainian).
8. Kolesnyk V, *Sudova psykhiaetriia: kurs leksii* (Iurinkom Inter 2000) (in Ukrainian).

⁶¹ ‘Окремі думки, що не збігаються з позицією більшості, повинні бути належним чином обґрунтовані, відображаючи виражену оцінку суддею фактів та питань права’ (п. 52 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень <https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf> (дата звернення 21.04.2025).

Сергій Глогов

Edited books

9. Peukert A, '§ 13 Anerkennung der Urheberschaft', in: G Schricker, U Loewenheim (hrsg), *Urheberrecht. Kommentar* (6 neu bearbeitete Auflage, C.H.BECK Verlag 2020).
10. Schack H, 'Wissenschaftsplagiat und Urheberrecht', in Dreier Th, Ohly A (hrsg), *Plagiate. Wissenschaftsethik und Recht* (Mohr Siebeck Verlag 2013) 81–89.
11. Schricker G (hrsg), *Urheberrecht. Kommentar* (3 neubearbeitete Auflage, C.H.Beck Verlag 2006).
12. Schricker G, Loewenheim U (hrsg), *Urheberrecht. Kommentar* (6 neu bearbeitete Auflage, C.H.BECK Verlag 2020).
13. Specht-Riemenschneider L, '§ 13 Anerkennung der Urheberschaft', in: T Dreier, G Schulze (hrsg), *Urheberrechtsgesetz. Kommentar* (8 Auflage, C.H.BECK Verlag 2025) 295.
14. Waiblinger J, "Plagiat" in der Wissenschaft: Zum Schutz wissenschaftlicher Schriftwerke im Urheber- und Wissenschaftsrecht (NOMOS Verlag 2011) 23–25.
15. Komarov V, 'Vchennia pro predmet tsyvilnoho protsesualnoho prava', *Liber Amicorum Viacheslav Komarov* (T Komarova red, Pravo 2020) (in Ukrainian).
16. Komarov V, 'Tsyvilnyi protses u hlobalnomu konteksti', *Liber Amicorum Viacheslav Komarov* (T Komarova red, Pravo 2020) (in Ukrainian).
17. *Ohliad praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravakh pro zakhyst hidnosti, chesti ta dilovoi reputatsii* (D Luspenyk uporiad, 2019) (in Ukrainian).
18. *Kharkovskaia tsyvylystycheskaia shkola: osushchestvlenye y zashchyta prava yntellektualnoi sobstvennosti* (Y Spasybo-Fateeva (red) Pravo 2018) (in Ukrainian).
19. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: nauково-praktychnyi komentar. T. 2: Ob'iekty. Pravochny. Predstavnytstvo. Stroky ta terminy. Pozovna davnist. Osobysti nemainovi prava fizychnoi osoby* (I Spasybo-Fatieieva red, EKUS 2021) (in Ukrainian).
20. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: nauково-praktychnyi komentar. T. 4: Pravo intelektualnoi vlasnosti* (I Spasybo-Fatieieva red, EKUS 2023) (in Ukrainian).

Journal articles

21. Parkhomenko T, 'Plagiarism as anthropological and social phenomenon' [2018] 14 *Anthropological Measurements of Philosophical Research* 96.
22. Schricker G, 'Anmerkung zu BGH, Urteil vom 3. Februar 1988, I ZR 142/86 – Ein bißchen Frieden' [1988] 90(11) GRUR 815.
23. Taylor F K, 'Cryptomnesia and Plagiarism' [1965] 111(480) *British Journal of Psychiatry* 1111–1118.
24. Shtefan A, 'Naukovyi plahiat: spivvidnoshennia vykorystannia idei ta formy vyrazhennia tvoru' [2016] 4 *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* 70 (in Ukrainian).
25. Shyshka R, 'Plahiat ta yoho proiavy i nebezpeky' [2014] 4 *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* 170–175 (in Ukrainian).
26. Yakubivskiy I, 'Akademichnyi plahiat yak vyd porushennia akademichnoi dobrochesnosti' [2023] 4 *Nove ukrainske pravo* 127–134 (in Ukrainian).

Conference papers

27. Semeniuk K, 'Pravovi aspekty rozmezhuвання plahiatu vid nekorektnoi tsytaty v sferakh vyshchoi osvity ta nauky', *Teoretychni pytannia yurysprudentsii i problemy pravozastosuvannia: vyklyky XXI stolittia. Kharkiv: tezy dop. uchasykiv II Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 10 hrud. 2019 r.)* (NDI PPSN 2019) 58–61 (in Ukrainian).

Theses

28. Ulianova H, 'Metodolohichni problemy tsyvilno-pravovoho zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti vid plahiatu' (dys dokt yuryd nauk, 2015) (in Ukrainian).

Websites

29. Bischoff S, 'The dawn of pastiche: First decision on new German copyright exception' (June 7, 2023) <<https://copyrightblog.kluweriplaw.com/2023/06/07/the-dawn-of-pastiche-first-decision-on-new-german-copyright-exception>> (accessed 26.04.2025).
30. CSU: Guttenberg. Doktorvater weist Verantwortung von sich <<https://www.sueddeutsche.de/bayern/csu-ermittlungen-gegen-guttenberg-1.1069061>> (accessed 26.04.2025).
31. Lass mal die Hausaufgaben guttenbergen (05.12.2011) <<https://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/jugendsprache-lass-mal-die-hausaufgaben-guttenbergen-a-801863.html>> (accessed 21.04.2025).

Sergiy Glotov

PLAGIARISM CASE

ABSTRACT. The paper discusses plagiarism as a dual phenomenon: firstly, as deliberate appropriation of another person's work, destroying the author's right to recognition, and secondly, as unjustified public accusations of plagiarism, potentially causing equally severe damage to honour and business reputation. It is argued that plagiarism strikes at the "heart" of intangible personal rights, while unjustified accusations turn the concept of intellectual property protection into a weapon of defamation. It has been established that plagiarism and mere allegations of plagiarism are two different but equally harmful infringements of the author's fundamental right to recognition and reputation. Therefore, they require a uniform and comprehensive approach to protection. This study criticises the traditional focus of courts on claims for the refutation of false information and proves the advantage of the declaratory action for recognition of copyright, accompanied by a request to prohibit further dissemination of harmful statements, as the most effective and procedurally economical way to restore the violated right. With reference to high-profile case No. 643/8610/23 and the comparative analysis of Ukrainian, German and European law, it is shown the way the proposed model addresses gaps in the distribution of the burden of proof and errors in determining the remedy. Clear criteria for forensic examination (identification of creative solutions, limits of fair use, cryptomnesia, parody, pastiche) and an algorithm of the author's actions from the initial recording of the work to the lawsuit are suggested to minimise the risk of abuse by "plagiarism hunters". The research aims not only to resolve a specific procedural dilemma, but also to enhance legal certainty and prevent legal proceedings from becoming a tool of reputational attacks.

KEYWORDS: plagiarism; copyright; intangible personal rights; action for recognition; action for refutation; defamation.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО



Карім Ємельяненко

кандидат юридичних наук, докторант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7035-6470>
karimkiev@ukr.net

Віктор Ладиченко

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7823-7572>
Ladychenko@nubip.edu.ua



Богдан Яринко

кандидат юридичних наук, науковий співробітник Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6448-9111>
bohdansatnewwork@gmail.com



УДК 349.6

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК СУБ'ЄКТА РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання правового забезпечення діяльності територіальної громади як суб'єкта розпорядження екологічною інформацією. У статті проаналізовано правові основи міжнародних, національних норм законодавства та деяких норм у контексті апроксиміювання національного законодавства до acquis ЄС щодо розпорядження та доступу до екологічної інформації. Автори статті досліджують норми національного законодавства від норм Конституції України і засад стратегії державної екологічної політики України та положень законів, що містять правову регламентацію статусу інформації та еколо-

гічної інформації загалом, до норм, що визначають повноваження суб'єктів розпорядження екологічною інформацією, повноваження територіальної громади як суб'єкта розпорядження екологічною інформацією, а також повноваження щодо використання, доступу, збору і поширення та обмеження екологічної інформації, що перебуває у розпорядженні органів місцевого самоврядування, відповідальності суб'єктів владних повноважень за відмову у наданні достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища. Автори ґрунтовно розглядають законодавчі новели щодо доступу, поширення і розпорядження екологічною інформацією органів місцевого самоврядування. Зокрема, автори також звертають увагу на теоретичний і практичний аспекти розуміння та застосування підходів у визначенні понятійно-категоріального апарату щодо екологічної інформації та суб'єктів розпорядження екологічною інформацією на рівні органів місцевого самоврядування.

Метою цієї статті є аналіз міжнародно-правових і національних актів законодавства, які визначають територіальну громаду, зокрема, в особі органів місцевого самоврядування як суб'єкта розпорядження екологічною інформацією.

Результати дослідження ґрунтуються на аналізі чинних норм міжнародного та національного законодавства, норм законодавчих новел, які ще не вступили в дію, підходах та використанні такими суб'єктами розпорядження екологічною інформацією, як органи місцевого самоврядування. Зокрема, автори звертають увагу на можливості звернення та отримання даних, що містять екологічну інформацію про територіальну громаду чи її частину, законодавчі обмеження у використанні та розпорядженні органами місцевого самоврядування як суб'єктами розпорядження екологічною інформацією, доступ до даних про стан навколишнього природного середовища під час дії правового режиму воєнного стану, а також на потреби у більшій доступності отримання офіційних даних, що містять екологічну інформацію про територіальну громаду. Автори наводять приклад за результатами комплексного дослідження щодо відкритості та належного правового забезпечення суб'єктів розпорядження екологічною інформацією, серед яких – досліджена відкритість даних з екологічною інформацією на рівні місцевих рад. За висновками щодо відкритості даних про екологічну інформацію на рівні органів місцевого самоврядування автори наголошують на нагальній потребі розширення доступу до екологічної інформації, зокрема для запровадження заходів обліку та екологічного відновлення територіальних громад, яким завдано непоправної екологічної шкоди державою-агресором.

Ключові слова: територіальна громада; екологічна інформація; орган місцевого самоврядування; суб'єкт розпорядження екологічною інформацією; доступ до екологічної інформації.

Сучасне наукове і фахове бачення щодо територіальної громади як суб'єкта розпорядження екологічною інформацією переважно сфокусоване на повноваженнях органів державної влади як основних розпорядників екологічної інформації та інформації про охорону довкілля. Особлива увага зосереджена на суттєвих повноваженнях центральних і місцевих органів виконавчої влади, позаяк саме означені органи влади є держателями реєстрів, кадастрів, геопросторових мап тощо.

На сьогодні питання екологічної інформації в територіальних громадах дуже гостро актуалізовано із накопиченням суспільного запиту, особливо зважаючи на поточний час дії воєнного стану в державі, коли з веденням бойових дій на територіях громад і громад, що були звільнені від окупації держави-агресора, необхідно здійснювати облік наявних екологічних втрат і шкоди для планування подальшого відновлення. На час дії правового режи-

Карім Смельяненко, Віктор Ладиченко, Богдан Яринко

му воєнного стану в Україні¹ було обмежено доступ до публічної інформації, до якої належить екологічна інформація, одними із суб'єктів розпорядження якою є територіальні громади. До прикладу, питаннями законодавчого забезпечення щодо доступу до екологічної інформації переймалися В. Ладиченко та Л. Головка у дослідженні щодо доступу до інформації про якість питної води², дослідженні правового регулювання доступу до екологічної інформації та участі громадськості в процесі прийняття рішень з питань довкілля в Україні та ЄС загалом³, а також дослідженнями правових проблем екологічного впливу на місцевому рівні переймалися і інші вчені⁴, зокрема, у контексті забезпечення екологічної безпеки на рівні територіальних громад⁵.

Тому українським науковим та експертним середовищем значною мірою сфокусована увага до правового забезпечення суб'єктів розпорядження екологічною інформацією, до яких за законодавством належать територіальні громади. Серед сучасних науковців-правників, бачення яких спрямоване на екологічну проблематику та продовжується в цьому доробку, відзначаємо таких, як: В. Авер'янов, С. Алексєєв, В. Шемшученко, Н. Бровко, В. Андрейцев, В. Носік, В. Ладиченко, В. Єрмоленко, Ю. Краснова, Л. Головка, В. Коштицький, О. Борщевська, О. Іванова, Н. Бровко, М. Терещук, Н. Новицька, А. Новицький та ін. Однак дослідження питання правового забезпечення належного формування та обліку екологічної інформації суб'єктами розпорядження, сучасними науковцями здійснюються локально, що особливо актуально через пошуки дієвих механізмів ліквідації наслідків шкоди, завданої воєнною агресією РФ території України, зокрема, і в контексті обліку завданої екологічної шкоди територіальним громадам України.

Метою цієї статті є визначення правового забезпечення територіальної громади як суб'єкта розпорядження екологічною інформацією.

Гарантії прав і свобод людини в інформаційній сфері є однією з найважливіших засад формування громадянського суспільства загалом та одним з інструментів захисту права кожної людини жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту. Тому кожна держава, що уважає себе демократичною і правовою, гарантує на рівні національної конституції чи основного закону доступ і сприяння в наданні екологічної

¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

² V Ladychenko, L Golovko, 'Implementation of European Environmental Policy in Ukraine: Problems and Prospects' [2017] 6(3) European Journal of Sustainable Development 333 <https://doi.org/10.14207/ejsd.2017.v6n3p333>

³ V Ladychenko, L Golovko, 'The Right of Access to Environmental Information in Ukraine and the EU' [2018] 7(3) European Journal of Sustainable Development 455 <https://doi.org/10.14207/ejsd.2018.v7n3p455>

⁴ M Krasnova, J Krasnova, L Golovko, T Kondratiuk, 'Legal Problems in the Implementation of the Environmental Impact Assessment in Ukraine: A Critical Review' [2021] 4(2) Grassroots Journal of Natural Resources 91–102 <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.040207>

⁵ K Yemelianenko, 'Peculiarities of ensuring environmental safety by territorial communities during martial law' [2024] 5 Юридичний науковий електронний журнал 71–75.

інформації, що включає доступ до інформації про навколишнє середовище як держави, так і місцевого рівня, зокрема на рівні територіальних громад. Водночас Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція)⁶ є головним міжнародним документом, положеннями якого встановлено гарантії права на доступ до інформації, на участь громадськості в процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища. Серед актів законодавства Європейського Союзу у цьому контексті варто назвати Директиву Європейського Парламенту та Ради 2003/4/ЄС від 28 січня 2003 р. про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви Ради 90/313/ЄЕС⁷ та Директиву Європейського Парламенту та Ради 2003/35/ЄС від 26 травня 2003 р. про участь громадськості у розробці певних планів і програм, що стосуються навколишнього середовища, та про внесення змін до Директив Ради 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС щодо участі громадськості та доступу до правосуддя⁸.

Нормативно-правове забезпечення реалізації права на екологічну інформацію в Україні є доволі суттєвим навіть з урахуванням дії на усій території України правового режиму воєнного стану. Право на екологічну інформацію встановлено на рівні Конституції України⁹, а також регламентується положеннями законів України “Про охорону навколишнього природного середовища”¹⁰, “Про інформацію”¹¹, “Про доступ до публічної інформації”¹², “Про звернення громадян”¹³, “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року”¹⁴, “Про місцеве самоврядування в Україні”¹⁵, нормами Положення про державну систему моніторингу

⁶ Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text> (дата звернення 27.04.2025).

⁷ Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/4/oj>> (accessed 27.04.2025).

⁸ Directive 2003/35/EC of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 providing for public participation in respect of the drawing up of certain plans and programmes relating to the environment and amending with regard to public participation and access to justice Council Directives 85/337/EEC and 96/61/EC <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2003/35/oj>> (accessed 27.04.2025).

⁹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

¹⁰ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України № 1264-XII від 25.06.1991 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

¹¹ Про інформацію: Закон України № 2657-XII від 02.10.1992 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

¹² Про доступ до публічної інформації: Закон України № 2939-VI від 13.01.2011 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

¹³ Про звернення громадян: Закон України № 393/96-ВР від 02.10.1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

¹⁴ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 р.: Закон України № 2697-VIII від 28.02.2019 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

¹⁵ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

довкілля¹⁶, актами міжнародного законодавства, ратифікованими Верховною Радою України, підзаконними актами виконавчих органів влади.

Відповідно до ч. 3 ст. 1 Орхуської конвенції поняття “екологічна інформація” визначене як будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі про: а) стан таких складових навколишнього середовища, як повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об’єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими; б) фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища (зазначені вище в підпункті “а”), а також при аналізі затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища; с) стан здоров’я та безпеки людей, умови життя людей, стан об’єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність тощо.

Згідно зі ст. 290 Угоди про асоціацію України з ЄС¹⁷ сторони домовились встановлювати й регулювати власні рівні національної охорони навколишнього середовища та праці, політики і пріоритетів сталого розвитку згідно з відповідними міжнародно визнаними принципами і угодами, а також приймати або відповідно змінювати національне законодавство і гарантують, що їхнє законодавство забезпечує високі рівні охорони навколишнього середовища та праці і докладають зусиль для подальшого вдосконалення цього законодавства. Як спосіб досягнення цілей, про які йдеться в цій статті, Україна наближає свої закони, підзаконні акти та адміністративну практику до *acquis* ЄС. Зокрема, як закріплено в ст. 339 Угоди, сторони обмінюються інформацією і досвідом, а також надають відповідну підтримку процесу регуляторних реформ, що включає реструктуризацію вугільного сектору (енергетичного, коксованого та бурого вугілля) з метою підвищення його конкурентоспроможності, безпеки шахт і гірників, а також послаблення негативного впливу на навколишнє середовище, при цьому враховуючи регіональний і соціальний вплив, а отже, і інформацію про вплив на середовище розташування територіальних громад і екологічної безпеки в регіоні.

Відповідно до ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. І ко-

¹⁶ Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України № 391 від 30.03.1998 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-98-%D0%BF#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

¹⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення 27.04.2025).

жен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. І відповідно до ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Однак для отримання інформації слід звернутися до належного розпорядника такою інформацією, одним з яких може бути територіальна громада в особі органів місцевого самоврядування.

Серед основних засад державної екологічної політики України, відповідно до Закону України “Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року”, визначено забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України; відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації; впровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективної інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища. Відповідно до положень Стратегії держава планує забезпечувати повний облік питань, що стосуються екологічної безпеки та охорони довкілля, залучивши до цього органи місцевого самоврядування, а відповідно і територіальні громади. Серед основних інструментів реалізації державної екологічної політики України визначено екологічний облік, яким має забезпечуватись виявлення, реєстрація, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовка релевантної інформації про діяльність підприємства в природоохоронній сфері з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам, що сприятиме прийняттю управлінських рішень з урахуванням економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної цілісності. Державна екологічна політика спрямована на досягнення стратегічних цілей, для досягнення яких одними зі стратегічних завдань є запровадження управління екологічним ризиком на основі його моделювання в режимі реального часу із залученням новітніх інформаційних технологій з метою захисту природних екосистем, здоров'я та благополуччя населення; забезпечення науково-інформаційної та інноваційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень; кіберзахист відповідних екологічних інформаційних ресурсів, систем, баз даних.

Отже, до 2025 р. було передбачено стабілізацію екологічної ситуації шляхом закріплення змін у системі державного управління, які відбулися шляхом реформування системи державного екологічного управління, імплементації європейських екологічних норм і стандартів, удосконалення систем екологічного обліку та контролю, впровадження фінансово-економічних механізмів стимулювання екологічно орієнтованих структурних перетво-

рень в економіці, впровадження механізмів стимулювання підприємств до енергоефективності, впровадження електронного урядування, поширення екологічних знань, а також підвищення екологічної свідомості суспільства, серед іншого, інформатизації сфери охорони навколишнього природного середовища та природокористування усіх рівнів, зокрема і на рівні територіальних громад.

Нормами п. 3 Положення про державну систему моніторингу довкілля (далі – Положення) визначено, що одним із основних принципів створення і функціонування системи моніторингу та інтеграції екологічних інформаційних систем, що охоплюють певні території, є принцип об'єктивності первинної, аналітичної і прогнозувальної інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та оперативності її доведення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, засобів масової інформації, населення України, заінтересованих міжнародних установ та світового співтовариства. А також пп. 7, 16, 22 Положення визначено, що органи місцевого самоврядування є суб'єктами системи моніторингу, серед основних завдань яких є інформаційне обслуговування, а також забезпечення інформацією про стан довкілля (екологічною інформацією) населення країни і міжнародних організацій та здійснення оцінки впливу забруднення довкілля на стан здоров'я населення і прийняття відповідних рішень. Тобто органи місцевого самоврядування визначені як належний суб'єкт розпорядження екологічною інформацією на місцевому рівні.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України “Про інформацію” орган місцевого самоврядування, а отже, і територіальна громада як суб'єкт владних повноважень здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства та є суб'єктом інформаційних правовідносин. І ч. 1 ст. 5 Закону України “Про інформацію” право на інформацію забезпечується створенням механізму реалізації права на інформацію; створенням можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, інших інформаційних банків, баз даних, інформаційних ресурсів. Крім означеного, обов'язком територіальної громади є інформування громадськості та медіа про свою діяльність і прийняті рішення, для чого ними визначаються спеціальні підрозділи або відповідальні особи для забезпечення доступу запитувачів до інформації.

Законом України “Про доступ до публічної інформації” визначено порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, що визначені Законом. Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону “Про доступ до публічної інформації” суб'єктами відносин у сфері доступу до публічної інформації є запитувачі інформації і розпорядники інформації, а також структурний підрозділ або відповідальна особа з питань доступу до публічної інформації розпорядників такої інформації, зокрема і територіальної громади. І відповідно до п. 1, 2 ч. 1 ст. 13 цього Закону органи

місцевого самоврядування, юридичні особи, що фінансуються з місцевих бюджетів (тобто відокремлені підрозділи або юридичні особи, що засновані органами місцевого самоврядування) визначені розпорядниками такої інформації. Крім того, згідно з п. 1 ч. 2 ст. 13 цього Закону до розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати та надавати за запитами інформацію, прирівнюються суб'єкти господарювання, які володіють інформацією про стан довкілля. Розпорядники інформації зобов'язані оприлюднювати інформацію про діяльність суб'єктів владних повноважень, зокрема про систему обліку, види інформації, якою володіє суб'єкт владних повноважень (п. 11 ч. 1 ст. 15 Закону). Для забезпечення збереження та доступу до публічної інформації документи, що знаходяться у суб'єктів владних повноважень, підлягають обов'язковій реєстрації в системі обліку (ч. 1 ст. 18 Закону). При цьому система обліку публічної інформації не може бути віднесена до категорії інформації з обмеженим доступом (ч. 3 ст. 18 Закону).

Відповідно до пп. 11 п. "б" ч. 1 ст. 33 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" серед делегованих повноважень у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать створення та забезпечення функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, які є складовою мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Згідно з п. "е" ч. 1 ст. 9 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" кожний громадянин України має право на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, установлених законом. Відповідно до п. "е" ч. 1 ст. 10 Закону екологічні права громадян гарантуються, серед іншого, створенням і функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації. Відповідно до норми п. "з" ч. 1 ст. 15 цього Закону місцеві ради несуть відповідальність за стан навколишнього природного середовища на своїй території і в межах своєї компетенції, у т. ч. у частині забезпечення інформування населення про стан навколишнього природного середовища, функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем і можуть здійснювати й інші повноваження відповідно до цього та інших законів України. Відповідно до ч. 1 ст. 25 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) визначена як будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів – землі, вод,

Карім Смельяненко, Віктор Ладиченко, Богдан Яринко

надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення, біологічне різноманіття і його компоненти, та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища, джерела, фактори, матеріали, загрозу виникнення, екологічні прогнози, плани і програми тощо. Основними джерелами такої інформації є дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами. Відповідно до ч. 1 ст. 25¹ екологічне інформаційне забезпечення здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їхніх повноважень шляхом щорічного інформування Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями відповідних рад і населення про стан навколишнього природного середовища відповідних територій; систематичного інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, управління відходами чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей; передачі інформації, отриманої в результаті проведення моніторингу довкілля, каналами інформаційних зв'язків органам, уповноваженим приймати рішення щодо отриманої інформації; забезпечення вільного доступу до екологічної інформації, яка не становить державної таємниці і міститься у списках, реєстрах, архівах та інших джерелах.

Відповідно до п. "л" ч. 2 ст. 68 Закону встановлена й відповідальність для суб'єктів владних повноважень, зокрема за відмову у наданні своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення.

Крім означеного, відповідно до п. 2, 7 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про національну інфраструктуру геопросторових даних"¹⁸ органи місцевого самоврядування, а отже територіальні громади, є виробниками та держателями геопросторових даних і метаданих, геопорталів, геоінформаційних систем (тобто сфери національної інфраструктури геопросторових даних). Зокрема, до геоінформаційних систем належать природоохоронні території та об'єкти природно-заповідного фонду, їх функціональні та охоронні зони, території, зарезервовані з метою наступного заповідання, території та об'єкти екомережі, еколого-економічні райони, які містять інформацію про

www.pravoua.com.ua

¹⁸ Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України № 554-IX від 13.04.2020 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

вплив екологічного стану довкілля на здоров'я населення. Одними із прикладів геоінформаційних систем є Державний земельний кадастр, містобудівні кадастри тощо.

У законодавчому просторі поняття “екологічна інформація” також часто ототожнюється з таким поняттям, як “інформація про стан навколишнього природного середовища”. Адже обидва поняття мають спільний понятійно-категоріальний апарат, тобто в площині практичного використання, обігу, контролю, розпорядження інформацією про екологічні якості певного об'єкта чи території. Зокрема, у сучасному експертному середовищі наголошується на тому, що широке поняття “екологічна інформація” ускладнює його правове регулювання. До того ж недостатня обізнаність власників екологічної інформації щодо її захищеності, а також низька відповідність створюють додаткові перешкоди. Серед науковців застосовуються різні підходи до поняття екологічної інформації та доступу до такої. Зокрема, на переконання вчених¹⁹, доступ до екологічної інформації регулює саме економічні відносини та забезпечує екологічну безпеку і є вимогою Європейського Союзу. Норми щодо доступу до екологічної інформації на сьогодні наскрізно пронизують абсолютно все правове регулювання економічних відносин і забезпечення екологічної безпеки, що є системним базовим підходом права Європейського Союзу. У європейському законодавстві також закріплено поєднання й одночасна реалізація принципу доступу до екологічної інформації та принципу публічності в діяльності органів як Євросоюзу, так і національних органів держав – членів ЄС, де чітко регламентовані стандарти та процедури ухвалення будь-яких рішень з точки зору врахування екологічних інтересів і прав людини через забезпечення доступу до екологічної інформації. Інші українські вчені²⁰ звертають увагу на офіційне ототожнення законодавцем цих категорій як у національному, так і в європейському законодавстві, та зауважується на різному розумінні законодавцем цієї правової категорії, що зумовлює ризики правової визначеності у тлумаченні терміна “екологічна інформація” та викликає проблеми у його подальшій реалізації. Також деякими науковцями наголошується на визначенні екологічної інформації в контексті доступу до неї громадського сектору, що на рівні з іншими правами перебувають у стані наукового дискурсу через відсутність належних процедурних рішень. На додаток, при розгляді права на екологічну інформацію як складової конституційного права, вчені наголошують, що екологічна інформація являє собою повні, достовірні, своєчасні та вичерпні дані, знання, навички або відомості про стан навколишнього природного середовища, його компоненти та взаємодію між ними, екологічні загрози та небезпеки, заходи та засоби охорони, а також освітні заходи та

¹⁹ Доступ до екологічної інформації в Україні під час війни (20 грудня, 2024) <<https://www.irf.ua/dostup-do-ekologichnoyi-informacziyi-v-ukraini-pid-chas-vijnyu>> (дата звернення 27.04.2025).

²⁰ Н Бровко, М Терещук, “Право на екологічну інформацію як складова конституційного права людини на інформацію” [2022] 55 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету 24.

Карім Смельяненко, Віктор Ладиченко, Богдан Яринко

пропаганда природоохоронного руху, відкритий доступ до яких має на меті забезпечення основоположних конституційних прав та інтересів людини та збереження середовища її існування²¹.

На нашу думку, сутність права на екологічну інформацію у своїй основі є витоком екологічної безпеки, тобто стану екології та навколишнього середовища, що є охоронюваним надбанням кожної територіальної громади, де кожен мешканець такої громади за наявності й відкритості екологічної інформації, що перебуває в розпорядженні територіальної громади, може бути обізнаним і попередженим про поточний стан середовища та життєдіяльності території. І зміст такої інформації може містити наявні загальні дані про екологічні показники певної територіальної громади, критерії і показники екологічних даних території, на нашу думку, може бути розширено та надалі деталізовано.

Тому територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування є найближчими до громадян і мешканців громад суб'єктами розпорядження екологічною інформацією, однак установлені обмеження під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, як один із безпекових заходів захисту екологічної інформації, стали перепорою в доступі до більшої частини екологічної інформації загалом, що надалі спонукало законодавця до внесення відповідних змін та до часткового відкриття доступу до екологічної інформації.

Зміни було прийнято комплексно Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля”²², нормами якого було уніфіковано поняття екологічної інформації, різність розуміння, різність підходів, законом було покращено правореалізаційну складову визначення, однак відповідно до п. 1 прикінцевих положень цього Закону він набирає чинності через шість місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану, введеного Указом Президента України “Про введення воєнного стану в Україні”. Положеннями нової ст. 22³ Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” серед іншого встановлено, що місцеві ради є суб'єктами, що здійснюють спостереження за станом довкілля або його складових, з використанням засобів виміральної техніки, які повинні відповідати вимогам законодавства про метрологію та метрологічну діяльність. Дані та інформація, отримані в результаті спостережень за станом довкілля або його складових, використовуються для забезпечення інфор-

www.pravoua.com.ua

²¹ С. Веремієнко, Н. Кугук, ‘Право громадян на екологічну інформацію: поняття та проблеми реалізації’, *Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 10–11 січ. 2020 р.* (Правовий світ 2020) 57–60.

²² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля: Закон України № 2973-ІХ від 20.03.2023 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

маційних потреб управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, і органи місцевого самоврядування безоплатно передають такі дані та інформацію до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища. Зокрема, такі дані також можуть використовуватися ними для забезпечення інформаційних потреб управління в галузі охорони навколишнього природного середовища. При цьому новими частинами 2, 4, 5 ст. 25 також визначено, що інформація про стан довкілля (екологічна інформація) не належить до інформації з обмеженим доступом і може бути надана на запит згідно з законодавством про доступ до публічної інформації. Екологічна інформація розпорядника, яким може бути територіальна громада в особі органу місцевого самоврядування, що фізично зберігається для нього іншими особами, підлягає наданню на запит розпорядником на загальних засадах.

Більше того, нормами нової ст. 25² Закону “Про охорону навколишнього природного середовища” закріплено головні компоненти інформаційно-забезпечення щодо прийняття управлінських рішень у галузі охорони навколишнього природного середовища, які визначають змістовну частину інформаційних потреб управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, якими є такі: а) фактори, які справляють значний вплив на довкілля; б) антропогенне навантаження на довкілля та його складові; в) стан довкілля, включаючи обсяг наявних природних ресурсів та їхню якість; г) вплив на стан природних екосистем, соціально-економічний розвиток та здоров'я людей; г) наявність і рівень ефективності природоохоронних стратегій, програм і заходів, спрямованих на подолання негативного впливу на довкілля. Інформаційні потреби управління в галузі охорони навколишнього природного середовища є основою для формування та функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем, а також здійснення державної статистичної діяльності. Завдання щодо встановлення відповідного переліку інформаційних потреб управління в галузі охорони навколишнього природного середовища покладено на Кабінет Міністрів України.

Також нормами ст. 25² цього Закону з метою надання адміністративних та інших публічних послуг у галузі охорони навколишнього природного середовища запроваджується створення загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення прийняття управлінських рішень і доступу до екологічної інформації. Більше того, мережа такої автоматизованої інформаційно-аналітичної системи передбачає створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорону, захист інформації, а також електронну взаємодію між фізичними та юридичними особами, фізичними особами – підприємцями, органами державної влади, самоврядними органами територіальних громад – органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами.

У комплексі Законом внесено зміни й до інших законів України: “Про природно-заповідний фонд України”²³, “Про рослинний світ”²⁴, “Про державну геологічну службу України”²⁵, “Про охорону атмосферного повітря”²⁶, “Про тваринний світ”²⁷, “Про питну воду та питне водопостачання”²⁸, “Про охорону земель”²⁹, “Про екологічну мережу України”³⁰, “Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів”³¹, “Про інформацію”, “Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів”³², “Про управління відходами”³³.

Як зазначалось, у громадянському суспільстві України питання правового забезпечення суб’єктів розпорядження екологічною інформацією, до яких на рівні територіальних громад віднесено органи місцевого самоврядування, становить суттєвий суспільний інтерес у громад особливо під час дії воєнного стану в Україні. Тому фахівці та науковці в одному з останніх комплексних досліджень³⁴ провели практичний моніторинг доступу до екологічної інформації щодо відкритості, оновлення, доступності інформації про стан навколишнього середовища розпорядниками екологічної інформації, а також питання щодо гармонізації національного законодавства з нормами директив Європейського Союзу. Зокрема, на основі базових законів України – “Про інформацію”, “Про доступ до публічної інформації”, “Про охорону навколишнього природного середовища” та в межах Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних³⁵, фахівці проекту дослідили 209 наборів екологічних даних (екологічні відкриті дані; екологічні дані, що в своєму складі містять екологічні дані; екологічна інформація, що має суспільний інтерес (то-

²³ Про природно-заповідний фонд України: Закон України № 2456-ХІІ від 16.06.1992 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

²⁴ Про рослинний світ: Закон України № 591-ХІV від 09.04.1999 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

²⁵ Про державну геологічну службу України: Закон України № 1216-ХІV від 04.11.1999 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1216-14#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

²⁶ Про охорону атмосферного повітря: Закон України № 2707-ХІІ від 16.10.1992 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

²⁷ Про тваринний світ: Закон України № 2894-ІІІ від 13.12.2001 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

²⁸ Про питну воду та питне водопостачання: Закон України № 2918-ІІІ від 10.01.2002 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

²⁹ Про охорону земель: Закон України № 962-ІV від 19.06.2003 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

³⁰ Про екологічну мережу України: Закон України № 1864-ІV від 24.06.2004 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

³¹ Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України № 1103-V від 31.05.2007 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1103-16#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

³² Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України № 377-ІХ від 12.12.2019 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

³³ Про управління відходами: Закон України № 2320-ІХ від 20.06.2022 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

³⁴ Доступ до екологічної інформації в Україні під час війни. Звіт ГО “SaveDnipro” <<https://www.youtube.com/watch?v=63Vla7oIkZA>> (дата звернення 27.04.2025).

³⁵ Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: постанова Кабінету Міністрів України № 835 від 21 жовтня 2015 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

бто екологічна інформація з відкритим, обмеженим, закритим доступом (або така, що не оновлюється через закриття даних з початку дії правового режиму воєнного стану в Україні) від 74 розпорядників екологічною інформацією за період 2022–2024 рр. і виявлено, що лише 38 % із цих наборів мають відкритий доступ. Відповідно до складеного умовного рейтингу відкритості серед найбільших розпорядників даних екологічної інформації у відкритому доступі є: Державна служба геології та надр України, Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Міністерство енергетики України, обласні державні адміністрації, обласні військові адміністрації, а також міські ради. Як зазначено в дослідженні, доволі низький рівень відкритості екологічної інформації демонструють міські ради обласних центрів (серед 27 наборів даних екологічної інформації з відкритим доступом – 25,9 %, з обмеженим доступом – 14,8 %. Варто відзначити, що найбільш відкритою екологічною інформацією для місцевих територіальних громад у цьому дослідженні є дані про місцеві насадження, що підлягають видаленню відповідно до виданих актів обстеження зелених насаджень, і якщо ця інформація публікується вчасно, жителі громади і громадськість можуть впливати на питання видалення чи перенесення зелених насаджень (зелених облаштувань) шляхом звернень. Порівняно з обласними військовими адміністраціями і обласними державними адміністраціями серед 27 наборів даних екологічної інформації з відкритим доступом – 44,4 %, з обмеженим доступом – 11,1 %. При цьому на об'єднанні територіальні громади результати такого дослідження не поширилися, з огляду на те, що саме громади обласних центрів є найбільшими місцевими розпорядниками екологічної інформації. Зазначено і про повністю закрити інформацію, якою до прикладу, є інформація про сплату екологічного податку тощо.

Висновки. Загалом, аналізуючи правове забезпечення діяльності територіальної громади як суб'єкта розпорядження екологічною інформацією, у цьому контексті слід відзначити чільне місце територіальних громад у особі органів місцевого самоврядування як найбільш наближених до громадянина або мешканця громади розпорядника екологічною інформацією, наявності в органів місцевого самоврядування відповідних повноважень і технічних можливостей. З часу дії правового режиму воєнного стану в Україні роботу державних реєстрів і доступ до електронних порталів, де опублікована екологічна інформація, порталів територіальних громад та можливості звернення до таких розпорядників інформацією, було частково відновлено. Однак доволі велика кількість даних (у т. ч. даних з державних реєстрів) перебувають у обмеженому доступі або закритому доступі, що є перешкодою для підтвердження і наявності втрат від наслідків збройної агресії Російської Федерації на територію України, обліку та підрахунків відновлювальних заходів у громадах і на територіях громад, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією. Важливою особливістю територіальних громад також є можливість звернення до центрів

надання адміністративних послуг, що розташовані в громадах та є структурними підрозділами територіальних громад для отримання інформації, що містить офіційні дані, а також які можуть мати і власні територіальні підрозділи, віддалені робочі місця, мобільні офіси доступності тощо. Територіальна громада, на наше переконання, є потужним належним розпорядником екологічної інформації та правовою підмогою в доступності до офіційної екологічної інформації на місцях, первинними розпорядниками та держателями якої є органи державної влади в особі міністерств, відомств, агенцій. Можна погодитись і підтримати експертні висновки дослідження щодо подальшої відкритості та належного правового забезпечення суб'єктів розпорядження екологічною інформацією, яка може бути більш відкритою як у контексті апроксимювання національного законодавства до *acquis* ЄС, положень Орхуської конвенції, так і щодо нагальної потреби запровадження заходів обліку та екологічного відновлення територіальних громад, яким завдано непоправної екологічної шкоди державою-агресором.

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Krasnova M, Krasnova J, Golovko L, Kondratiuk T, 'Legal Problems in the Implementation of the Environmental Impact Assessment in Ukraine: A Critical Review' [2021] 4(2) *Grassroots Journal of Natural Resources* 91–102 <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.040207>
2. Ladychenko V, Golovko L, 'Implementation of European Environmental Policy in Ukraine: Problems and Prospects' [2017] 6(3) *European Journal of Sustainable Development* 333 <https://doi.org/10.14207/ejsd.2017.v6n3p333>
3. Ladychenko V, Golovko L, 'The Right of Access to Environmental Information in Ukraine and the EU' [2018] 7(3) *European Journal of Sustainable Development* 455 <https://doi.org/10.14207/ejsd.2018.v7n3p455>
4. Yemelianenko K, 'Peculiarities of ensuring environmental safety by territorial communities during martial law' [2024] 5 *Юридичний науковий електронний журнал* 71–75.
5. Brovko N, Tereshchuk M, 'Pravo na ekolohichnu informatsiiu yak skladova konstytutsiinoho prava liudyny na informatsiiu' [2022] 55 *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu* 24 (in Ukrainian).

Conference papers

6. Veremiienko S, Kuhuk N, 'Pravo hromadian na ekolohichnu informatsiiu: poniattia ta problemy realizatsii', *Suchasni naukovi doslidzhennia predstavnykiv yurydychnoi nauky – prohres zakonodavstva Ukrainy maibutnoho: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Dnipro, 10–11 sich. 2020 r.* (Pravovyi svit 2020) 57–60 (in Ukrainian).

Websites

7. Dostup do ekolohichnoi informatsii v Ukraini pid chas viiny (20 hrudnia, 2024) <<https://www.irf.ua/dostup-do-ekolohichnoyi-informacziyi-v-ukrayini-pid-chas-viiny>> (accessed 27.04.2025) (in Ukrainian).
8. Dostup do ekolohichnoi informatsii v Ukraini pid chas viiny. Zvit HO "SaveDnipro" <<https://www.youtube.com/watch?v=63Vla7oIkZA>> (accessed 27.04.2025) (in Ukrainian).

Karim Yemelianenko,
Viktor Ladychenko,
Bohdan Yarynko

ON THE LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES
OF A TERRITORIAL COMMUNITY AS A SUBJECT
OF ENVIRONMENTAL INFORMATION MANAGEMENT

ABSTRACT. The article is devoted to the study of the issue of legal support for the activities of a territorial community as a subject of environmental information management. The article analyses the legal basis of international and national legislation and some norms in the context of approximation of national legislation to the EU *acquis* on the disposal of and access to environmental information. The authors of the article have studied the provisions of national legislation from the provisions of the Constitution of Ukraine and the principles of the State Environmental Policy Strategy of Ukraine and the provisions of laws containing legal regulation of the status of information and environmental information in general to the provisions defining the powers of entities managing environmental information, the powers of a territorial community as a subject of environmental information management, as well as the powers to use, access, collect and disseminate and restrict environmental information held by the public authorities. The authors thoroughly review the legislative innovations regarding access, dissemination and disposal of environmental information by local self-government bodies. The authors thoroughly examine the legislative innovations regarding access, dissemination and disposal of environmental information by local self-government bodies. In particular, the authors also draw attention to the theoretical and practical aspects of understanding and applying approaches to defining the conceptual and categorical apparatus of environmental information and the subjects of environmental information management at the level of local self-government bodies.

The purpose of this article is to analyse the international and national legal acts that define a territorial community, in particular, represented by local self-government bodies, as a subject of environmental information management.

The results of the study are based on the analysis of current international and national legislation, provisions of legislative innovations that have not yet entered into force, and the approaches and use of such entities as local governments as environmental information managers. In particular, the authors draw attention to the possibilities of accessing and obtaining data containing environmental information about a territorial community or a part of it, legislative restrictions on the use and disposal of environmental information by local self-government bodies as subjects of environmental information management, access to data on the state of the environment during the martial law regime, and the need for greater accessibility to official data containing environmental information about a territorial community. The authors provide an example based on the results of a comprehensive study of the openness and proper legal support of entities managing environmental information, including the study of the openness of data with environmental information at the level of local councils. Based on the conclusions regarding the openness of environmental information data at the level of local governments, the authors emphasise the urgent need to expand access to environmental information, in particular, to implement measures for accounting and environmental restoration of territorial communities that have suffered irreparable environmental damage by the aggressor state.

KEYWORDS: territorial community; environmental information; local self-government body; subject of environmental information management; access to environmental information.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ



Володимир Греченко

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства
Харківського національного університету внутрішніх справ,
заслужений працівник освіти України
(Харків, Україна)
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>
grechenko18@gmail.com

УДК 340.15 (477): 321.01

РОЗРОБКА І ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКТРИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ІСТОРИКО-ПРАВНИЧІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті висвітлюється генеза становлення концепції історії української державності в науковій літературі за роки незалежності України.

Мета статті. Автор поставив собі за мету дослідити стан і перспективи вивчення актуальної наукової проблеми – «історія української державності» в період після проголошення незалежності України і до сьогодні.

Ця мета конкретизується в таких завданнях: визначити періодизацію дослідження цієї проблеми; проаналізувати основні здобутки вітчизняної історико-правничої літератури в розробці доктрини історії української державності; охарактеризувати перспективи подальших наукових пошуків у вивченні проблеми історії української державності.

Методологічна основа. Застосування принципу історизму дало змогу розглянути всі історичні факти, явища і події відповідно до конкретно-історичних обставин, в їхньому взаємозв'язку і взаємозумовленості. Усі історичні явища вивчалися в розвитку: як вони виникли, які етапи в своєму розвитку пройшли, чим у підсумку стали. Події чи особи, їхня діяльність не розглядалися водночас чи абстрактно, поза часовими вимірами. Проблемно-хронологічний метод застосовувався для розгляду історичних процесів і явищ з точки зору їхньої проблемності та хронологічної послідовності.

У статті підкреслюється політичне, наукове та виховне значення проблеми історії української державності, її зв'язок з актуальними проблемами життєдіяльності сучасної України. Це особливо актуально сьогодні, у період агресії російської неімперії проти України та її прагненні знищити нашу державу та знекровити українську націю. Автор виокремив три періоди в розробці історії української державності як наукової проблеми, перший з яких починається з публікації за участю видатного історика права Володимира Кульчицького (1919–2009), на честь якого названо Науковий центр Української державності. Упродовж понад 30-річного періоду розробки цієї проблеми були сформульовані основні аспекти доктрини української державності, періоди її розробки, розлога та об'єктивна характеристика яких надана низкою авторитетних авторів.

Ключові слова: Україна; українська державність; держава; націотворення; Русь.

Запровадження Указом Президента України № 423/2021 від 24 серпня 2021 року Дня Української Державності – державного свята, що відзначає-

ся щороку в Україні 15 липня, у День хрещення Київської Русі – України мало не лише політичне, а й наукове значення, було підсумком наукових здобутків українських вчених і стимулом для подальшої розробки цієї проблематики. У цьому указі, зокрема, підкреслюється, що це зроблено ‘з метою утвердження спадкоємності понад тисячолітньої історії українського державотворення, спираючись на історію української державності <...>¹’.

Але цьому рішення передувала понад 30-річна теоретична дискусія з цієї проблеми в наукових і політичних колах України з початку 1990-х років, яка стала можливою лише після проголошення незалежності України.

Дослідження проблеми історії української державності та становлення її доктрини, на нашу думку, можна поділяти на такі три періоди:

1. 1992–2017 рр. Його початок датуємо з появи першого посібника з історії державності України (В. Кульчицький, М. Настюк, Б. Тищик “З історії української державності” (Львів, 1992). У ньому вперше розмежовано поняття “держава” і “державність”, що, як підкреслюють автори, не є тотожними за змістом². Цей період характеризується постановкою питання про сутність поняття “державність”, намаганнями дати його визначення, окреслити основні етапи української державності, появою перших статей на цю тему. Але на цьому етапі ця проблема ще не привертала уваги широкої наукової спільноти та громадськості, передусім правників, істориків та політологів. Тому й деякі наукові надбання цього періоду мали, до певної міри, фрагментарний та епізодичний характер, хоча безсумнівною є заслуга науковців, які першими брали участь у розробці цього питання, у його актуалізації.

2. 2018–2020 рр. – цей період характеризується значним підвищенням уваги до проблематики історії української державності, піднятті її на вищий науковий і політичний рівень, участі в її обговоренні низки відомих та впливових політичних діячів України, зокрема, президентів України, тодішніх високопосадовців. У цей же час з’являються фундаментальні статті, де уточнюються та розвивається поняття “українська державність”, формулюється її доктрина, чіткіше визначаються етапи її розвитку, поглиблюється їхня характеристика.

3. З 2021 р. – по теперішній час. Після видання згаданого указу Президента інтерес до цієї проблеми піднявся на інший, більш високий рівень. Були оприлюднені фундаментальні роботи на цю тему, зокрема, “Українська державність: історико-правничі нариси”³ (друге видання, 2021 р.), вийшли друком нові статті, були захищені дисертації, де розвивалися та глибше обґрунтовувалися тези, порушені науковцями в попередній період.

¹ Про День Української Державності: Указ Президента України від 24 серпня 2021 р. № 423/2021 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423/2021#Text>> (дата звернення 20.04.2025).

² В Кульчицький, М Настюк, Б Тищик, *З історії української державності* (Світ 1992) 79.

³ *Українська державність. Історико-правничі нариси* (С Кубів, О Святоцький керівники проекту, В Смолій заг ред, Право України 2021) 969.

Але почнемо наш аналіз з першої спроби надати визначення поняття “державність”, яке зробив академік Ю. Шемшученко у 1998 р. У своїй статті до енциклопедії він писав, що державність – це специфічна ознака державно-політичної організації суспільства. Термін, на його думку, має багато значень і вживається: а) як синонім держави загалом чи держави відповідного історичного типу (феодална державність, буржуазна державність тощо); б) для характеристики системи (механізму) політичної організації суспільства; в) з метою визначення ступеня розвитку системи органів держави (державного апарату). Характер державності зумовлений обсягом суверенітету тієї або іншої держави. У незалежній Україні, на його думку, головними факторами суверенної державності є специфічні форми державно-політичної організації суспільства (форми правління, державного устрою, організації державної влади і т. ін.), державницькі ідеологія і традиції, державна мова, державна символіка (герб, гімн, прапор) тощо. З цими факторами пов’язаний суспільний і політико-правовий зміст державності як засобу забезпечення суверенного розвитку України⁴.

Основні тези цієї статті й сьогодні не втратили своєї актуальності, окрім, можливо, твердження під пунктом “а” про те, що державність – це синонім держави загалом чи держави відповідного історичного типу (феодална державність, буржуазна державність).

У політологічній, історичній та юридичній літературі 1990 – початку 2000-х років часто різні автори використовували термін “державність”, причому в різних контекстах поряд з терміном “держава”, нерідко як його синонім. Наприкінці 2001 р. у Харкові відбулися XII Харківські політологічні читання на тему “Українська державність: становлення, досвід, проблеми”. За результатами читань був опублікований збірник з 45 наукових статей, присвячених політологічному, правовому та історико-культурному розгляду проблеми становлення української державності. Тут були статті, присвячені історії ідеї української державності, теоретико-методологічним аспектам української державності, працювала спеціальна секція під назвою “Суб’єктно-об’єктна детермінація української державності”, термін “державність” вживався неодноразово, але знову ж таки визначення його тоді не дав ніхто. До того ж, у деяких публікаціях були допущені помилки й неточності. Так, у статті І. Дубровської “З історії ідей української державності” зазначалося, що Данило Галицький ‘розумів необхідність збереження влади і захисту України від нападів Кримського ханства’, хоча відомо, що Данило Галицький помер у 1264 р., а Кримське ханство було утворене лише у 1441 р. Гетьманщина називається цією авторкою ‘ноюю державою, яка входила як автономна частина у

⁴ Ю Шемшученко, ‘Державність’, *Юридична енциклопедія: у 6 т. Т. 2: Д–Й* (Ю Шемшученко відп ред, Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана 1998) 16.

склад Руської (?) імперії⁵. Отже, окрім фактологічних помилок, авторка ставить знак рівності між поняттями “держава” та “державність”, що тоді було поширеною точкою зору.

Відсутність чіткого розмежування цих термінів і визначення поняття “державність” свідчило, на нашу думку, про те, що цій проблемі не надавалося значення й ці поняття розглядалися як синоніми. Водночас поняття “державність” часто використовувалося в історико-правничій літературі, особливо щодо історії України, щоб виокремити особливу форму політичної організації суспільства в Україні стосовно певних періодів її розвитку. Так, автори навчального посібника “Історія держави і права України”⁶ за редакцією професора А. Чайковського писали про “радянську державність в Україні 20–30-х років та 1945–1991 рр.”. Проте неточними, на нашу думку, були формулювання про державність на українських землях у складі Російської імперії (XIX – початок XX ст.) та “Державу та право України в період Великої Вітчизняної війни”. При цьому автори виходили з того, що “державність” та “держава” – це одне й те саме.

Феномен державності можна розглядати з різної “висоти” теорії, у різному контексті, з урахуванням історичного досвіду та практики державотворення в Україні. Перш ніж вдаватися до теоретичного аналізу проблеми, необхідно розглянути її в історичному аспекті, визначивши, які ж форми мала політична організація суспільства в Україні в різні періоди її історії. Найважливішим в історичному аспекті в цей період дослідження проблеми було питання про витоки державності на східнослов’янській території, не лише тому, що хронологічно ця проблема є першопорядковою, а й тому, що це має засадниче значення для характеристики ступеня політичного розвитку східних слов’ян як наших предків.

Ще у 1990-ті роки деякі історики (М. Свердлов, М. Котляр) схилилися до думки, що давньоруська державність зародилася в родоплеменному суспільстві. Аж до середини князювання Володимира Великого це була в соціальному відношенні родоплеменна, власне – *надплеменна* держава. Її глава (князь) не лише виділився з-поміж маси народу, а й вивищився над племенною верхівкою. Протягом X ст. – за Олега, Ігоря, Ольги, Святослава і першої половини правління Володимира – ця племенна держава розвивалася переважно по висхідній і сягнула свого апогею. Вона поступово поглинула автономні раніше землі племенних князів і союзів, стабілізувала територію, унормувала данину, і влада князя поширилася на всі частини країни. За правління Володимира Великого родоплеменна держава почала переростати в ранньо-

⁵ І Дубровська, “З історії ідей української державності”, *Українська державність: становлення, досвід, проблеми: зб. наук. ст. (за матеріалами XII Харківських політологічних читань)* (Ю Битяк, О Сахань упоряд, М Панов відп ред, Право 2001) 7.

⁶ *Історія держави і права України: навч. посіб.* (А Чайковський ред, Юрінком Інтер 2000) 384.

Володимир Греченко

феодалну, а її дружинна форма трансформувалася в монархічну. Будівництво держави на Русі в основному завершилося за Ярослава Мудрого⁷.

Отже, як уважали згадані історики, політична організація давньоруського суспільства пройшла певну еволюцію – від аморфних, слабких утворень до консолідованої, сильної держави – імперії – Київської Русі. Саме перші етапи державотворення і форми політичної організації суспільства, які передують утворенню власне держави, і можна, на нашу думку, назвати державністю, тобто державність – це протодержава.

Деякі фахівці вважали, що і Київська Русь з політичної точки зору не була державою в сучасному розумінні цього терміна, аргументуючи це тим, що вона не мала ні центральних органів управління, ні бюрократичного апарату, а єдиним зв'язком між князем і підданими було збирання данини. Це твердження, як нам видається, є справедливим лише для початкового етапу розвитку Київської Русі. Починаючи з великої княгині Ольги, а особливо з княжіння Володимира Великого, Київська Русь стає державою. Русь набуває стабільних ознак держави: на 1000 рік її територія сягала 800 тис км², а населення – 3–5 млн осіб, існувала й публічна політична влада.

Інший історичний аспект існування і вияву державності, на який звертали увагу історики права першого періоду вивчення цієї теми, – українська козацька державність кінця XVII–XVIII ст. Як відомо, після розпаду Київської Русі й розчленування українських земель Литвою, Польщею та іншими державами, українська народність не мала власної державності, але представники руських аристократичних родів відігравали значну роль в еволюції литовської та польської державності, як справедливо підкреслює Т. Снайдер у своїй роботі, яка побачила світ 2012 р.⁸ Такої ж точки зору дотримується й С. Плохій⁹. Це нове, оригінальне та цікаве трактування даного періоду, який створив передумови для подальшого розвитку української державності, сформувавши політичну еліту, яка здатна була вирішувати завдання національно-державного будівництва.

У публікаціях цього першого історіографічного періоду дослідження цієї теми вказувалося, що ситуація з державотворенням України істотно змінилася у роки Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Військові перемоги Б. Хмельницького у 1648 р. мали наслідком суттєві зміни у політичному становищі в Україні. На звільненій території ліквідовувались органи державної влади Речі Посполитої і почала утворюватись нова політична система, формувалась українська національна держава. Проте процес державного будівництва не було завершено. Україна не мала постійної території, яка перманентно змінювалась в ході війни. Влада

www.pravoua.com.ua

⁷ М Котляр, С Кульчицький, *Довідник з історії України* (Україна 1996) 26.

⁸ Т Снайдер, *Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999* (пер з англ, Дух і літера 2021) 460.

⁹ С Плохій, *Походження слов'янських націй: домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії* (пер з англ, Критика 2015) 456.

центрального апарату залишалася недостатньою, а іноді й формальною. До того ж формально гетьман був васалом польського короля і його суверенні права були обмежені Білоцерківським договором, який позбавляв гетьмана самостійно вести зовнішні стосунки й зобов'язав його розірвати союз із кримським ханом. Хоча згодом Україна й розірвала де-юре і де-факто цей договір, проте його наявність свідчила про те, що в цей період може йтися про створення української державності, але ще не держави.

Відомий український письменник та історик В. Шевчук присвятив цілу книгу політичній історії України XVII–XVIII ст., назвавши її “Козацька держава”¹⁰. Але якщо щодо характеристики політичної організації України часів Б. Хмельницького термін “держава” є дискусійним, то щодо доби XVIII ст., на нашу думку, неправомірним, оскільки функціонування суверенної козацької держави у складі іншої держави, до того ж імперії, та ще такої деспотичної, як Росія, було доволі обмеженим. Водночас не можна не погодитися з точкою зору О. Гуржія і Т. Чухліба, що ‘поступово Гетьманщина починає складатися як певна модель сучасної української державності’¹¹.

І, звичайно, зовсім недоречно говорити про державність на українських землях у складі Російської імперії. Правильнішим було б формулювання про державний лад на українських землях у складі Російської імперії. Водночас у цей період українські мислителі зробили чимало для розробки концепції української державності.

У науковій літературі того часу дискутувалося питання про ще одну історичну форму державності України – українську радянську державність. Тут теж не може йтися про державу, оскільки суверенітету в повному розумінні цього терміна Українська Радянська Соціалістична Республіка не мала. Згідно з Конституцією 1919 р. Україна вважалася незалежною державою. Проте фактично вона перебувала в підлеглому становищі стосовно Росії, яка контролювала Україну за допомогою трьох централізовано-наскрізних сил: комуністичної партії, складовою частиною якої була КПУ; Червоної армії і каральних органів. РСФРР відіграла провідну роль у відносинах з іншими республіками не тільки внаслідок своєї економічної та військової могутності, а в силу того, що багато її органів уже насправді виконували функції загальнофедеративних органів. Ось чому, на нашу думку, неправомірним є вживання терміна “держава” щодо України радянської доби. Може йтися, знову ж таки, лише про державність або, точніше, квазідержавність.

Ключовим тут є наявність суверенітету. З часу утворення УРСР вона формально ніколи не втрачала суверенітету, оскільки визнавалась усіма діючими на території СРСР як союзними, так і республіканськими конституціями. Але, як писав ще 1999 р. Ю. Тодика, ‘цей суверенітет мав формальний характер і міг бути реалізований певною мірою при виході України зі складу

¹⁰ В Шевчук, *Козацька держава: етюди до історії українського державотворення* (Абрис 1995) 389.

¹¹ О Гуржій, Т Чухліб, *Гетьманська Україна* (Альтернативи 1999) 304.

Володимир Греченко

Союзу РСР¹². Чи може суверенітет бути формальним? Якщо виходити з популярної у юристів формули “суверенітет або є, або його немає”, то, очевидно, не може. Як відомо, суверенітет є основною якістю держави, її невід’ємною властивістю. Якщо немає суверенітету – немає й держави. Суверенітет полягає в політичній незалежності держави, її праві самостійно вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави. З цієї точки зору Українська РСР не може називатися державою в повному й сучасному розумінні цього терміна.

У 2002 році ми послуговувалися таким визначенням поняття *державність* – це несталий стан територіально-політичної організації суспільства, що володіє обмеженою публічною владою, здійснюваною державним апаратом, який легітимно або легально є залежним від внутрішніх та зовнішніх чинників: входження до складу певної держави та відсутність самостійного представництва зовні власних інтересів, наявність управлінсько-наглядових органів і військових сил певної країни на її території, підпорядкованість центральним органам влади певної держави відповідно до законодавчо впровадженого нею принципу централізації управління.

Таке державне утворення або не має усіх ознак, які властиві державі, або кількісне та якісне наповнення цих ознак є значно меншим, ніж у держави (наприклад, відсутність самостійних і сталих цілей, завдань, функцій). Державне утворення може мати перехідний характер двоякого напрямку: 1) може привести до побудови незалежної самостійної держави; 2) може розчинитися в іншій державі, втративши сукупність елементів, які визначають її державність¹³.

Цікавим і доволі переконливим є визначення М. Мірошніченко, яка вважає, що “державність” в історико-правовому сенсі – це змістове відображення процесу інституціоналізації суспільних відносин, передумов та умов виникнення, становлення і організаційно-правового оформлення незалежної, суверенної держави як універсальної форми організації і самоорганізації суспільства¹⁴.

Значна активізація і поглиблення розробки цієї проблеми спостерігається, як уже зазначалося, з 2018 р. Саме 5 лютого 2018 р. ініціативна група у складі Героя України Л. Лук’яненка, президентів України Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Ющенка, Голови Верховної Ради України А. Парубія, першого віцепрем’єр-міністра С. Кубіва, головного редактора газети Верховної Ради України “Голос України” А. Горлова, академіків НАПрН України Р. Стефанчука та О. Святоцького, професора В. Сергійчука, а також громадських

www.pravoua.com.ua

¹² Ю Тодька, *Основи конституційного строя України* (Факт 1999) 50.

¹³ В Греченко, “До питання про сутність поняття “державність”” [2002] 20 Вісник Національного університету внутрішніх справ 248.

¹⁴ М Мірошніченко, *Державність і право України: генезис у європейському контексті (3 найдавніших часів до початку XIX ст.)* (Атіка 2006) 86.

діячів Б. Моркляника та Ю. Баланюка уперше запропонувала відзначати День Української Державності на державному рівні¹⁵.

Незабаром, 16 лютого 2018 р., колишні президенти України Л. Кравчук, Л. Кучма і В. Ющенко звернулися до нації та парламенту з ініціативою започаткування Дня Української Державності. Їхнє звернення містило не лише заклик відзначати цей день як державне свято, а й цілком наукове обґрунтування цієї пропозиції. Автори звернення відзначали, що творення української державності відбувалося впродовж тисячоліття, про що свідчать, зокрема, Бертинські аннали (830–882 рр.). У цьому документі також давалася характеристика та робився стислий аналіз основних етапів розвитку української державності. Виходячи з цієї аргументації, автори пропонували законодавче закріплення Дня Української Державності¹⁶.

Значний внесок у розробку цього питання зробив О. Святоцький у своїй статті 2019 р.¹⁷ Він дав таке комплексне визначення поняття “державність”. На його думку, державність – це устрій усього матеріального й духовного буття цілого народу. Автор відзначав, що

попри надзвичайну популярність у сучасній українській науці та публіцистиці питання державності цей термін вживається як суто літературна метафора, без означення чіткого змісту. Відповідно така ситуація сприяє виникненню безлічі спекуляцій довкола поняття державності. У кращому разі державність пов’язують із категорією “держава”, вживаючи ці слова як синоніми¹⁸.

При цьому автор справедливо нагадав, що ще 1949 р. український державний і політичний діяч, письменник В. Винниченко визначав *державність як комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв’язують його в компактну цілість та забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому*¹⁹.

Автор підкреслює (і ми з цим цілковито згодні), що зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям “держава”. Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання своєю чергою є однією зі складових – своєрідним вінцем державності. Істотною новацією в розробці цього питання було визначення ознак державності, яке надав О. Святоцький. Це: 1) втілення права нації на незалежність, що є першим кроком на шляху до власної державності; 2) наявність органів публічної влади, яка виступає у двох формах: 1. Державна влада, до якої належать: глава держави; органи законодавчої, виконавчої та судової влади; силові органи (поліція, органи держбезпеки, прокуратури, збройні сили тощо). 2. Муніципальна влада, до

¹⁵ С Кубів, О Серета, ‘Символ національної і політичної зрілості’ (Голос України 28 липня 2022 № 154) 3.

¹⁶ Звернення до нації, до парламенту трьох перших Президентів України (Голос України 16 лютого 2018).

¹⁷ О Святоцький, ‘Українська державність: поняття, основні ознаки, символи, атрибути, витоки та етапи становлення’ (Голос України 23 лютого 2019).

¹⁸ Святоцький (н 17).

¹⁹ Святоцький (н 17).

якої належать представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування; 3) державний суверенітет, який передбачає верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах; 4) система правових норм (закони та підзаконні акти), які регулюють відповідні суспільні відносини; 5) міжнародне визнання держави та, як наслідок, її міжнародна правова ідентифікація.

Автор чітко визначив і атрибути державності, що дало змогу розмежувати поняття “ознаки” та “атрибути” державності, оскільки до цього цей аспект іншими вченими не досліджувався та існував певний науковий “сумбур” у цьому питанні, змішування цих понять. О. Святоцький вважає, що атрибутами державності є: 1) власна територія, населена національним колективом, із визначеними кордонами, офіційна назва, час заснування або дата першої письмової згадки держави, що є важливими атрибутами суверенності та політичної ідентифікації держави; 2) мова як невід’ємний державницький атрибут, адже мова – найважливіший маркер національної самоідентифікації. ‘Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію <...> Втратити рідну мову і перейняти чужу – це найгірший знак підданства, це – кайдани, це кайдани на душу. Втратити національну мову – це смерть, це значить, що ярмо вже в’їлося глибоко’²⁰; невід’ємними державницькими атрибутами є також: 3) національне вбрання, національні страви, національні музичні інструменти, національна народна пісня, видатні історичні та сучасні постаті; 4) в Україні від 4 жовтня 2018 р. Верховна Рада запровадила ще один атрибут – національне гасло: “Слава Україні! Героям Слава!” як офіційне вітання у Збройних Силах і Національній поліції, хоча нині всі громадяни дуже часто використовують його в повсякденному суспільно-політичному житті²¹. Важливо, що автор статті підкреслив значення української мови як невід’ємного державницького атрибуту та національного вбрання, національних страв, національних музичних інструментів, національної народної пісні, видатних історичних і сучасних постатей, що зроблено в комплексі вперше в історико-правничій літературі.

Проте в цей час вийшла і публікація, яка не містила нічого нового з точки зору розробки цієї проблеми та є компіляцією нашої статті 2002 р.²² У 2020 р. журнал “Право України” розпочав публікацію циклу статей, присвячених різним аспектам генези української державності. Привертають до себе увагу статті з першого розділу цього номера за авторством О. Святоцького та І. Бойка “Витоки, етапи становлення та розвиток української державності”²³, В. Семківа “Методологічні аспекти історико-правової доктрини української

²⁰ Святоцький (н 17).

²¹ Святоцький (н 17).

²² А Мерник, А Ярова, ‘Поняття держава та державність: зміст та співвідношення (історико-правовий аспект)’ [2019] 3 Юридичний науковий електронний журнал 19–22; Див: Греченко (н 13).

²³ О Святоцький, І Бойко, ‘Витоки, етапи становлення та розвиток української державності’ [2020] 1 Право України 17–40.

державності”²⁴. Суттєвим внеском у розробку цієї проблематики слід також вважати інші статті, розміщені у цьому номері: П. Захарченка, О. Гавриленка, В. Єрмолаєва, С. Ковальової, А. Кольбенка, Л. і Т. Шевчуків, О. Головка, І. Терлюка, Б. Тищика²⁵.

Цікавою з точки зору аналізу стану дослідження понять “держава” і “державність” та основних аспектів цієї проблеми є докторська дисертація І. Терлюка “Українська національна державність: формування державно-правової традиції (друга половина XVI – початок XX ст.)”, захищена 2021 р. Зокрема, ця дисертація присвячена комплексному дослідженню української національної державності як процесу вироблення національної державно-правової традиції. Висловлена авторська наукова позиція щодо кожної зі складових досліджуваної проблематики – феноменів нації, державності, державно-правової традиції. Автор проаналізував сучасні наукові підходи щодо поняття “державність” і підтвердив (або спростував) їхню значущість на емпіричному матеріалі історії держави і права України, а також запропонував власне розуміння державності як історично мінливого, проте завжди комплексного процесу формування суспільних інституцій, зіставного (і в історичній ретроспективі паралельного) з націогенезом. У роботі акцентовано на суголосності понять державності й (національного) державотворення. Вироблено власне бачення останнього як комплексного й довготривалого процесу, тобто такого, що охоплює політичні, правотворчі, культурні, політичні, мітотворчі (в розумінні політичного міту), релігійні та інші чинники, і який спрямований на усвідомлення / утворення / розбудову народом власної (національної) держави. Цікавим і новаторським є підхід автора до понять “українська державність” і “українська національна державність”, які він вважає нерівнозначними. При цьому І. Терлюк підкреслює, що українська державність фактично ототожнюється з історичним буттям українського народу, реально починаючи від часу появи на території України перших слов’янських політичних утворень, а виникнення української національної

²⁴ В Семків, ‘Методологічні аспекти історико-правової доктрини української державності’ [2020] 1 Право України 41–51.

²⁵ П Захарченко, ‘Історія українського права: поняття, історіографічна та компаративістична складові її ідентифікації’ [2020] 1 Право України 52–63; О Гавриленко, ‘Зародження права на території України в античну добу’ [2020] 1 Право України 64–84; В Єрмолаєв, ‘Становлення українського права та його вплив на державотворчі процеси в Київській Русі’ [2020] 1 Право України 85–96; І Бойко, ‘Розвиток права як важливої ознаки Галицько-Волинської держави (1199–1349 роки)’ [2020] 1 Право України 97–115; С Ковальова, ‘Місце українського права у правовій системі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої’ [2020] 1 Право України 116–128; А Кольбенко, ‘Звичаєве право Запорозької січі як важливий етап української державності’ [2020] 1 Право України 129–139; Л Шевчук, Т Шевчук, ‘Основоположні засади та чинники формування національної правової системи Української козацької держави – Гетьманщини’ [2020] 1 Право України 140–158; О Головка, ‘Місце українського права у правових системах Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій’ [2020] 1 Право України 159–179; І Терлюк, ‘Становлення українського національного законодавства у сфері соціально-економічних відносин (1917–1921 роки)’ [2020] 1 Право України 180–196; Б Тищик, ‘Розвиток права у Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 роки)’ [2020] 1 Право України 197–211.

Володимир Греченко

державності (держави) припадає на час формування нації, тобто якісно іншого стану народу²⁶.

Певне наукове значення в контексті узагальнення дослідження проблеми історії української державності має навчальний посібник Н. Аніщук, який побачив світ 2021 р.²⁷

Найбільшим здобутком у дослідженні цієї проблеми, на нашу думку, є публікація книги “Українська державність: історико-правничі нариси” (друге видання, 2021 р.)²⁸. Хоча автори анонсували цю книгу як науково-популярні нариси, вона містить багато цікавих ідей, новацій та узагальнень за 30 років дослідження цієї проблеми. Це збірка 22 нарисів відомих українських правників, філологів, істориків права та церкви. Основним її постулатом є концепція безперервності та спадкоємності української державності. Хотів би підкреслити, що навіть вітальні слова до цієї книги містять не лише пафосність, а й глибокі думки щодо сутності та значення української державності. Кожен нарис з цієї книги заслуговує на детальний аналіз та похвальні слова. Методологічне і засадниче значення мають перший і другий нариси книги, присвячені відповідно традиції безперервності української державності та її витокам, етапам становлення та розвитку. Важливе значення має акцентація авторів і упорядників книги на питаннях віри та мови як атрибутів української державності та витоків державності в історико-географічному ареалі України в прадавню добу. Безсумнівною знахідкою, яка має важливе не лише наукове, а й актуальне політичне значення, є виділення укладачами книги спеціального підрозділу “200 перемог України”.

У 2022 р. у Великій українській енциклопедії була опублікована стаття відомого українського історика та політолога О. Бойка, де було проаналізовано сутність поняття “державність”. Він визначав державність як якісну характеристику суспільства, властивість його державно-політичної організації. Термін “державність”, на його думку, має багато значень і вживається: як синонім держави взагалі; для характеристики історичного типу організації суспільства (рабовласницька державність, феодална державність тощо); на позначення певного етапу в розвитку держави окремого історичного типу (державність франків, загальнонародна державність); для характеристики системи (механізму) політичної організації суспільства, ступеня розвитку системи органів державного апарату²⁹. При цьому підкреслимо, що терміни “держава” і “державність” раніше вживалися як тотожні, а натепер абсолютна більшість фахівців уже цього не робить.

www.pravoua.com.ua

²⁶ І Терлюк, ‘Українська національна державність: формування державно-правової традиції (друга половина XVI – початок XX ст.)’ (дис доктора юрид наук, 2021) 524.

²⁷ Н Аніщук, *Історія і перспективи української державності: навч.-метод. посіб* (Юридична література 2021) 88.

²⁸ *Українська державність. Історико-правничі нариси* (н 3) 969.

²⁹ О Бойко, ‘Державність’ (Велика українська енциклопедія) <<https://vue.gov.ua/Державність>> (дата звернення 20.04.2025).

“Проривним” у питанні дослідження історії української державності слід вважати кінець 2024 – початок 2025 р., коли після створення Наукового центру Української державності імені професора Володимира Кульчицького та затвердження президією Національної академії правових наук України “Стратегії утвердження, захисту, збереження та популяризації історії Української державності”³⁰, у журналі “Право України” була опублікована низка статей, у яких висвітлюються важливі аспекти цієї проблеми. Йдеться передусім про фундаментальну статтю І. Бойко, у якій розглядаються питання концепції наукової доктрини Української державності³¹, а також про публікації І. Терлюка, Ю. Олійника, І. Ковальчука, О. Заяць, О. Гавриленка, І. Мацелюх³², у яких розвиваються та конкретизуються проблеми становлення української державності, оприлюднені в числі 12 журналу за 2024 р. Ця проблематика була продовжена в наступному номері (2025, № 1), де були опубліковані статті І. Терлюка, Л. і Т. Шевчуків, Б. Гутіва, О. Щодри, І. Бойка, М. Кобилецького, Р. Савуляка³³.

Як справедливо підкреслює І. Бойко,

стратегічне завдання сучасної української історико-правової науки полягає в поглибленні знань про витоки та історичні етапи, досягнення й прорахунки українського державотворення. Як наслідок – отримані знання і сформульовані висновки покликані відіграти важливу роль у сучасному державотворенні, позаяк вони збагачують історичним досвідом та історичними уроками сучасних політиків, державних і громадських діячів, українське суспільство загалом³⁴.

Хоча в деяких з вказаних публікацій містяться певні дискусійні аспекти (що неминуче при розробці такої значної за обсягом і значенням проблеми

³⁰ Відбулося чергове засідання президії Національної академії правових наук України <<https://nals.com.ua/news/vidbulosya-cherгоve-zasidannya-prezidyiyi-nacziionalnoyi-akademiyi-pravovyh-nauk-ukrayiny-4>> (дата звернення 20.04.2025).

³¹ І Бойко, ‘Вступ до актуальної теми. Питання концепції наукової доктрини Української державності’ [2024] 12 Право України 9–17.

³² І Терлюк, ‘Кіммерійці як перші відомі носії державності на території сучасної України’ [2024] 12 Право України 18–31; Ю Олійник, ‘Скіфська держава та її місце в історії українського державотворення (VII–III ст. до н. е.)’ [2024] 12 Право України 32–49; І Бойко, І Ковальчук, О Заяць, ‘Джерела права Скіфської держави та їх значення для розвитку державотворчих процесів на території України’ [2024] 12 Право України 50–65; О Гавриленко, ‘Демократичні традиції античних полів Північного Причорномор’я та їх вплив на майбутні державотворчі процеси на території України’ [2024] 12 Право України 66–84; І Мацелюх, ‘Боспорське царство та його вплив на становлення української державності’ [2024] 12 Право України 85–94.

³³ І Терлюк, ‘Тотська державність на українських землях: політико-правова природа, соціальна структура та історичний вплив’ [2025] 1 Право України 9–24; Л Шевчук, Т Шевчук, ‘Витоки українського державотворення епохи Великого переселення народів: концептуальні історико-правові основи’ [2025] 1 Право України 25–44; Б Гутів, ‘Становлення і розвиток держави антів як першої форми українського державотворення’ [2025] 1 Право України 45–55; О Щодра, ‘Скандинавський міф про утворення Русі та історична основа легенди про заснування Києва’ [2025] 1 Право України 56–69; І Бойко, ‘Передумови становлення і розвитку Києво-Руської держави: історико-правові аспекти’ [2025] 1 Право України 70–93; М Кобилецький, ‘Вплив європейських джерел права на розвиток правової системи Києво-Руської держави’ [2025] 1 Право України 94–109; Р Савуляк, ‘Талицько-Волинська держава – спадкоємиця Києво-Руської держави та наступниця традицій рецепції римського права (XII – перша половина XIV ст.)’ [2025] 1 Право України 110–128.

³⁴ Бойко (н 31) 12.

Володимир Греченко

та її новизною), все ж слід відзначити значущість цього циклу, його перспективність для подальших наукових розвідок.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що за понад 30 років дослідження цієї проблеми було опубліковано чимало цікавих робіт: дисертацій, монографій, статей, нарисів, у яких з наукової точки зору визначено сутність української державності, її ознаки, атрибути та етапи. Звичайно, з огляду на обмеження обсягу нашої статті ми не змогли спинитися на всіх публікаціях і зробити їх розлогий аналіз. Але з основних публікацій, які ми згадали, можна зробити висновок, що, хоча на сьогодні здобутки вітчизняних науковців у вивченні цієї теми доволі значні, проблема потребує подальшого розвитку, особливо у царині ознак державності (за О. Святоцьким). Йдеться, наприклад, про судову владу і роль силових структур у становленні та розвитку української державності на різних історичних етапах та деякі інші проблеми, які окреслені у Стратегії утвердження, захисту, збереження та популяризації історії Української державності на 2025–2030 роки, затвердженій постановою президії Національної академії правових наук України 28 лютого 2025 р.³⁵

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Anishchuk N, *Istoriia i perspektyvy ukrainskoi derzhavnosti: navch.-metod. posib* (Iurydychna literatura 2021) (in Ukrainian).
2. Hurzhii O, Chukhlib T, *Hetmanska Ukraina* (Alternatyvy 1999) (in Ukrainian).
3. Kotliar M, Kulchytskyi S, *Dovidnyk z istorii Ukrainy* (Ukraina 1996) (in Ukrainian).
4. Kulchytskyi V, Nastiuk M, Tyshchuk B, *Z istorii ukrainskoi derzhavnosti* (Svit 1992) (in Ukrainian).
5. Miroshnychenko M, *Derzhavnist i pravo Ukrainy: henezys u yevropeiskomu konteksti* (Z naidavnishykh chasiv do pochatku XIX st.) (Atika 2006) (in Ukrainian).
6. Shevchuk V, *Kozatska derzhava: etiudy do istorii ukrainskoho derzhavotvorennya* (Abrys 1995) (in Ukrainian).
7. Todyka Ju, *Osnovy konstitucionnogo stroja Ukrainy* (Fakt 1999) (in Russian).

Edited and translated books

8. *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: navch. posib.* (A Chaikovskiy red, Yurinkom Inter 2000) (in Ukrainian).
9. Plokhii S, *Pokhodzhennia slov'ianskykh natsii: domoderni identychnosti v Ukraini, Rosii ta Bilorusii* (per z anhl, Krytyka 2015) 456 (in Ukrainian).
10. Snaider T, *Peretvorennya natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus.1569–1999* (per z anhl, Dukh i litera 2021) (in Ukrainian).
11. *Ukrainska derzhavnist. Istoryko-pravnychi narysy* (S Kubiv, O Sviatotskyi kerivnyky proiektu, V Smolii zah red, Pravo Ukrainy 2021) (in Ukrainian).

³⁵ Відбулося чергове засідання президії Національної Академії правових наук України (н 30).

Journal articles

12. Boiko I, 'Peredumovy stanovlennia i rozvytok Kyievo-Ruskoi derzhavy: istoryko-pravovi aspekty' [2025] 1 Pravo Ukrainy 70–93 (in Ukrainian).
13. Boiko I, 'Rozvytok prava yak vazhlyvoi oznaky Halytsko-Volynskoi derzhavy (1199–1349 roky)' [2020] 1 Pravo Ukrainy 97–115 (in Ukrainian).
14. Boiko I, 'Vstup do aktualnoi temy. Pytannia kontseptsii naukovoï doktryny Ukrainskoi derzhavnosti' [2024] 12 Pravo Ukrainy 9–17 (in Ukrainian).
15. Boiko I, Kovalchuk I, Zaiats O, 'Dzherela prava Skifskoi derzhavy ta yikh znachennia dlia rozvytku derzhavotvorchykh protsesiv na terytorii Ukrainy' [2024] 12 Pravo Ukrainy 50–65 (in Ukrainian).
16. Havrylenko O, 'Demokratychni tradytsii antychnykh polisiv Pivnichnoho Prychornomor'ia ta yikh vplyv na maibutni derzhavotvorchi protsesy na terytorii Ukrainy' [2024] 12 Pravo Ukrainy 66–84 (in Ukrainian).
17. Havrylenko O, 'Zarodzhennia prava na terytorii Ukrainy v antychnu dobu' [2020] 1 Pravo Ukrainy 64–84 (in Ukrainian).
18. Holovko O, 'Mistse ukrainskoho prava u pravovykh systemakh Rosiiskoi ta Avstriiskoi (Avstro-Uhorskoï) imperii' [2020] 1 Pravo Ukrainy 159–179 (in Ukrainian).
19. Hrechenko V, 'Do pytannia pro sutnist poniattia "derzhavnist"' [2002] 20 Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav 248 (in Ukrainian).
20. Hutiv B, 'Stanovlennia i rozvytok derzhavy antiv yak pershoï formy ukrainskoho derzhavotvorennia' [2025] 1 Pravo Ukrainy 45–55 (in Ukrainian).
21. Kobyletskyi M, 'Vplyv yevropeiskykh dzherel prava na rozvytok pravovoi systemy Kyievo-Ruskoi derzhavy' [2025] 1 Pravo Ukrainy 94–109 (in Ukrainian).
22. Kolbenko A, 'Zvychaïeve pravo Zaporozkoi sichi yak vazhlyvyi etap ukrainskoi derzhavnosti' [2020] 1 Pravo Ukrainy 129–139 (in Ukrainian).
23. Kovalova S, 'Mistse ukrainskoho prava u pravovii systemi Velykoho kniazivstva Lytovskoho ta Rechi Pospolytoi' [2020] 1 Pravo Ukrainy 116–128 (in Ukrainian).
24. Matseliukh I, 'Bosporske tsarstvo ta yoho vplyv na stanovlennia Ukrainskoi derzhavnosti' [2024] 12 Pravo Ukrainy 85–94 (in Ukrainian).
25. Mernyk A, Yarova A, 'Poniattia derzhava ta derzhavnist: zmist ta spivvidnoshennia (istoryko-pravovyi aspekt)' [2019] 3 Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal 19–22 (in Ukrainian).
26. Oliinyk Yu, 'Skifska derzhava ta yii mistse v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia (VII–III st. do n. e.)' [2024] 12 Pravo Ukrainy 32–49 (in Ukrainian).
27. Savuliak R, 'Halytsko-Volynska derzhava – spadkoiemnytsia Kyievo-Ruskoi derzhavy ta nastupnytsia tradytsii retseptsii rym'skoho prava (XII – persha polovyna XIV st.)' [2025] 1 Pravo Ukrainy 110–128 (in Ukrainian).
28. Semkiv V, 'Metodolohichni aspekty istoryko-pravovoi doktryny ukrainskoi derzhavnosti' [2020] 1 Pravo Ukrainy 41–51 (in Ukrainian).
29. Shevchuk L, Shevchuk T, 'Osnovopolozhni zasady ta chynnyky formuvannia natsionalnoi pravovoi systemy Ukrainskoi kozatskoi derzhavy – Hetmanshchyny' [2020] 1 Pravo Ukrainy 140–158 (in Ukrainian).
30. Shevchuk L, Shevchuk T, 'Vytoky ukrainskoho derzhavotvorennia epokhy Velykoho pereselennia narodiv: kontseptualni istoryko-pravovi osnovy' [2025] 1 Pravo Ukrainy 25–44 (in Ukrainian).
31. Shchodra O, 'Skandynavskiy mif pro utvorennia Rusi ta istorychna osnova lehendy pro zasnuvannia Kyieva' [2025] 1 Pravo Ukrainy 56–69 (in Ukrainian).
32. Sviatotskyi O, Boiko I, 'Vytoky, etapy stanovlennia ta rozvytok ukrainskoi derzhavnosti' [2020] 1 Pravo Ukrainy 17–40 (in Ukrainian).
33. Terliuk I, 'Hotska derzhavnist na ukrainskykh zemliakh: polityko-pravova pryroda, sotsialna struktura ta istorychni vplyvy' [2025] 1 Pravo Ukrainy 9–24 (in Ukrainian).
34. Terliuk I, 'Kimmeriitsi yak pershi vidomi nosii derzhavnosti na terytorii suchasnoi Ukrainy' [2024] 12 Pravo Ukrainy 18–31 (in Ukrainian).

Володимир Греченко

35. Terliuk I, 'Stanovlennia ukrainskoho natsionalnogo zakonodavstva u sferi sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn (1917–1921 roky)' [2020] 1 Pravo Ukrainy 180–196 (in Ukrainian).
36. Tyshchuk B, 'Rozvytok prava u Zakhidnoukrainskii Narodnii Respublitsi (1918–1919 roky)' [2020] 1 Pravo Ukrainy 197–211 (in Ukrainian).
37. Yermolaiev V, 'Stanovlennia ukrainskoho prava ta yoho vplyv na derzhavotvorchi protsesy v Kyivskii Rusi' [2020] 1 Pravo Ukrainy 85–96 (in Ukrainian).
38. Zakharchenko P, 'Istoriia ukrainskoho prava: poniattieva, istoriohrafichna ta komparatyvistychna skladovi yii identyfikatsii' [2020] 1 Pravo Ukrainy 52–63 (in Ukrainian).

Encyclopedias

39. Boiko O, 'Derzhavnist' (Velyka ukrainska entsyklopediia) <<https://vue.gov.ua/Derzhavnist>> (accessed 20.04.2025) (in Ukrainian).
40. Shemshuchenko Yu, 'Derzhavnist', *Yurydychna entsyklopediia: u 6 t. T. 2: D–Y* (Iu Shemshuchenko vidp red, Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana 1998) 16 (in Ukrainian).

Theses

41. Terliuk I, 'Ukrainska natsionalna derzhavnist: formuvannia derzhavno-pravovoi tradytsii (druga polovyna XVI – pochatok XX st.)' (dys doktora yuryd nauk, 2021) (in Ukrainian).

Conference papers

42. Dubrovska I, 'Z istorii idei ukrainskoi derzhavnosti', *Ukrainska derzhavnist: stanovlennia, dosvid, problemy: zb. nauk. st. (za materialamy XII Kharkivskykh politolohichnykh chytan)* (Iu Bytiak, O Sakhan uporiad, M Panov vidp red, Pravo 2001) 7 (in Ukrainian).

Newspaper articles

43. Zvernennia do natsii, do parlamentu trokh pershykh Prezydentiv Ukrainy (Holos Ukrainy 16 liutoho 2018) (in Ukrainian).
44. Kubiv S, Sereda O, 'Symvol natsionalnoi i politychnoi zrilosti' (Holos Ukrainy 28 lypnia 2022, № 154) 3 (in Ukrainian).
45. Sviatotskyi O, 'Ukrainska derzhavnist: poniattia, osnovni oznaky, symvoly, atrybuty, vytoky ta etapy stanovlennia' (Holos Ukrainy 23 liutoho 2019) (in Ukrainian).

Websites

46. Vidbulosia chervove zasidannia prezydii Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy <<https://nals.com.ua/news/vidbulosya-cherbove-zasidannya-prezydiyi-naczionalnoyi-akademiyi-pravovykh-nauk-ukrayiny-4>> (accessed 20.04.2025) (in Ukrainian).

Volodymyr Grechenko

DEVELOPMENT AND RESEARCH OF THE DOCTRINE OF UKRAINIAN STATEHOOD IN THE HISTORICAL AND LEGAL LITERATURE OF THE ERA OF UKRAINE'S INDEPENDENCE

ABSTRACT. The article highlights the genesis of the problem of the formation of the concept of the history of Ukrainian statehood in the scientific literature during the years of Ukraine's independence.

The purpose of the article. The author set himself the goal of investigating the state and prospects of studying the current scientific problem – “history of Ukrainian statehood” during the period of Ukraine's independence.

This goal is specified in the following tasks: to determine the periodization of the study of this problem; to analyze the main achievements of domestic historical and legal literature in the

development of the doctrine of the history of Ukrainian statehood; to characterize the prospects for further scientific research in the study of the problem of the history of Ukrainian statehood.

Methodological basis. The application of the principle of historicism allowed us to consider all historical facts, phenomena and events in accordance with specific historical circumstances, in their interconnection and interdependence. All historical phenomena were studied in development: how they arose, what stages they went through in their development, what they ultimately became. Events or individuals, their activities were not considered simultaneously or abstractly, outside of time dimensions.

The problem-chronological method was used to consider historical processes and phenomena from the point of view of their problematic nature and chronological sequence.

The article emphasizes the political, scientific and educational significance of the problem of the history of Ukrainian statehood, its connection with the current problems of life in modern Ukraine. This is especially relevant today, during the period of aggression of the Russian quasi-empire against Ukraine and its desire to destroy our state and bleed the Ukrainian nation. The author identified 3 periods in the development of the history of Ukrainian statehood as a scientific problem, the first of which begins with the publication with the participation of the prominent legal historian Volodymyr Kulchytsky (1919–2009), in whose honor the Scientific Center of Ukrainian Statehood is named. During the more than 30-year period of development of this problem, the main aspects of the doctrine of Ukrainian statehood were formulated, its periods, which were given a detailed and objective characteristic by a number of authoritative authors.

KEYWORDS: Ukraine; Ukrainian statehood; state; nation-building; Rus'.

ПЕРСОНАЛІЇ

ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ НАУЦІ: АКАДЕМІКУ ОЛЕКСАНДРУ СКРИПНЮКУ – 65



17 квітня 2025 р. наукове юридичне співтовариство відзначало славний ювілей видатного вченого-правознавця, доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України, заслуженого юриста України, директора Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, віцепрезидента НАПрН України – Олександра Васильовича Скрипнюка.

Усе його життя – це приклад відданого служіння науці.

Олександр Скрипнюк народився у с. Перемишль на Хмельниччині в сім'ї службовців. По материнській гілці його пращури походили з ранньоренесансних родів Єрличів, Лисицьких та Сангушків.

Моральним авторитетом і духовним стрижнем сім'ї упродовж багатьох років була його бабця Лукреція. Людина трагічної долі, ніколи не падала духом. Вона пережила Першу і Другу світові війни, репресії, Голодомор, втрати на війні чоловіка та багатьох родичів і померла у віці 95 років. Вона культивувала у родині дух честі та гідності, любові до України, ближнього та віри в Бога. Вона не сприйняла та не прийняла до кінця останніх днів свого життя радянський режим, який забрав у неї все найдорожче: рідних, достаток, повагу та щасливе життя. Ці цінності вона передала своїм дітям, внукам і правнукам.

Мати Олександра, Надія, була другою дитиною в сім'ї. У роки війни підтримувала зв'язки з партизанами, де, доглядаючи поранених, познайомилась зі своїм майбутнім чоловіком – батьком Олександра. Війна визначила її професійне майбутнє. Вона присвятила своє життя медицині, лікуванню людей. Трудову діяльність розпочала на Тернопільщині, тривалий час працювала в Золотниках та інших населених пунктах. Завжди була хорошої думки про місцевих мешканців, які з великою повагою ставились до лікарів. У 1952 р. змушена була повернутися додому на Хмельниччину, де пропрацювала до 72 років і відійшла у засвіти у віці 91 року.

Батько Олександра, Василь, після визволення Хмельниччини продовжив свою фронтову біографію у статусі сержанта радянської армії. Війну закінчив перемогою над Японією у вересні 1945 р., після цього ще шість років служив на Тихоокеанському флоті. У 1952 р. був демобілізований, повернувся додому і тільки після цього створив сім'ю. Батько помер порівняно рано, у 59 років, тому вже з молодих років Олександр був змушений приділяти велику увагу своїй сім'ї.

Старші члени його великої родини стали для нього прикладом життєвої мудрості, наполегливості в досягненні поставленої мети, порядності та людяності. У дитинстві Олександр захоплювався історичною та художньою літературою, світовою культурою та образотворчим мистецтвом. Особливо його цікавили період Київської Русі, західноєвропейська медієвістика, козацька Україна, новий і новітні періоди світової історії. Під час навчання в школі інтерес та здібності особливо проявились у вивченні гуманітарних і суспільних наук, хоча й точні науки йому давалися легко. Тому школу закінчив у 1977 р. з відзнакою.

Велику роль у житті О. Скрипнюка як майбутньої особистості відіграла його тітка Анна, рідна сестра матері. Людина високого інтелекту й ерудиції, літературознавець і мистецтвознавець. Вона працювала директоркою Полтавського краєзнавчого музею, науковим співробітником музею М. Островського в Шепетівці, викладала літературу в старших класах. Користувалась великою повагою і любов'ю у своїх учнів. Саме вона була дослідницею історії роду та носієм історичної пам'яті родини й робила все, аби пам'ять про пращурів “не міліла”. Рано овдовівши, вона присвятила все своє життя племінникові. Як ніхто з родини цілеспрямовано впливала на формування світоглядних засад і життєвої позиції майбутнього академіка. Олександр Васильович й досі з великою шаную та любов'ю згадує її настанови та життєву мудрість.

Тож рішення присвятити себе науці було сформоване на благодатному підґрунті виховання в інтелігентній суспільно активній родині, тому вибір своєї професії Олександр зробив цілком свідомо. У 1986 р. він з відзнакою закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка та вступив до аспірантури. Його пам'ятають як перспективного молодого вченого, який більшість свого часу проводив у аудиторіях, архівах і спецфондах бібліотек. Наполеглива праця та щире захоплення історичною наукою зумовили достроковий захист кандидатської дисертації (1991 р.). Олександр Васильович згадує, що в цей період він мав можливість слухати лекції та знайомитися з науковим доробком видатних метрів історії, які викладали на історичному факультеті столичного університету, таких як: А. Кізченко, К. Джеджула, М. Гладких, Б. Гончар, В. Замлинський, О. Крижанівський, В. Маркіна, А. Мартиненко, Л. Мельник, В. Мордвінцев, З. Мухіна, В. Наулко, В. Спицький, Т. Салтановська, В. Стрельський, В. Шиловцева та ін. Їх науково-подвижницька праця значною мірою сприяла становленню Олександра як науковця. У переломний період демократизації та

гласності він активно досліджує питання українського націонал-комунізму, діяльність його лідерів, ранній період української радянської державності та боротьбу націонал-комуністів за її суверенність.

На початку 1990-х О. Скрипнюк в умовах кардинальних змін у суспільстві почав поглиблено вивчати юриспруденцію. Це зумовило його прагнення отримати професійні знання в галузі правознавства. Він навчається в Юридичному інституті Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, який закінчив за фахом “Правознавство” у 1995 р. Своїми науковими наставниками у сфері правознавства в широкому розумінні вважає відомих вчених у галузі права: А. Ткача, В. Цветкова, О. Сурилова, В. Бабкіна, Ю. Тодику, Л. Воронову, В. Кульчицького, В. Нора, В. Сіренка, М. Панова, М. Цвіка та ін.

У цей період розвитку державотворчого та правотворчого процесів О. Скрипнюк активно досліджує проблеми теорії права. Одним із перших у вітчизняній теорії права він створює цілісну наукову концепцію національної правової системи, її місця і ролі в соціальному середовищі та державі.

Водночас як дослідник Олександр працює над важливими напрямками, пов’язаними з теорією і практикою національного державотворення, зокрема, побудови демократичної, соціальної, правової держави та громадянського суспільства, теоретичних витоків їх ідей у західній та вітчизняній правовій теорії, формування осередків праводержавності та громадянського суспільства в Україні кінця XIX ст. і до жовтневого перевороту. Підсумком цих наукових пошуків стала індивідуальна монографія “Теоретико-методологічні засади формування і розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні”¹ (1995).

Концентрованим втіленням зазначених концептуальних напрацювань стала його докторська дисертація “Розбудова Української держави на сучасному етапі: політико-правове дослідження”, яка була успішно захищена в 1996 р., до прийняття Конституції України. Розроблена в дисертації проблематика набула подальшого розвитку в індивідуальній монографії автора “Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики”² (2000), яка була відзначена Премією М. П. Василенка НАН України.

Не можна не відмітити, що в цей період важливим напрямом наукових досліджень академіка О. Скрипнюка були проблеми державного управління. Започаткований він був стажуванням вченого в 1999–2000 рр. в Університеті штату Міннесота (США) за спеціальністю “Державне управління” та тісною науковою співпрацею з академічною школою державного управління Інституту держави і права імені В. М. Корецького, яку очолював видатний вчений, член-кореспондент НАН України В. Цветков. Спільний науковий пошук у цій сфері був зреалізований разом з В. Цветковим, В. Авер’яновим,

¹ О Скрипнюк, *Теоретико-методологічні засади формування та розвитку громадянського суспільства і правової держави в Україні* (Львів 1995).

² О Скрипнюк, *Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики* (Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького 2000).

В. Селівановим та іншими вченими в монографіях “Державне управління і політика”³, “Демократичні засади державного управління та адміністративне право”⁴, “Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення та захисту”⁵ та в інших працях.

Водночас активний розвиток конституційного процесу в Україні та обрання О. Скрипнюка академіком Національної академії правових наук України по Відділенню державно-правових наук та міжнародного права значно вплинули на те, що фокус його наукових інтересів змістився переважно в галузь конституційного права. Так, з початку 90-х років ХХ ст., упродовж перших двох десятиліть ХХІ ст. і до сьогодні ім'я О. Скрипнюка пов'язують з конституційно-правовою наукою. Цей період означився виходом його монографічних праць, які характеризуються концептуальними напрацюваннями у сфері конституційно-правової доктрини, конституційних засад розвитку демократії, здійснення конституційної реформи, посилення соціальної спрямованості в діяльності держави, структурної перебудови системи влади, реформування органів правопорядку, судової реформи та реформи місцевого самоврядування, адміністративно-територіального устрою, загальної і системної модернізації України в умовах євроатлантичної інтеграції. Важливе місце в його наукових пошуках посідає проблема демократизації державного та суспільного життя, вирішення якої викладено в дослідженні (індивідуальна монографія “Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика)”⁶, 2006). Поряд з цією проблематикою учений досліджує теорію та практику сучасного конституціоналізму, розробляючи науково-практичну парадигму реалізації Конституції України та її функцій (індивідуальна монографія “Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації”⁷, 2005).

У 2009 і 2010 рр. виходять фундаментальні праці О. Скрипнюка “Курс сучасного конституційного права України: академічне видання”⁸ (2009) та “Конституційне право України”⁹ (2010), які стали певним підсумком попередніх конституційно-правових напрацювань вченого. У книгах викладаються загальна та особливі частини академічного курсу теорії конституційного права, включаючи характеристику конституційного права України як науки та провідної галузі національного права, а також перспективи його розвитку в контексті європейської інтеграції. Ці видання отримали схвалення не тільки в Україні, а й за її межами. Так, рецензуючи “Курс сучасного конституційного права України: академічне видання”, відомий польський

³ В Цветков, В Селіванов, О Скрипнюк, *Державне управління і політика* (Абрис 2006).

⁴ Ю Шемшученко, В Авер'янов, О Скрипнюк, *Демократичні засади державного управління та адміністративне право* (В Авер'янов заг ред, Юридична думка 2010).

⁵ В Авер'янов (заг ред), *Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту* (Ліра, 2008).

⁶ О Скрипнюк, *Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика)* (Логос 2006).

⁷ О Скрипнюк, *Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації: до десятої річниці прийняття Конституції України* (В Литвин відп ред, Акад. прав. наук України 2005).

⁸ О Скрипнюк, *Курс сучасного конституційного права України: академічне видання* (Право 2009).

⁹ О Скрипнюк, *Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл* (Ін Юре 2010).

вчений-конституціоналіст, голова Законодавчої ради при прем'єр-міністрі Польської Республіки, доктор габілітований, доктор гонорис кауза Б. Бонашек назвав автора людиною енциклопедичних знань та яскраво талановитим вченим, зноюю постаттю в сучасній європейській конституціоналістиці, який зробив видатний внесок у розвиток сучасної науки конституційного права і висловив бажання перекласти “Курс сучасного конституційного права України” та видати англійською та польською мовами¹⁰. Однак передчасна смерть польського колеги завадила здійсненню цих планів. Зазначені видання отримали високу оцінку в провідних наукових юридичних журналах України, а їх автор уперше в історії існування Премії імені Ярослава Мудрого був удостоєний її не в складі групи осіб, а індивідуально.

Окрім того, ці праці стали важливим джерелом знань для студентів-юристів, аспірантів, які опановують конституційно-правову науку за цими виданнями як одними із найкращих академічних, класичних підручників. Така оцінка від молодого покоління є красномовним свідченням визнання наукових та науково-педагогічних талантів академіка О. Скрипнюка.

Активною є науково-аналітична робота вченого. Співпрацюючи з Національним інститутом стратегічних досліджень, Центром нормо-проектного забезпечення діяльності Президента України він брав участь у підготовці фундаментальних аналітичних прогнозів загальнодержавного характеру: “Україна: оцінка суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку” (2008), “Україна в 2005–2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку” (2009), “Україна: конституційний процес і перспективи країни. Біла книга державної політики” (2009), “Конституційно-правові проблеми розвитку сучасної Української держави. Біла книга державної політики” (2010) та ін.

Наукова діяльність академіка у цей період поєднується з активною участю у законотворчих процесах, що відбуваються у державі. Так, у 2012 р. О. Скрипнюка обирають членом Конституційної асамблеї для підготовки змін до Конституції України, її Головної ради та Координаційного бюро, головою Комісії Конституційної асамблеї з основ конституційного ладу та внесення змін до Конституції України. За його участю була підготовлена Концепція модернізації Конституції України. Крім того, він став співавтором Концепції внесення змін до розділу “Основи конституційного ладу”. У цей період О. Скрипнюк очолює постійно діючий методологічний семінар “Сучасний конституційний процес в Україні: питання теорії і практики”. Підсумком аналітичних напрацювань у аспекті здійснення конституційної реформи стала його доповідь “Проблеми вдосконалення основ конституційного ладу в Україні: досвід і перспективи”.

Універсальність знань і широта світоглядних поглядів академіка О. Скрипнюка забезпечили можливість працювати в галузях політичної, історичної наук, державного управління, філософії права, теорія дер-

¹⁰ Див також: B Banaszak, ‘Recenzja: O. W. Skripniuk, Konstytucyjne prawo Ukrainy. Akademyczny kurs. In Jure, Kijów 2010, ss. 670’ [2011] 3 Przegląd Prawa Konstytucyjnego 241–246.

жави і права, але пріоритетною сферою його наукових інтересів завжди було і є конституційне право. О. Скрипнюк є автором понад 700 наукових праць з проблем державо- та правотворення, теорії та практики українського конституціоналізму, з них – 123 монографії (5 – індивідуальні). Найбільш значущими серед них є: “Публічно-правова доктрина України”¹¹, “Проблеми теорії конституційного права України”¹², “Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації”¹³; у 3 т., “Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави”¹⁴; у 2 т., “Джерела конституційного права України”¹⁵, “Правове забезпечення державного суверенітету України”¹⁶, “Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми”¹⁷, “Влада в Україні: шляхи до ефективності”¹⁸, “Формула демократії: Народ – конституція – влада”¹⁹, “Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі”²⁰, “Законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні”²¹, “Правові основи розвитку сучасних політичних систем: досвід та перспективи”²², “Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму”²³, “Сучасний унітаризм: доктрина і практика: монографія. До 30-річчя незалежності України”²⁴, “Конституційно-правові та теоретичні засади модернізації українського парламентаризму в умовах реалізації європейського вибору”²⁵ та багато інших.

О. Скрипнюк є співавтором п’яти фундаментальних Національних доповідей (2017, 2018, 2019, 2021, 2024 рр.).

¹¹ *Правова доктрина України: у 5 т. Т. 2: Публічно-правова доктрина України* (В Тацій голова редкол, Ю Битяк заг ред, Нац. акад. прав. наук України. Право 2013).

¹² *Проблеми теорії конституційного права України* (Ю Шемшученко заг ред, Парламент вид-во 2013).

¹³ *Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації: у 3 т.* (Ю Шемшученко, О Скрипнюк заг ред, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 2017, 2019, 2021).

¹⁴ *Політична система: сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і держави: у 2 т.* (О Скрипнюк ред, Логос 2010).

¹⁵ *Джерела конституційного права України* (Ю Шемшученко, О Ющик відп ред, Наукова думка 2010).

¹⁶ *Правове забезпечення державного суверенітету України* (Ю Шемшученко заг ред, Юридична думка 2011).

¹⁷ *Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми* (І Кресіна ред, Логос 2009).

¹⁸ *Влада в Україні: шляхи до ефективності: всеукр. форум учених-правознавців* (О Святоцький відп ред, Ін Юре 2010).

¹⁹ *Формула демократії: “Народ – конституція – влада”: 20-річчю Конституції України присвячується* (О Мороз, О Ющик упоряд, Парлам. вид-во 2016).

²⁰ *Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі* (Ю Шемшученко, О Ющик ред, Юридична думка 2014).

²¹ О Скрипнюк, М Теплюк, О Ющик, *Законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні (проблеми якості, рек. щодо вдосконалення в контексті європ. практики)* (Атіка-Н 2010).

²² *Правові основи розвитку сучасних політичних систем: досвід та перспективи* (О Скрипнюк та ін, Юрид думка 2013).

²³ *Конституційний процес в Україні та світовий досвід конституціоналізму* (Н Пархоменко відп ред, Юридична думка 2014).

²⁴ *Сучасний унітаризм: доктрина і практика (до 30-річчя незалежності України)* (Ю С Шемшученко відп ред, Юридична думка 2021).

²⁵ *Конституційно-правові та теоретичні засади модернізації українського парламентаризму в умовах реалізації європейського вибору* (Ю Шемшученко ред, Юрінком Інтер 2025).

Він є співавтором академічних, енциклопедичних видань – “Острозька академія XVI–XVII ст. Енциклопедичне видання”²⁶ (1997), “Енциклопедія сучасної України”²⁷: у 30 т. (видається з 2001 р.), “Юридична енциклопедія”²⁸: в 6 т. (1998–2004), “Політичний енциклопедичний словник”²⁹ (2004), “Великий енциклопедичний юридичний словник”³⁰ (2007), “Енциклопедія освіти”³¹ (2008), “Енциклопедія цивільного права”³² (2009), “Острозька академія XVI–XVII ст.: енциклопедія”³³ (2010), “Великий енциклопедичний юридичний словник”³⁴ (2012), “Енциклопедія історії України”³⁵: у 10 т. (2003–2013), “Енциклопедія міжнародного права”³⁶: у 3 т. (2014–2019), “Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку. Енциклопедичне видання”³⁷ (2019), “Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.; Т. 4: Конституційне право”³⁸ (2024). Він є членом редакційних рад національного проекту “Скарбниця пам’яток українського права”, “Великої української юридичної енциклопедії”, “Енциклопедії міжнародного права”.

Крім того, протягом останніх років роботи в системі НАН України О. Скрипнюк значну увагу приділяє дослідженню питань історії НАН України, Інституту держави і права, відділу конституційного права та місцевого самоврядування, творчій і науковій діяльності керівників Інституту, іншим видатним вченим-правознавцям, загалом історії розвитку юридичної науки в Україні.

Усі ці праці увійшли у скарбницю вітчизняної теоретичної та практичної юриспруденції, стали частиною золотого фонду правової науки України. О. Скрипнюк як громадянин з високим рівнем правової культури, професійної правосвідомості, патріот своєї країни ніколи не стоїть осторонь гострих і дискусійних питань, займає активну і стійку життєву позицію. Його наукові теорії та концепції вирізняються своєю академічністю та фундаментальністю, мають безпосередній вплив на розвиток вітчизняної юридичної науки та практики.

²⁶ *Острозька академія XVI–XVII ст. Енциклопедичне видання* (І Пасічник, М Ковальський, А Атаманенко та ін ред колегія, Видавництво Національного університету “Острозька академія” 1997).

²⁷ *Енциклопедія сучасної України: в 30 томах* (І Дзюба та ін ред кол, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України 2001 – дотепер).

²⁸ *Юридична енциклопедія: у 6 т.* (Ю Шемшученко ред, Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана 1998–2004).

²⁹ *Політичний енциклопедичний словник* (Ю Шемшученко, В Бабкін, В Горбатенко ред, Генеза 2004).

³⁰ *Великий енциклопедичний юридичний словник* (Ю Шемшученко ред, Юридична думка 2007).

³¹ *Енциклопедія освіти* (В Кремень ред, Юрінком Інтер 2008).

³² *Енциклопедія цивільного права України* (Я Шевченко ред, Ін Юре 2009).

³³ *Острозька академія XVI–XVII ст.: енциклопедія* (І Пасічник голова редкол, Нац. Ун-т “Остроз. Акад.” 2010).

³⁴ *Великий енциклопедичний юридичний словник. А – Я [Текст]* (Ю Шемшученко ред, Юридична думка 2012).

³⁵ *Енциклопедія історії України: у 10 т.* (В Смолій голова редкол, Наукова думка, 2003–2013).

³⁶ *Енциклопедія міжнародного права: у 3 т.* (Ю Шемшученко голов редкол, Академперіодика 2014).

³⁷ *Острозька академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку. Енциклопедичне видання* (І Пасічник голова редкол, Видавництво Національного університету “Острозька академія” 2019).

³⁸ *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 4: Конституційне право* (Ю Барабаш голова редкол, Право 2024).

Науково-дослідницька діяльність О. Скрипнюка також тісно пов'язана з організацією науки та вищої освіти в Україні. Розпочалася вона з роботи в Бюро академічних, культурних та інформаційних зв'язків Українського фонду культури. Далі протягом десяти років була державна служба у Вищій атестаційній комісії України (ВАК) при Кабінеті Міністрів України на посадах начальника відділу, заступника начальника управління, начальника управління суспільних та гуманітарних наук. Державна служба у ВАК України займала важливе місце в житті О. Скрипнюка. Йому випала щаслива доля працювати під керівництвом відомих вчених, видатних людей, яких він вважає своїми наставниками і в роботі, і в житті. Головою ВАК України на той час був відомий вчений-фізик, доктор наук Іван Дзюб. Це була людина високої ерудиції, широких світоглядних засад, інтелектуал, класичний представник української наукової і творчої еліти, державник і патріот України. Він добре знав вітчизняний науковий світ, підтримував тісні зв'язки з літературними та мистецькими колами України, знав особисто багатьох українських класиків-літераторів. І. Дзюб – знавець іноземних мов, перекладач класичної поезії та прози Японії, Індії та інших східних країн на українську мову, із української літератури на японську та хінді. Безпосереднім керівником О. Скрипнюка у ВАК України був заступник голови ВАК, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України Олекса Мишанич – фахівець у галузі давньої української літератури, дослідник безсмертного “Слова о полку Ігоревім”, творчості Григорія Сковороди та інших мислителів України. Родом із Закарпаття, він ще в 1990-х роках розпочав активну боротьбу з політичним сепаратизмом у середовищі русинства. Він був наставником і життєвим вчителем, займав активну суспільну позицію.

Обіймаючи відповідальні посади у ВАК України, О. Скрипнюк був біля витоків формування національної системи атестації кадрів вищої кваліфікації, створення її нормативно-правової бази, оновлення та введення нових галузей наук і спеціальностей, створення мережі експертних і спеціалізованих вчених рад, наукових паспортів спеціальностей і методичного забезпечення атестаційного процесу в Україні. Крім того, робота у ВАК України була хорошою школою для О. Скрипнюка як керівника, вона сформувала його відповідальною, принциповою і водночас чуйною людиною. Багато відомих вчених України з різних галузей з суспільних, економічних і гуманітарних наук з теплою та вдячністю згадують його на різних посадах у цій установі.

З 2004 по 2016 р. О. Скрипнюк працював керівником управління Президії Національної академії правових наук України. Сферою його діяльності були зв'язки з органами державної влади та міжнародне наукове співробітництво в галузі держави і права. За сумісництвом також він очолював відділ теорії права Інституту приватного права та підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. У 2007–2010 рр. працював головним науковим співробітником Центру нормопроектного забезпечення діяльності

Президента України. Під його керівництвом були реалізовані півтора десятка національних і міжнародних проєктів і програм від України за участю вчених Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Національної академії правових наук України, Національної академії державного управління при Президентові України та Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, були проведені великі наукові форуми в Україні та за кордоном, за участю вчених юридичних університетів і наукових центрів США, Франції, Німеччини, Швеції, Нідерландів, Словаччини, Іспанії, Польщі.

О. Скрипнюк багато років віддав педагогічній діяльності, справі популяризації науки, викладанню юридичних дисциплін у студентів та аспірантів, підготовці юридичного майбутнього України. На його педагогічній майстерності, блискучій логіці мислення, лекторських здібностях, багатстві знань, здатності прищепити любов до юридичної професії, відданості правознавству наголошують колишні студенти. У середині 1990 – на початку 2000-х років він повертається до київської alma mater, де за сумісництвом працює доцентом, а згодом професором кафедри порівняльного правознавства Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка (викладає курс “Історії політичних і правових вчень”); у Національному університеті “Острозька академія” читає курси “Конституційне право”, “Історія держави і права України”; для аспірантів Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України – майбутніх докторів філософії в галузі права викладає “Актуальні проблеми конституційного права” та ін. У 1996 р. О. Скрипнюку було присвоєно вчене звання професора.

З 1997 р. він брав активну участь у відродженні Острозької академії – першого в Східній Європі вищого навчального закладу. Це свого роду обов’язок і шана перед усіма великими патріотами України, зокрема родом князів Острозьких, які творили її політичну та інтелектуальну історію. Він був біля витоків цього славетного університету і, зокрема, створення його правничого факультету. Впродовж багатьох років був організатором – завідувачем кафедри теорії та історії держави і права; кафедри державно-правових наук. За його безпосереднього сприяння та керівництва було створено відділення Інституту приватного права і підприємництва при Національному університеті “Острозька академія”, що сприяло формуванню наукової юридичної школи у вищій та посиленню співпраці та взаємодії академічної та вузівської науки. Він неодноразово очолював державні екзаменаційні комісії з правознавства в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Українській академії банківської справи, Дніпропетровському університеті економіки і права ім. Альфреда Нобеля, Київському університеті права НАН України.

Вчений бере активну участь у атестації наукових кадрів вищої кваліфікації. У різний час він був / є членом докторських спеціалізованих вчених рад Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, Київсь-

кого національного університету імені Тараса Шевченка, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. З 2023 р. він є головою докторської спеціалізованої вченої ради в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Під науковим керівництвом О. Скрипнюка захищено 18 докторів юридичних наук, 26 кандидатів юридичних наук і 5 докторів філософії в галузі права. Десяткам науковців він дав дорогу в життя. Багато з них стали відомими вченими в галузях конституційного права, теорії держави і права, державного управління, політології не тільки в Україні, а й за її межами.

Це надає підстави констатувати наявність наукової школи академіка О. Скрипнюка. Фундаментальні ідеї, концептуальні підходи до наукового вирішення існуючих проблем, оперативність реакції на виклики сучасності, повага до наукових академічних традицій та їх творче осмислення притаманні цій школі.

Протягом багатьох років О. Скрипнюк бере активну участь у громадському житті. Він обраний почесним членом (академіком) Національної академії педагогічних наук України, дійсним членом Академії економічних наук України. Тривалий час був головою профкому Вищої атестаційної комісії України при Кабінеті Міністрів України. Був позаштатним консультантом комітетів Верховної Ради України VII та VIII скликань. О. Скрипнюк є членом науково-консультативних рад Конституційного Суду України та Верховного Суду, членом Комісії з присудження наукових премій Верховної Ради України молодим вченим, головою Координаційного бюро з конституційно-правових досліджень Національної академії правових наук України, головним редактором наукового журналу “Science Rise: Juridical Science”, головою редакційної ради щорічника наукових праць “Правова держава”, членом редакційної ради журналу “Право України” та членом редколегій провідних наукових юридичних журналів України: “Держава і право”, “Публічне право”, “Вісник Національної академії правових наук України”, “Щорічник українського права Національної академії правових наук України” та ін.

9 червня 2023 р. на загальних зборах Національної академії правових наук України академік О. Скрипнюк був обраний віцепрезидентом НАПрН України.

Високий професіоналізм, бездоганна наукова та суспільна репутація, активна громадянська позиція О. Скрипнюка зумовлюють те, що він неодноразово (2021, 2024–2025 рр.) входив до складу та очолював конкурсні комісії з відбору кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України (за квотою Президента України).

З 2016 р. О. Скрипнюк перейшов працювати на постійній основі в Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, спочатку як заступник директора з наукової роботи, а у 2021 р. одногослосно був обраний директором Інституту.

Роботу в цій установі академік О. Скрипнюк розглядає як важливий етап своєї творчої біографії, і тому всі свої знання та вміння докладає органі-

зації та розвитку, зміцненню наукового потенціалу Інституту – флагмана академічної науки в Україні. Творчий потенціал установи становлять висококваліфіковані фахівці, відомі вчені. О. Скрипнюк спільно зі своїми колегами здійснює розробку наукової Стратегії розвитку Інституту, організацію наукових досліджень, підготовку та атестацію кадрів вищої кваліфікації, аналітичну, експертну та науково-видавничу діяльність.

Очолити Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, розкрилась ще одна особиста риса О. Скрипнюка як талановитого керівника. Адже під його керівництвом Інститут увійшов у новітній етап свого розвитку. Олександр Васильовичу на долю випало очолювати Інститут у надзвичайно складні та трагічні часи війни, яка триває в Україні, та водночас – активної інтеграції нашої держави до європейського співтовариства. Однак, незважаючи на непростий час, Інститут не тільки продовжує традиції флагмана юридичної науки, а й досягає нових результатів, вирішуючи актуальні проблеми держави і права.

За свою наполегливу працю й особливі заслуги в науковій та освітній сфері О. Скрипнюк був удостоєний почесних звань і державних нагород. За особистий внесок у розвиток науки, підготовку наукових кадрів і активну громадську діяльність О. Скрипнюку присвоєно почесне звання “Заслужений юрист України” (1997). Він нагороджений: Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2010), Грамотою Верховної Ради України (2017), Подякою Прем’єр-міністра України (2018), Великою срібною медаллю “Князь Василь-Костянтин Острозький”, медалями Національної академії педагогічних наук України “К. Д. Ушинський”, “Г. С. Сковорода” та “Володимир Мономах”. О. Скрипнюк є лауреатом Премії НАН України імені М. П. Василенка (2002), Премії імені Ярослава Мудрого (2010, 2023), наукової Премії імені Святого Володимира (2013). У 2013 р. за вагомий внесок у розвиток юридичної науки і освіти нагороджений спеціальною відзнакою НАН України та Союзу юристів України. У 2017 р. за науковий внесок у зміцнення обороноздатності країни та Збройних Сил України нагороджений спеціальною відзнакою Генерального Штабу України. У 2018 р. визнаний Людиною року в номінації “Золота фортуна” та нагороджений дипломом і медаллю “Народна шана українським науковцям: 2018–2019 рр. До сторіччя НАН України”. О. Скрипнюк також відзначений багатьма відомчими, академічними, церковними та громадськими нагородами.

О. Скрипнюк є прекрасним сім’янином. Сім’я, на його переконання, – це шлях у майбутнє, основоположний виразник єдності людства, первинне місце прийняття та просування відмінностей, осередок підготовки до емоційного, громадянського, релігійного життя. Уже впродовж тридцяти п’яти років соратницею на цьому шляху є його дружина Валентина. Доктор юридичних наук, професор, вона закінчила Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) та Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова (нині – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова) та здобула вищу

освіту історика, філософа та юриста. Працювала під науковим керівництвом відомого вченого члена-кореспондента НАН України В. Цветкова. В. Скрипнюк – авторка численних праць у галузі державного управління та конституційного права, талановитий вчений та наставник. Вона присвятила всю себе родині, при цьому активно працюючи в юридичній науці та вищій школі. Завдяки її постійній підтримці, розумінню та допомозі О. Скрипнюк зумів зреалізуватися як вчений та людина.

Найбільшою гордістю подружжя є син Олександр, який пішов стопами батьків і продовжив їхню справу. Успішно здобув фах юриста-міжнародника та дипломованого перекладача в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (нині – Навчально-науковий інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). Крім того, він закінчив юридичний та економічний факультети цього університету. Достроково під керівництвом відомого вченого-правознавця, члена-кореспондента НАН України В. Сіренка підготував і захистив кандидатську дисертацію з проблем народного суверенітету та натеper активно працює над завершенням докторської дисертації.

Відзначаючи професійні досягнення, не можна не відзначити особисті якості О. Скрипнюка. Усі, кому пощастило працювати та бути знайомим з ним, відзначають його доброзичливість, толерантність та інтелігентність у взаєминах з іншими людьми. Це стало запорукою глибокої поваги до нього друзів, колег та учнів, які захоплюються його професіоналізмом, аналітичним мисленням, здібностями знаходити мудрі та ефективні рішення у найскладніших ситуаціях. Бездоганними є його репутація як вченого та керівника. Викликає щиру повагу працелюбність академіка, завдяки чому він є не тільки видатним ученим, а й талановитим керівником, мудрим наставником, активним громадським діячем і люблячим чоловіком та батьком.

Академік Олександр Скрипнюк на своєму життєвому, професійному та творчому шляху здобув чимало. Впевнені, що попереду у нього багато нових успіхів, здобутків, досягнень і новачійних змін, незмінним залишається лише його кредо: “За будь-яких обставин поведься гідно і ніколи не здавайся” – кредо шляхетної людини, життя якої присвячене науці.

*Колектив
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України*

РЕЦЕНЗІЇ

Вікторія Резнікова

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
Researcher ID: O-4799-2018
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0149-0710>
reznikova.vv78@gmail.com

Валентин Щербина

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
заслужений юрист України, професор кафедри
економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4221-0965>
vsshcherbyna@ukr.net

АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ*

Нещодавно побачила світ монографія В. Устименка “Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості”¹ (Київ: Академперіодика, 2025. 452 с.). Видання однозначно заслуговує на увагу й на роль “настільної книги”, як для науковця, так і для законодавця, працівника органу державної влади, місцевого самоврядування тощо. Монографія є надзвичайно своєчасною, оскільки видана в період повномасштабної війни, яка радикально трансформувала уявлення щодо пріоритетів правового розвитку. У таких умовах постає потреба: у новій нормативній доктрині, здатній забезпечити одночасно інтеграцію в правовий простір ЄС і збереження функціональності правової системи в умовах збройного конфлікту; у нормативній стійкості, яка в монографії подана як концепція, що об’єднує інституційні, процедурні, гуманітарні та безпекові аспекти адаптації законодавства (розділ 7, с. 323–343).

Автор справедливо, на нашу думку, підкреслює, що не всі норми *acquis* можуть бути імплементовані в умовах обмежених ресурсів, дії мобілізаційного законодавства, воєнного стану. Це новий вимір адаптації – правова се-

* Рецензія на монографію Володимира Устименка “Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості”

¹ В Устименко, *Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості* (Академперіодика 2025).

лективність, узгоджена з принципом стійкого розвитку. Відтак монографія В. Устименка є актуальною й значущою: в умовах війни – як джерело доктрини нормативної стійкості й селективної адаптації; в умовах відбудови – як дороговказ законодавцям та регуляторам щодо того, як забезпечити правову передбачуваність та інституційну довіру; в контексті євроінтеграції – як комплексна концепція сумісності українського законодавства з *acquis* не тільки за формою, а й за змістом, метою та функціональністю; для правової науки – як початок нового дискурсу адаптаційного права, що поєднує нормативний реалізм з європейською правовою традицією.

Після завершення війни Україна неминує постане перед масштабним викликом відбудови за участю ЄС, МВФ, Світового банку, приватних інвесторів. У цих процесах правове поле відіграватиме ключову роль: необхідно створити передбачувану, прозору й сумісну з європейськими стандартами нормативну базу для залучення інвестицій, страхування ризиків, укладення довгострокових угод у сфері інфраструктури, енергетики, цифровізації. Розділи 3, 4 і 6 монографії присвячені саме секторальній адаптації законодавства: від державних (публічних) закупівель (с. 171–193) до цифрових платформ (с. 263–282), що охоплює критично важливі сфери відбудови. Особливо цінною тут є пропозиція автора щодо визначення нормативних пріоритетів за критерієм впливу на стійкість соціально-економічної системи (с. 347–349), що цілком відповідає підходам Європейської Комісії у проєкті *Ukraine Facility*. Тож монографія має потенціал виконати функцію методичного дороговказу для правового супроводу Національного плану відновлення.

Після надання Україні статусу кандидата в члени ЄС (червень 2022 р.) і позитивного висновку Єврокомісії щодо початку переговорів про членство (грудень 2023 р.) адаптація законодавства до *acquis* набула стратегічного державного значення. Монографія В. Устименка є однією з перших у правовій науці, в якій цілісно проаналізовані не тільки матеріальні вимоги *acquis*, а й методика нормативного забезпечення сумісності – з урахуванням останніх директив, регламентів і практики *Better Regulation*. Автор пропонує конкретну типологію критеріїв адаптації: від правових (системність, формальна сумісність) до соціальних і екологічних (с. 213–215, 345–349), що є принципово новим для української правотворчої школи, а також аналізує Закон України “Про правотворчу діяльність”² (2023 р.), порівнюючи його з Регламентами Європейської Комісії щодо процедур *impact assessment*, що забезпечує міжінституційне перенесення європейського досвіду (с. 76–89). Отже, він створює інституційну та методологічну платформу для узгодження українського законодавства з *acquis*, яка не обмежується формальним

² Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>> (дата звернення 27.04.2025).

Вікторія Резнікова, Валентин Щербина

“перекладом” норм, а враховує глибину їхньої дії, практичну імплементабельність, системну відповідність.

У своїй монографії В. Устименко фактично закладає основи міжгалузевої доктрини адаптаційного права, що охоплює: елементи публічного права (конституційна сумісність, нормативна делегація, пріоритетність джерел); елементи господарського та цивільного права (уніфікація стандартів договорів, процедури публічних закупівель, інвестиційна стійкість); елементи адміністративного та службового права (механізми імплементації, моніторингу та звітності). Це надає українській правовій науці унікальний об’єкт дослідження, що має трансдисциплінарну структуру й орієнтацію на практичне правозастосування.

Автор пропонує увазі читача комплексну працю, присвячену теоретичному та прикладному обґрунтуванню процесу наближення українського законодавства до *acquis* ЄС, у передмові до якої наголошено, що мета дослідження – *‘обґрунтування теоретичних і практичних підходів до формування візії європейського майбутнього України <...> та забезпечення стійкого розвитку у контексті адаптації’*. З урахуванням цього побудована структура монографії, яка містить дев’ять тематичних розділів, згрупованих за засадничим, секторальним і функціональним критеріями адаптації, а також соціальним, економічним та екологічним “вимірами стійкості”.

Аналізуючи зміст монографії, видається за можливе виокремити низку її характерних рис.

Системність і методологія. Автор застосовує трикомпонентний підхід (нормативні основи → критерії оцінювання → виміри стійкості), що дає змогу послідовно перейти від загальних принципів до галузевих та функціональних аспектів. Така схема чітко простежується, починаючи з розділу 1 (щодо особливостей національного нормопроекткування) аж до розділу 9 (щодо таксономії ЄС зі сталого розвитку), і логічно утворює дорожню карту для законодавця.

Глибокий аналіз правотворчого процесу. Так, на с. 33–35 автор демонструє, як Закон України “Про правотворчу діяльність” деталізує правила вживання термінів у проектах актів та ув’язує їх із глосарієм *acquis* ЄС.

Порівняльно-правовий блок. Розділ 2 містить паралельний аналіз процедур *intra act assessment* у ЄС і в Україні (с. 80–82) з конкретними посиланнями на ст. 30 Закону України “Про правотворчу діяльність” та практику *Better Regulation* ЄС. Порівняння має прикладну цінність для регуляторних органів.

Інтеграція концепції сталого розвитку. Розділи 7–9 вибудовують зв’язок між соціально-економічними цілями ЄС–2030 і законодавчими реформами в Україні, що робить працю актуальною з позиції реалізації Угоди про асоціацію.

Монографія вирізняється серед наукових праць аналогічного профілю, зокрема, тим, що автор переосмислює адаптацію не як суто формальний

процес трансформації норм, а як системну здатність правопорядку зберігати функціональність у мінливому й критичному середовищі – війна, поствоєнне відновлення, членство в ЄС тощо. У цьому підході зосереджено теоретичну новизну, практичну значущість і концептуальну глибину дослідження. Саме поняття “стійкості правової системи” В. Устименко вводить як методологічне ядро всієї роботи: ‘стійкість правового поля до змін – це не лише питання стабільності норм, а й питання гнучкості процедур, передбачуваності правозастосування та адаптивності інституцій’ (с. 323); ‘під адаптацією в умовах системної трансформації слід розуміти не механічне транспонування *acquis*, а формування здатності національного законодавства бути ефективним у реальному, зокрема кризовому, контексті його застосування’ (с. 325); ‘аналіз адаптації має базуватись не лише на формальній відповідності норм *acquis*, а й на наявності інституційної, соціальної та нормативної стійкості, що забезпечує їх реальну імплементацію’ (с. 337); ‘адаптація законодавства повинна бути скерована не тільки на інтеграцію норм, а й на посилення здатності правопорядку реагувати на виклики, бути прогнозованим, справедливим і ефективним. Це і є стійкість у правовому сенсі’ (с. 341). Українська правова наука досі не пропонувала системного, багатовимірного аналізу адаптації крізь призму *resilience* – категорії, що нині є центральною у політичній філософії ЄС (див. також “Strategic Foresight Reports” Єврокомісії). Автор не лише декларує цю категорію, а й пропонує критерії стійкості (правова визначеність, інституційна сумісність, регуляторна спроможність, вплив на розвиток), застосовуючи їх у порівняльному аналізі (с. 343–349). Концепція стійкості законодавства дає змогу реалістично підійти до адаптації в умовах війни – коли запровадження деяких норм *acquis* потребує оцінки їхньої імплементабельності, ресурсної досяжності та легітимності в очах суспільства. Такий підхід працює не лише на етапі кандидатства в ЄС, а й після набуття членства, коли Україна буде зобов’язана підтримувати “комплаєнс” у динамічному середовищі нових регламентів і судової практики ЄС. Саме категорія “стійкості” як системної властивості адаптаційного процесу – один із найбільш цінних елементів монографії В. Устименка. Її концептуалізація виходить за межі традиційної правової трансформації і закладає методологічну основу для сталого, реалістичного й ефективного правового зближення України з ЄС в умовах війни, відновлення та майбутнього членства.

Окреслюючи перспективи майбутньої наукової дискусії та напрями подальших досліджень у межах тематики, порушеної В. Устименком у рецензованій монографії, слід виділити кілька ключових векторів:

1. Подальше теоретико-доктринальне осмислення категорії “стійкість правового регулювання”. Автор вводить у правову доктрину інноваційну категорію – стійкість нормативного поля як багатовимірну властивість законодавства, що охоплює не лише формальну відповідність *acquis*, а й

інституційну, соціальну та економічну спроможність. Перспективи досліджень у цьому аспекті чималі: розробка типології правових ризиків, які загрожують стійкості адаптованих норм; моделювання індикаторів *resilience* для конкретних галузей: енергетики, кібербезпеки, захисту конкуренції; співвіднесення правової стійкості з концептами *rule of law*, *good governance*, *legal legitimacy*.

2. *Інституціональні моделі впровадження адаптованих норм у правовий простір України*. Монографія окреслює загальні механізми транспозиції *acquis*, однак лишається відкритим питання щодо оптимальної інституційної архітектури, яка забезпечить ефективне правозастосування. Перспективи майбутніх досліджень і тут широкі: аналіз ролі спеціалізованих органів (наприклад, передбаченого *DSA Digital Services Coordinator*) у національній системі органів влади; розробка моделі міжінституційної координації між Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Мін'юстом, профільними міністерствами і Комітетом асоціації ЄС; оцінка спроможності правозастосовних органів виконувати нові зобов'язання – з погляду підготовки кадрів, цифрової трансформації, бюджетної сталості.

3. *Вивчення селективної адаптації *acquis* ЄС в умовах воєнного стану та відбудови*. В. Устименко наголошує, що в умовах збройного конфлікту адаптація не може бути механічною. Це відкриває широкий простір для наукового осмислення правового компромісу між імплементацією та реалістичністю: формулювання принципів адаптаційного реалізму, які враховують кризові обставини, правовий режим воєнного стану, дефіцит ресурсів; емпіричне дослідження груп директив, імплементація яких потребує гнучкості (зокрема, в екологічній і енергетичній сферах); розробка моделі відкладеного комплаєнс – поступового входження норм *acquis* у дію із закладеними часовими чи ситуаційними винятками.

4. *Розробка методології юридичного *impact assessment* (ІА) для оцінки сумісності законопроектів з *acquis**. Автор обґрунтовує потребу в *ex ante* оцінці нормативних актів на відповідність праву ЄС (с. 77–89), проте методика ІА в Україні ще не сформована. Перспективи досліджень: розробка інструментарію юридичного аналізу впливу (*legal impact modelling*); створення моделі картування правових колізій між національним законопроектом і відповідною директивою ЄС; аналіз практики країн Центрально-Східної Європи щодо впровадження ІА (Польща, Румунія, Хорватія тощо).

5. *Оцінка практики національних судів у контексті імплементації *acquis**. Автор порушує тему пріоритетності практики Суду ЄС, але лишає відкритим питання судової сумісності національного правозастосування. Це знову ж таки залишає простір для майбутніх досліджень, як-от, наприклад: компаративний аналіз імплементації *acquis* через судову практику в країнах Вишеградської групи; дослідження ролі Конституційного Суду

України в оцінці конституційної сумісності адаптованих норм (на зразок *jurisprudence of the Bundesverfassungsgericht*).

Отже, монографія В. Устименка відкриває широке поле для подальших досліджень, оскільки: поєднує методологічну новизну із практичною орієнтацією; вперше системно підходить до адаптації законодавства як до багатовимірного процесу; демонструє потребу в міжгалузевій взаємодії і відкриває напрям формування самостійної доктрини адаптаційного права. Це дає змогу ініціювати нові наукові школи, міждисциплінарні дослідження, а також формування постійно діючих при Верховній Раді України або Мін'юсти експертних платформ з оцінки відповідності права України *acquis* ЄС.

Монографія може слугувати: довідником для підготовки проектів актів щодо транспозиції директив (корисні чек-листи критеріїв оцінки впливу – розділ 2); навчальним матеріалом для курсів “Право ЄС”, “Законодавча техніка” у магістерських освітніх програмах правничих ЗВО; орієнтиром для державних органів, що беруть участь у щорічних *screening*-процедурах ЄС, оскільки систематизує критерії оцінки темпів наближення (засадничий / секторальний / функціональний).

Насамкінець зазначимо, що монографія В. Устименка “Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості” є вагомим внеском у розвиток концептуальних засад адаптації національного законодавства до права ЄС. Її сильні сторони – структурованість, комплексний критерійний підхід та акцент на стійкому розвитку.

Устименко В. А. Адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу: основи, критерії, виміри стійкості: монографія / Володимир Устименко; НАН України, ДУ «ІЕПД імені В. К. Макутова НАН України». Київ: Академперіодика, 2025. 452 с.

Монографія присвячена обґрунтуванню теоретичних і практичних підходів до формування візії європейського майбутнього України у новій системі викликів і можливостей, створюваних інтеграційними процесами в економічному та політико-правовому просторі ЄС. Представлено основи адаптації національного законодавства до права ЄС. Виявлено особливості такої адаптації за засадничим, секторальним та функціональним критеріями. Обґрунтовано науково-правові підходи до забезпечення стійкого розвитку України у контексті адаптації національного законодавства до права ЄС.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів юридичних і економічних спеціальностей закладів вищої освіти, юристів-практиків, працівників органів державної влади і місцевого самоврядування.

DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.534.45>



ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

БАГАТОРІЧНІ НАСАДЖЕННЯ НЕ МОЖУТЬ БУТИ ПРЕДМЕТОМ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ОКРЕМО ВІД ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ*

<...>

41. Узагальнено доводи скаржника щодо підтвердження підстави касаційного оскарження, встановленої пунктом 4 частини другої статті 287 ГПК України, зводяться до встановлення обставин справи на підставі недопустимого доказу – біржового контракту від 28.03.2011 № 01 на придбання саду між ОСОБА_1 (продавець) та ОСОБА_6 (покупець), який передував договору від 28.12.2020, за яким, як стверджував скаржник, він придбав цей фруктовий сад, розташований на земельній ділянці площею 40,0639 га, у того ж продавця.

42. У разі оскарження судового рішення на підставі пункту 4 частини другої статті 287 ГПК України касаційна скарга має містити зазначення, яке саме процесуальне порушення з передбачених частинами першою, третьою статті 310 цього Кодексу призвело до прийняття незаконного судового рішення.

43. Підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд є також порушення норм процесуального права, на які посилається скаржник у касаційній скарзі, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, якщо суд встановив обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів (пункт 4 частини третьої статті 310 ГПК України).

44. Перш за все колегія суддів звертає увагу на те, що відсутність порушеного права позивача була мотивована апеляційним судом не через неможливість повторного продажу йому фруктового саду, який до цього був проданий тим самим продавцем відповідно до біржового контракту від 28.03.2011 № 01, а у зв'язку із недотриманням нотаріальної форми договору купівлі-продажу від 28.12.2020, який укладався позивачем.

45. Тому за наявності дефектів правочину, вчиненого позивачем, яким він і обґрунтовував наявність у нього порушеного права, обставина укладення (наявності) біржового контракту від 28.03.2011 № 01 на продаж фруктового саду не має суттєвого значення та не призвела до ухвалення незаконного судового рішення, а отже, не може бути достатньою підставою для скасування оскаржуваного судового рішення.

46. Колегія суддів погоджується з правильністю висновку апеляційного суду щодо відсутності у позивача порушеного права у зв'язку із придбанням фруктового саду, однак з інших мотивів, які викладені нижче.

* Витяг з постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 січня 2025 р. у справі № 904/8306/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/125264764>> (дата звернення 27.04.2025).

47. Суди було встановлено, що предметом обох договорів від 28.03.2011 та від 28.12.2020 було придбання того самого фруктового саду, який складався із яблуневих дерев.

48. Як було також встановлено судами, 28.11.2013 відділом Держземагентства у Криничанському районі Дніпропетровської області була зареєстрована земельна ділянка, форма власності – державна власність, а 29.06.2021 було зареєстровано право власності на дану земельну ділянку за Затишлянською сільською територіальною громадою в особі Затишлянської сільської ради Криничанського району Дніпропетровської області.

49. Таким чином, станом на дату укладення договору купівлі-продажу від 28.03.2011 земельна ділянка, на якій знаходився фруктовий сад, ще не була зареєстрована, а станом на дату укладення позивачем договору купівлі-продажу від 28.12.2020 власником земельної ділянки була держава.

50. Продавець фруктового саду прав на землю під ним не оформлював, а тому разом із багаторічними насадженнями не міг продати відповідну земельну ділянку за жодним із договорів купівлі-продажу.

51. Багаторічні насадження – це різновид сільськогосподарських угідь, що відносяться до земель сільськогосподарського призначення.

52. Право власності на земельну ділянку поширюється, зокрема, на поверхневий (грунтовий) шар у межах цієї ділянки та багаторічні насадження, які на ній знаходяться (частина третя статті 373 ЦК України та частина друга статті 79 ЗК України).

53. Верховний Суд України у постанові від 25.02.2015 у справі № 6-14цс15 дійшов висновку, що багаторічні насадження не можуть розглядатися як окремий об'єкт права власності без земельної ділянки, на якій вони розташовані, оскільки є складовою частиною цієї земельної ділянки.

54. Отже, відповідно до зазначених вище норм законів та із урахуванням висновку Верховного Суду України фруктовий сад (багаторічні насадження) не міг бути предметом купівлі-продажу окремо від земельної ділянки, що вказує на нікчемність не тільки другого договору купівлі-продажу саду від 28.12.2020, але також і першого від 28.03.2011.

55. Нікчемний договір не породжує тих прав і обов'язків, настання яких бажали сторони, і визнання такого договору недійсним судом не вимагається. Подібні правові висновки викладені в постановях Верховного Суду України від 19 жовтня 2016 року у справі № 6-1551цс16, від 18 січня 2017 року у справі № 6648цс16, у постанові Верховного Суду від 01 квітня 2020 року у справі № 404/4702/18-ц (провадження № 61-8629св19).

56. Враховуючи наведене, у зв'язку із нікчемністю договору купівлі-продажу від 28.12.2020 з наведених у цій постанові мотивів та як наслідок – недоведеністю порушених прав позивача, висновок апеляційного господарського суду про відмову у позові є правильним і не спростовується доводами касаційної скарги. <...>

Юридичний журнал
“ПРАВО УКРАЇНИ”

4
2025

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красненко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 27.04.2025. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 14,95. Обл.-вид. арк. 14,7. Зам. ____.
Ціна договірна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

www.pravoua.com.ua

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 04080, м. Київ, Костянтинівська, буд. 73

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.